

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

ДНІ НАУКИ

ФІЛОСОФСЬКОГО ФАКУЛЬТЕТУ – 2012

**МІЖНАРОДНА НАУКОВА КОНФЕРЕНЦІЯ
(18–19 квітня 2012 року)**

МАТЕРІАЛИ ДОПОВІДЕЙ ТА ВИСТУПІВ

ЧАСТИНА 6

Редакційна колегія: **А. Є. Конверський**, д-р філос. наук, проф., чл.-кор. НАН України (голова); **С. В. Руденко**, канд. філос. наук, доц. (відп. секр.); **І. С. Добронравова**, д-р філос. наук, проф.; **А. М. Лой**, д-р філос. наук, проф.; **В. І. Лубський**, д-р філос. наук, проф.; **Д. В. Неліпа**, канд. політ. наук, доц.; **М. І. Обушний**, д-р політ. наук, проф.; **В. І. Панченко**, д-р філос. наук, проф.; **А. О. Приятельчук**, канд. філос. наук, доц.; **М. Ю. Русин**, канд. філос. наук, проф.; **В. Ф. Цвих**, д-р політ. наук, проф.; **П. П. Шляхтун**, д-р філос. наук, проф.; **В. І. Ярошовець**, д-р філос. наук, проф.

*Рекомендовано до друку
вченою радою філософського факультету
(протокол № 6 від 27 лютого 2012 року)*

"Дні науки філософського факультету – 2012", Міжн. наук. конф. (2012 ; Київ). Міжнародна наукова конференція "Дні науки філософського факультету – 2012", 18–19 квіт. 2012 р. : [матеріали доповідей та виступів] / редкол.: А. Є. Конверський [та ін.]. – К. : Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 2012. – Ч. 6. – 175 с.

Адреса редакційної колегії: 01601, Київ, вул. Володимирська, 60, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, філософський факультет; ☎ (38044) 239 31 94

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, цитат, економіко-статистичних даних, власних імен та інших відомостей. Редколегія залишає за собою право скорочувати та редагувати подані матеріали. Рукописи та дискети не повертаються.

© Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
ВПЦ "Київський університет", 2012

Секція

"ЛОГІКА ТА ДИСЦИПЛІНИ ЛОГІЧНОГО ЦИКЛУ"

Н. В. Аврамов, студ., СПбГУ, Санкт-Петербург, Россия
red1delicious@gmail.com

ДИАЛОГИЧЕСКИЙ ПОДХОД К АНАЛИЗУ АРГУМЕНТАТИВНОГО ДИСКУРСА

Основной предпосылкой данной работы является представление аргументации как составной части коммуникации в целом, с акцентом на существующую между ними связь. На основании существования этой связи композиционные и иные особенности определенного коммуникативного акта могут существенно влиять на используемую аргументацию.

Главным тезисом данной работы является следующее положение: методы исследования актов коммуникации и интеракции, основанные на диалогическом подходе (такие как дискурс-анализ и конверсационный анализ) могут успешно быть использованы для рассмотрения аргументации. Кроме того, имеется ряд задач, решение которых должно облегчить подтверждение или опровержение поставленного тезиса. Их можно разделить на 2 типа:

- разграничение предметов исследования в дискурс-анализе и конверсационном анализе;
- выявление логических аспектов организации и выбора стратегии аргументации в коммуникативном акте.

В рамках естественного человеческого речевого общения, где регламент не является формально установленным, тем не менее, необходимо существуют логически обусловленные правила коммуникации, которые являются определяющими для построения и приведения аргументов, осуществления перехода от одного участника к другому и т. д. Таким образом, в случае подтверждения главного тезиса, полученные результаты смогут говорить о том, что в рамках естественного общения аргументация является структурой, которая, благодаря средствам самого языка, обладает принципом саморегуляции.

М. В. Алексеев, студ., СПбГУ, Санкт-Петербург, Россия
alexeevnew@mail.ru

СВЯЗЬ ЛОГИКИ БОЭЦИЯ И ЛОГИКИ СТОИКОВ: СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ ПРОБЛЕМЫ

Цель доклада – показать степень, в которой логика стоиков повлияла на логику Боэция.

Как известно, Аниций Манлий Торкват Северин Бозций – последний логик античности. Он подвёл итог античной логике и дал начало логике средневековой. Сам Бозций признавал, что его силлогистика основывается на трудах перипатетиков, отказывая стоикам в значительных логических результатах, так как непосредственно не был знаком с их трудами. Однако логика Бозция, хоть и не напрямую, в определённой степени основывается на результатах стоиков.

В середине XX века с публикацией монографии К. Дюрра [Durr K. The Propositional Logic of Boethius. – Amsterdam, 1951] начался современный этап исследования логического наследия Бозция. Сам Дюрр скорее отрицательно относился к идее прямой связи логики Бозция и стоиков. Согласно Дюрру, они имеют определённое сходство благодаря тому, что они обе связаны с гипотетической силлогистикой перипатетиков. Л. Обертелло, другой исследователь гипотетической силлогистики Бозция, напротив, утверждал, что в ней можно найти многие элементы логики стоиков [Boezio: De hypotheticis syllogismis / testo, traduzione, introduzione e commento di Luca Obertello. – Brescia, 1969]. М. Фреде высказал предположение, что труды Бозция могут служить источником информации о логике стоиков [Frede M. Die Stoische Logik. – Göttingen, 1974]. Э. Стамп, следуя Фреде, в статье "Boethius's In Ciceronis Topica and Stoic Logic" (1987) обратилась к Бозцию как к источнику для изучения третьего недоказуемого стоиков. Решительным противником идеи Стамп выступил К. Мартин, в своей статье "The Logic of Negation in Boethius" (1991) выставивший тезис о том, что логика Бозция не является пропозициональной, в отличие от логики стоиков, и в силу этого не может стать источником информации о последней. Наконец, Э. Снека, выпустивший в 2001 году монографию "Hypothetical Syllogistic and Stoic Logic", скорее соглашается с доказательством Мартина, однако полагает, что в трактатах Бозция происходит смешение логики перипатетиков и стоиков. Последняя, хоть и не напрямую, но воздействовала на гипотетическую силлогистику Бозция.

Таким образом, даже непризнание логики Бозция пропозициональной не является существенным препятствием для отрицания связи логики стоиков и логики Бозция.

Исследование поддержано грантом РГНФ № 11–03–00170а

І. А. Алексюк, доц., КНУТШ, Київ
ihorra@yahoo.com

НЕОДЕВІДСОНІВСЬКЕ УДОСКОНАЛЕННЯ СИМВОЛІЗАЦІЇ ВИСЛОВЛЮВАНЬ ПРО ДІЇ: ТЕМАТИЧНІ РОЛІ

Символізація Девідсоном висловлювань про дії, наприклад: (1) *Анд-рій співає* і (2) *Хтось співає* як, відповідно, (1*) *ЄєСПІВеа* і (2*) *ЄхЄєСПІВех*, що залучає подієву змінну *е*, спричинює складнощі. Оче-

видно, що міркування із засновком, наприклад, (3) *Андрій співав "Черемшину"* ((3*) *ЕеСПІВеаб*) і висновком (1) або (2), так само як і міркування із засновком (1) і висновком (2), будуть правильними, хоча цього не демонструють запропоновані відповідні символізації девідсонівського ґатунку (СД). Зазначена проблема стимулює, зокрема, удосконалення і модифікацію СД за допомогою чинника тематичних ролей і з'яву відповідної теорії, що досліджує способи долучення осіб до подій, а також уводить певні уточнення і доповнення символізації [Castaneda H.-N. Comments on Donald Davidson's 'The Logical Forms of AAction Sentences' // The Logic of Decision and Action / ed. By N. Rescher. – Pittsburgh : University of Pittsburgh Press, 1967. – P. 104–112; Schein B. Events and the Semantic Content of Thematic Relations // Logical Form and Language / Eds. G. Preger, G. Peter. – Oxford Clarendon Press, 2002. – P. 263–344].

Якщо логічну форму висловлювання (3) не як (3*), а радше як (4*) *Ее(АГЕНТае & СПІВе & ПАЦІЕНТбе)*, а логічні форми висловлювань (1) і (2) представити, відповідно, як (5*) *Ее(АГЕНТае & СПІВе)* і (6*) *ЕхЕе(АГЕНТхе & СПІВе)*, тоді очевидно зможемо продемонструвати логічне впливання із (4*) як (5*), так і (6*). АГЕНТ і ПАЦІЕНТ виступають позначеннями так званих тематичних зв'язків (ролей), що відповідають способам долучення певних сутностей до подій. Збагачення логічної нотації тематичними ролями дозволяє пояснити, чому із (4*) логічно випливають: *ЕеАГЕНТае* (Андрій щось робив (вчиняє)); *ЕеСПІВе* (Відбувалась подія співу); *ЕеПАЦІЕНТбе* (Щось відбувалось із "Черемшиною"); *Ее(СПІВе & ПАЦІЕНТбе)* (Відбувався спів "Черемшини"); *Ее(АГЕНТае & ПАЦІЕНТбе)* (Андрій щось вчиняв із "Черемшиною"); *ЕхЕеАГЕНТхе* (тобто, Хтось щось робив (вчиняє)); *ЕхЕе Еу(АГЕНТхе & СПІВе & ПАЦІЕНТуе)* (Хтось співав щось). Доповнення СД чинником тематичних ролей зберігає у розглянутих прикладах семантичну бінарність перехідного дієслова *співати*, бо останнє асоціюють із двома тематичними ролями. Неперехідний випадок дієслова *співати* асоціюють із однією роллю (АГЕНТ). Дієслово, наприклад, *дає* у висловлюванні: *Андрій дав Юрію книгу* асоціюють із трьома тематичними ролями: *Ее(АГЕНТае & ДАВАТИе & ОТРИМУВАЧје & ПАЦІЕНТбе)*.

Висловлювання про спільні дії надають додаткову підтримку на користь розширеного, за допомогою чинника тематичних ролей, аналізу. Можливими прочитаннями висловлювання, наприклад: (7) *Андрій, Юрій і Сергій співали* будуть: (7а) *Андрій, Юрій і Сергій співали разом (спільно)*; (7б) *Андрій співав, Юрій співав, Сергій співав*. (7а) буде істинним лише за наявності єдиної події співу, коли уся трійця брала участь (була агентом) у дії. (7б) може бути істинним не лише за зазначеної вище умови, але і за наявності трьох незалежних дій. Наявність множинності агентів однієї події у випадку (7а) можна представити як: (7а*) *Ее(СПІВе & АГЕНТае & АГЕНТје & АГЕНТсе)*. Перевагами такої символізації є, зокрема, відсутність потреби уведення загадкових множинних сутностей

в якості суб'єктів дій задля розуміння висловлювань із множинними референційними термінами, а також позбавлення проблемного характеру разом у можливій інтерпретації (7а) за допомогою чіткого окреслення області дії подієвого квантору, введення якого спричинюється відповідним дієсловом.

Водночас, варто зазначити, що долучення чинника тематичних ролей не є безпроблемним: інколи важко встановити, які саме тематичні ролі притаманні дієслову; дискусійними є границі розмежування перехідних і неперехідних дієслів; ускладнення виникають із тлумаченням ментальних подій, представлених, наприклад, у висловлюванні (8) *Андрій зрадів Юрію*. Крім того, ситуація значно ускладнюється у випадку аналізу, наприклад, висловлювань на кшталт (8) *П'ятеро логіків пояснювали трьом філософам чотири теорії*.

М. М. Андрущакевич, студ., КНУТШ, Київ
mary_a@gala.net

ПРИЙОМИ ВПЛИВУ В СУПЕРЕЧКАХ У ТРАКТАТІ МАРКА МІНУЦІЯ ФЕЛІКСА "ОКТАВІЙ"

Схоластичний стиль мислення складався у рамках ще життєздатної античної культури. У період патристики (I–II ст. н. е.) метод аналогії, що ґрунтується на екзегезі та герменевтиці текстів Писання, систематично протиставлявся отцями церкви загальноприйнятій у римсько-елліністичному світі парадигмі аподиктичного міркування. У цей час інтелектуальні цінності та освіченість піддаються сумніву та втрачають престиж у суспільстві, яке християнізується. Перша хвиля отців церкви вважали, що масовій свідомості є далекими раціональні міркування римських інтелектуалів. Як не дивно, захищати християнство беруться доволі освічені та впливові чиновники Мінуцій Фелікс та Квінт Тертуліан [див.: *Тумов В. Д.* Логическое знание в его социально-исторической детерминации (религиозный, правовой, политический контекст Древности и Средних веков). – Харьков, 2004. – С. 196].

Свій трактат "Октавій" Марк Мінуцій Фелікс присвячує суперечці між язичником Цецилієм та християнином Октавієм. На початку трактату Цецилій виступає із промовою, в якій надає беззаперечні аргументи на користь поганству. Протягом промови Цецилій використовує різноманітні прийоми впливу на співрозмовника. Можна прослідкувати такі прийоми, як зведення до абсурду, аргумент до вигоди, аргумент до освіченості та інші.

Загалом же, як зазначає Майоров Г. Г., всю його аргументацію можна звести до чотирьох основних аргументів: 1. "Скептичний": цей аргумент спрямований проти християнського догматизму. На думку Цецилія, люди, які не мають здатності пізнати навіть земне, людське, тим більше не повинні претендувати на пізнання чогось божественного. Тобто, Це-

цилій скептично налаштований щодо можливості пізнати божественну істину. 2. "Прагматичний": якщо релігій багато, то чи не краще, вважає Цецилій, дотримуватися віри праотців? Звідси він виводить також тезу про патріотичність поганської релігії, а зрада їй вважається зрадою власній державі, адже саме язичництво, яке лежить в самій основі Римської імперії, допомогло їй завоювати незліченну кількість народів. Прагматичний аргумент можна вважати також "аргументом до вигоди". 3. Цей аргумент був спрямований проти релігійної практики християн. Цецилій стверджує, що, згідно з чутками, християни – це секта, у члені якої беруть людей негідних, які сходяться на свої нічні зібрання лише для негожих справ: розпустити, варварських обрядів, серед яких зазначається навіть поїдання немовляти, та здійснення змови проти держави. Примітним, до речі, є те, що поганці вважали християн чимсь на подобі секти сатаністів у сучасному уявленні. 4. І, нарешті, останній аргумент Цецилія був спрямований проти самої суті християнського вчення [див.: *Майоров Г. Г. Формирование средневековой философской мысли.* – М., 1979. – С. 106]. Цей аргумент також можна вважати прийомом "зведення до абсурду". Він полягає в тому, що християнська віра у воскресіння з мертвих не має під собою ніяких вагомих підстав, адже до цього часу ще жодна людина не воскресла. Цецилій зазначає: "Я бажав би знати, без тіла або з тілом і з яким – новим або колишнім – воскресне кожний з вас? Без тіла? Але без нього, наскільки я знаю, немає ні розуму, ні душі, немає життя. З колишнім тілом? Але воно давно зруйнувалося в землі. З новим тілом? У такому випадку народжується нова людина, а не відновлюється померла. Більша частина з вас, притім краща, як ви говорите, терпить бідність, страждає від холоду й голоду, обтяжена тяжкою працею, і от Бог допускає це або начебто не зауважує на це" [*Марк Муниций Фелікс*. Октавий. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://apologia.narod.ru/earlyfat/fath/apol/felix.htm>].

Таким чином, поганець Цецилій висловлює думку про те, що, поперше, усім у світі управляє випадок, а не Бог. По-друге, він вказує на неосвіченість християн, як "нижчих серед людей", оскільки вони вірять у різноманітні байки на кшталт тієї, що люди воскреснуть із мертвих: вони говорять, що зірки будуть знищені, хоча вони є вічними, а собі пророкують вічне існування. І по-третє, він закидає християнам те, що вони прагнуть пізнати божественну істину. "Що вище нас, те не стосується нас" – вважає він [Там же].

Проте, незважаючи на таку, здавалось би, неспростовну критику християнства Цецилієм, його опонент знайшов не менш переконливі контраргументи. Октавій знайшов слабкі місця в аргументації Цецилія. Основним її недоліком був скептицизм. Цецилій зазначив, що божественну істину неможливо пізнати раціональним шляхом, таким чином мимовільно підводячи до думки про примат віри над розумом. Октавій погоджується з Цецилієм у пункті про непізнаваність божественного, проте не з позицій скептицизму, а з позиції віруючої людини: "Я скажу,

як я думаю: хто думає пізнати велич Божу, той применшує Його, а хто не хоче применшувати Його, той не знає Його. І не шукай іншого імені для Бога: Бог – Його ім'я. Тоді потрібні слова, коли треба безліч богів розмежувати окремими для кожного з них власними іменами. А для Бога Єдиного ім'я Бог – виражає все" [Там же].

Октавій вказує на гармонію, яка панує в природі: все в ній нагадує великий задум Творця. Ще одним аргументом Октавія є те, що всі попередні філософи по суті виражали одну й ту саму ідею: Єдиний Бог є початком усього. Більш того, він закидає язичникам думку про те, що тільки філософи можуть віднайти істину: згідно з переконаннями християн істина доступна абсолютно всім. Щодо патріотизму та відданості вірі своїх предків, то Октавій вважає, що від них можна перейняти лише різні, часто безглузді, культи. Критиці також піддаються ідолопоклонство поганців та поклоніння померлим царям. Тобто, прагматичний аргумент Цецилія Октавій спростовує тим, що авторитет предків не виправдовує їхнє невігластво.

Проте релятивізм, емпіризм та скептицизм аргументів Цецилія дозволяє апологету християнства Октавію обернути їх на свою користь. Фактична та логічна вразливість аргументації Цецилія дозволяє його супротивнику взяти верх, виявити шляхом імітації його процесу міркування найдрібніші дефекти. Підводячи підсумок, можна зазначити, що суперечка між Октавієм та Цецилієм добре демонструє взаємовідносини між язичниками та християнами в тогочасному суспільстві. Трактат демонструє труднощі, що виникають при конструюванні так званої "логіки віри". Проте оперування категорією "Бог" не виключає застосування логічних процедур. У трактаті акцентується увага на тому, що у дискусії з освіченим супротивником апологет християнства змушений був удаватися до класичних форм діалогу та традиційних методів еристики. Суперечка між Октавієм та Цецилієм є гарним прикладом того, як можна за допомогою різноманітних прийомів впливу у суперечці досягти того, щоб співрозмовник у процесі дискусії прийняв точку зору опонента.

И. Р. Баймуратов

ТЕОРИЯ ТИПОВ Ф. РАМСЕЯ

Рамсей считает, что фундаментальная характеристика математики – экстенциональность: ее пропозиции утверждают отношения между объемами. Задача – свести математику, исчисление объемов, к логике, исчислению истинностных функций.

Класс – любое множество индивидов одного и того же логического типа. Если класс не может быть определен перечислением или как объем предиката (*неопределяемый класс*), то иметь с ним дело можно лишь имплицитно – посредством общих пропозиций. То же касается отношений. Отрицание неопределяемых классов превращает аксиому выбора из тавтологии в общую пропозицию.

Атомарная пропозиция – это пропозиция, которую нельзя разложить на другие пропозиции и которая состоит из одних имен без логических констант. *Атомарная функция индивидов* – это результат замены переменными любых имен индивидов в атомарных пропозициях.

Из атомарных пропозиций посредством штриха "/" можно сконструировать любую *истинностную функцию* с конечным числом аргументов. Все полученные таким образом пропозиции называются *элементарными пропозициями*. Подставив в элементарной пропозиции переменную вместо имени индивида, мы получим *элементарную функцию индивидов*.

Пропозициональная функция – это выражение вида $f\hat{x}$, которое таково, что, если на место x подставить любой символ определенного типа, зависящего от f , то получится пропозиция. Пропозициональными функциями можно определять множества пропозиций. Два символа пропозициональной функции тождественны, если подстановка того же самого множества имен в тот и другой символ всегда дает одну и ту же пропозицию.

Пропозиция $(x)f\hat{x}$ означает логическое произведение всех значений пропозициональной функции $f\hat{x}$, а $(\exists x)f\hat{x}$ – их логическую сумму. Это *общие пропозиции*, которые в отличие от атомарных пропозиций даны не элементарно, т. е. перечислением аргументов, а другим способом. "Элементарность" относится не к типу пропозиции, а к способу ее выражения. Элементарный и неэлементарный пропозициональный символ могут быть примерами одной и той же пропозиции. Так, $\varphi a \& \dots \& \varphi z$ и $(x)\varphi x$ выражают согласование с одними и теми же истинностными возможностями, следовательно, это одна и та же пропозиция.

Но функции от индивидов и функции от функций не являются аналогичными, так как функции являются символами, а индивиды – объектами. Область значения функции от индивидов определенно фиксирована областью индивидов – объективной общностью, но областью аргументов функции от функций является область символов, которая не объективна и зависит от методов конструирования. Потому функции от функций следует определить более точно.

Есть два способа определить функцию от функций: "субъективный" и "объективный". "Субъективный" метод представлен в *Principia Mathematica* [Russell B., Whitehead A. N. Principia Mathematica. – Vol. 1]. Он состоит в том, что функция от функций определяется как совокупность всех функций, которые можно сконструировать из атомарных функций с использованием знака "/". Этот метод требует аксиомы сводимости, потому он бесперспективен. С другой стороны, Рамсей предлагает "объективный" метод: "этот метод должен трактовать функции от функций... тем же самым способом, как функции от индивидов" [Рамсей Ф. П. Основания математики. – М., 2011. – С. 58]. Тип функции определяется не способом ее конструирования, а ее значением. Этот способ позволяет учитывать пропозиции, способ конструирования которых не известен. Но сложность в том, что значения функций в отличие от значений

имен не единичные объекты, а логические сумма или произведение множества пропозиций.

Решение проблемы в понятии *предикативной функции*. Предикативная функция индивидов – это любая истинностная функция, аргументами которой являются все либо атомарные функции индивидов, либо атомарные пропозиции. Предикативная функция от предикативных функций индивидов и от индивидов – это истинностная функция, аргументами которой являются все либо пропозиции, либо атомарные функции от функций индивидов и от индивидов, и т. д. до любого порядка. В общем, предикативная функция – это истинностная функция своих примеров. Таким образом отпадает необходимость в аксиоме сводимости. Предикативные функции определяют область функций, которая шире, чем любая область из *Principia*, т. к. она включает функции, для которых не существует способа конструирования.

М. П. Болдарева, студ., СПбГУ, Санкт-Петербург, Россия

bolda13@mail.ru

НАУЧНЫЙ ВОПРОС В НЕПОЛНЫХ СИСТЕМАХ

Согласно классификации вопросно-ответных структур, предложенной проф. Б. И. Федоровым, научный вопрос есть "средство научного поиска и научного познания или средство получения нового научного знания" [Федоров Б. И. Вопрос как средство научного поиска и научного познания // Логико-философские штудии. – СПб., 2008]. Вопросно-ответные структуры могут играть важную роль в неполных системах, оказываясь связующим звеном между агентами. Благодаря вопросу и правильному ответу на него неполнота информации агентов может быть преодолена, т. е. возможен переход от неполной системы к полной. Таким образом, можно говорить, что функцией научного вопроса в таких системах будет получение нового знания. Отличительной особенностью научного вопроса является совокупность использования лингвистического, логического и гносеологического подходов.

В основе логического подхода лежит идея об актуальном членении предложения, т. е. смысловое членение предложения, исходящее из анализа заключенного в нем конкретного содержания. Согласно логическому подходу, любое предложение можно разделить на две составляющие – тему и рему. Тема есть исходная точка высказывания, то есть то, что служит в данной ситуации отправной точкой сообщения, заранее известно. Рема – это ядро высказывания, передающее цель сообщения, то есть то, что говорящий сообщает об исходной точке высказывания. Тема научного вопроса в неполных системах – это гипотезы и допущения, которые строятся на основе уже имеющейся информации агентов. Здесь тема играет важную роль: с ее помощью агент, задающий вопрос, ограничивает ту область, которая имеет значение для него

в данный момент. Если у агента недостаточно ресурсов, то тема будет неточной, что может послужить причиной неправильного ответа или его отсутствия. Ремой такого вопроса является область, в которую задающий вопрос включает все свои предположения и убеждения.

В гносеологическом смысле вопрос есть средство получения нового знания и поиска истины. Научные вопросы мы ставим для получения нового научного знания, а само научное знание определяется как знание, в котором могут быть реализованы три главные познавательные функции: описательная, объяснительная и прогностическая. В соответствии с этим требованием выделяются три типа вопросов: описательные, объяснительные и прогностические. Вопрос в неполной системе может носить и описательный, и объяснительный, и прогностический характер. Описательный вопрос задается относительно определенного факта в фиксированный момент времени, т. е. речь не идет о причинах или следствиях данного события. Вопросы такого типа направлены на определение познаваемых объектов, либо на прояснение отношений между отдельными объектами. Объяснительные научные вопросы направлены на выявление всех возможных причин, условий, субъективных допущений или объективных оснований, предпосылок, которые обуславливают ранее известные и уже описанные теоретические или эмпирические факты. Таким образом, объяснительный вопрос способствует нахождению причинно-следственных связей. Такую же функцию выполняет прогностический вопрос. Он вопрос связан с получением нового знания, с процедурами выдвижения предположений о будущих событиях на базе уже известного знания. Цель, которую реализует прогностическое знание – распространить известные факты на область не произошедших еще явлений, т. е. выявить все возможные следствия определенного события, действия или явления. Прогностические вопросы всегда содержат долю вероятности, особенно в отношении будущих событий. Все три типа вопросов в неполных системах задаются с целью подтверждения или опровержения гипотез, которые агент уже имеет к данному моменту. Ответы, на такие вопросы, приводят к коренному изменению знаний агентов, а не только к обновлению информации, имеющейся у него.

В основе лингвистического подхода лежит идея о том, что вопросы следует делить по признаку того, как они представимы в языке, то есть по форме представления их содержания в языке. Можно выделить три типа вопросов: открытые, выборочно-альтернативные и альтернативные вопросы. Открытые вопросы – это вопросы, которые не имеют ограничений, накладываемых на поиск правильного ответа. Выборочно-альтернативные вопросы по своей структуре представляют собой список правильных и неправильных вариантов ответа на него, тем самым у отвечающего есть несколько альтернатив выбора правильного ответа на поставленный вопрос. Альтернативные вопросы, называемые "ли-вопросами", представляют собой вопросы с одной альтернативой вы-

бора, то есть отвечающему необходимо дать ответ "да" или "нет", "истина" или "ложь" и так далее. Лингвистический признак не будет здесь братья во внимание, так как он рассматривает вопрос как способ ограничения информации, то есть указывает направление поиска дополнительной информации, которая будет считаться ответом.

*Л. С. Бондажевська, студ., КНУТШ, Київ
ludochkamail@gmail.com*

ПОМИЛКИ В АРГУМЕНТАЦІЇ: ПРАГМА-ДІАЛЕКТИЧНИЙ ПІДХІД

У ХХ столітті представники нідерландської школи аргументації розробили досить оригінальний підхід до аналізу аргументації. Головним поняттям у межах уього напрямку стала "критична дискусія", спрямована перш за все на подолання суперечностей, розходження в думках. Було запропоновано перелік правил, дотримуючись учасники дискусії могли знайти компромісне рішення та уникнути непорозуміння. Одним з вихідних принципів було обрано те, що учасники дискусії – це раціональні суб'єкти, здатні усвідомити те, що варто прагнути не перемоги, а узгодження точок зору. В рамках прагма-діалектичного підходу було створено модель дискусії з чітким розподілом ролей антагоніста та протагоніста, правила ведення суперечки чітко регламентували права та обов'язки учасників. Порушення правил критичної дискусії вважались помилками, яких варто уникати для того, щоб аргументація була успішною та коректною. Варто зазначити, що правила регулювали усі стадії суперечки від її початку до встановлення того, чия точка зору є більш прийнятною.

Правила критичної дискусії визначають тип аргументів, що можуть бути використані для обґрунтування, окрім того, певною мірою визначають спосіб та послідовність процесу аргументації. Враховується логічний аспект побудови дискусії та встановлюються критерії оцінки успішності доведення точки зору чи її спростування. Усе це робить модель критичної дискусії достатньо привабливою в теорії. Але виникає сумнів щодо можливості та зручності її використання на практиці. Те, що в межах прагма-діалектичного підходу вважається помилкою, широко використовується на практиці та іноді робить аргументацію більш ефективною та переконливою у реальному житті. Незважаючи на те, що використання аргументів до авторитету та сили є порушенням правил, вони досить часто відіграють важливу роль у прийнятті рішень при узгодженні думок. Мабуть справа у тому, що критична дискусія передбачає рівність учасників дискусії, та не враховує ієрархічності соціального простору, в якому виникають суперечки.

На мою думку, складність використання моделі критичної дискусії у повсякденному житті пов'язана з ціллю суперечки. У більшості випадків у ситуації, коли є неузгодженість в точках зору, учасники суперечки прагнуть переконати співбесідника, а не знайти деяке компромісне рішення.

Зробити свою аргументацію більш переконливою можна і з використанням помилок в якості дієвого та переконливого аргументу.

Прагма-діалектичний підхід до аналізу аргументації враховує не лише логічний аспект побудови обґрунтування точки зору, але й риторичний. Досить важко уявити собі те, що модель критичної дискусії буде широко розповсюджена на практиці. Життя показує нам усе більшу кількість прикладів того, як порушення правил дискусії робить аргументацію успішною, помилки не розглядаються як суто негативне явище.

У повсякденному житті метою дискусії найчастіше є переконання співрозмовника у правильності власної думки, дуже рідко людина починає суперечку припускаючи, що його точка зору може бути хибною. Для переконливості застосовуються не лише аргументи до логосу, але й до етосу та пафосу, які в прагма-діалектиці вважаються помилками. На мою думку, в такому випадку можна зробити висновок, що дотримання деяких правил критичної дискусії не є обов'язковим, і, відповідно, використання деяких помилок є прийнятним. Наприклад, в деяких випадках правило свободи та аргументативної схеми може бути порушено, але аргументація буде успішною.

Я вважаю, що критична дискусія – це теоретична модель, взірць, якого варто прагнути. Але реалізувати її на практиці досить важко. Реальність показує нам, що правила діють не завжди, а те, що в теорії вважається помилкою, є ефективним на практиці.

А. І. Бугайченко, студ., КНУТШ, Київ
andrew.bugggaychenko@rambler.ru

ПОРОДЖУЮЧА МЕТАФОРА В АМЕРИКАНСЬКІЙ ФІЛОСОФІЇ XX ст.

Метафори складають чималу частку слів і виразів в нашій мові. Ми користуємося ними, створюємо їх не завжди помітно для себе. Метафори відіграють безперечно важливу роль у мові, поповнюючи нестачу слів для позначення новоутворених понять. Таким чином, метафора – це нове використання вже існуючого раніше в мові слова або словосполучення для позначення будь-якого поняття з метою наділення його частиною попереднього сенсу. Використання довгого ряду синонімічних, подеколи відверто метафоричних слів та виразів робить більш зрозумілою, прозорою, чіткою головну ідею, думку. Будь-яке слово було раніше живою метафорою, що із плином часу стерлася, вмерла, проте під уважним, інколи прискіпливим поглядом дослідника знову стає живою, розквітає. Будь-яке слово містить у собі безліч конотацій з породжуючим словом чи коренем, інколи лише віддалено нагадуючи його.

Мертва метафора – це такий різновид метафори, яку ми сприймаємо і відтворюємо в мові, часто навіть не віддаючи собі звіту в тому, що звичні слова мають фігуральний, непрямий зміст, на відміну від живої. Існують різні точки зору на характер співвідношення живої та мертвої метафор: дослідники або трактують їх в протиставленні один одному,

або у взаємній єдності. Пройшовши довгий шлях у мові, метафора або перетворюється в абстрактне поняття (час спливає, придушити повстання, розірвати контракт), або стає одиницею найменування та втрачає зв'язок з початковим образом (ніс човна, ніжка стола). Термін "мертва метафора" відображає початкову метафоричність та втрату образності виразу, розрив зв'язку з джерелом найменування.

Зміна наукових уявлень про роль, місце та функції метафори в мові, постановка акценту на її творчій, породжуючій природі лягли в основу сучасного філософського розуміння, проте при вирішенні питань про процедури обробки отриманої інформації та механізм метафоризації думки дослідників розходяться. На сучасному етапі можна виокремити кілька взаємодіючих та таких, що доповнюють і розвивають один одне підходів, які, об'єднуючись за принципом "сімейної подібності", формують складне наукове поле дослідження метафори. В американській філософії ХХст. найвпливовішими теоріями пояснення природи та функціонування метафори є інтеракціоністський підхід М. Блека, теорія мовленнєвих актів Дж. Серла та когнітивістське тлумачення Дж. Лакоффа.

Інтеракціоністська точка зору, обстоювана Блеком, зводиться до наступних положень. Метафоричне судження має два різних суб'єкта – головний (рамка) і допоміжний (фокус). Метафора в імпліцитному вигляді включає в себе такі судження про головний суб'єкт, які зазвичай додаються до допоміжного суб'єкту. Ефект метафори досягається створенням у свідомості одержувача повідомлення системи загальноприйнятих асоціацій і приєднанням до головного суб'єкту додаткових асоціацій, пов'язаних з допоміжним суб'єктом. "Метафора пригнічує одні ознаки в суб'єкті і акцентує інші" [Black M. Metaphor // Black M. Models and Metaphor. Studies in language and Philosophy. – Ithaca ; London : Cornell University Press, 1962. – P. 28]. Завдяки цьому метафора відбирає, виділяє і організовує певні, цілком визначені характеристики головного суб'єкта, і усуває інші. У результаті повинен відбуватися переопис комплексу ознак як у одного, так і в іншого суб'єктів. Це тягне за собою зрушення, зсув у значеннях слів, що належать до тієї ж самої системи, що й метафоричний вираз. Однак якщо ці ознаки відносяться до системи вже загальноприйнятих асоціацій, як це видається у випадку мертвої метафори, то схожість не створюється, а лише актуалізується.

За Серлом, кожне висловлювання містить два рівні: його буквально значення та те, що мається на увазі. Значення, що мається на увазі – це значення, яке мовець хоче передати слухачеві, а буквально – це те, яке ми одержимо, аналізуючи виключно будову висловлювання, без урахування намірів мовця. Ми говоримо, що висловлювання вжито в буквальному сенсі, якщо обидва значення збігаються, тобто мовець говорить саме те, що має на увазі і має на увазі саме те, що говорить. А ось метафоричне висловлювання демонструє розрив між ними, що нейтралізується слухачем шляхом побудови фігуральної інтерпретації. "Проблема функціонування метафори є окремим випадком більш загальної проблеми – а саме, пояснення того, як розходяться значення висловле-

ного та значення пропозиції або слова" [John R. Searle. Metaphor // Searle J. R. Expression and Meaning. – Cambridge ; London ; N. Y., 1979. – P. 76]. З точки зору слухача, завдання теорії метафори – пояснити, як він розуміє значення висловлювання мовця, при тому що він отримав тільки пропозицію з її значенням і значеннями слів, що входять до нього.

У роботі "Метафори, що ними живемо" Джордж Лакофф і Марк Джонсон припускають, що метафори не тільки роблять наші думки більш яскравими, живими та цікавими, але що вони насправді структурують все наше сприйняття і розуміння. Метафора пронизує все наше повсякденне життя і виявляється не тільки в мові, а й у мисленні та дії. Наша повсякденна понятійна система, в рамках якої ми мислимо і діємо, метафорична за самою своєю суттю. "Інколи непросто побачити в звичних поняттях метафоричний сенс, навіть помітити в них метафору" [Lakoff G., Johnson M. Metaphors We Live By. – Chicago : University of Chicago Press, 1980. – P. 4]. Таке осмислення мови настільки ввійшло в звичку, що часом важко собі уявити, що воно може не відповідати дійсності. Проте автори доводять саме цю думку. Поняття, що керують нашим мисленням, зовсім не обмежуються сферою розуму. Вони управляють також нашою повсякденною діяльністю. Наші поняття впорядковують сприйняту нами реальність, способи нашої поведінки в світі та наші контакти з людьми. Наша понятійна система грає, таким чином, центральну роль у визначенні повсякденної реальності та носить переважно метафоричний характер, тож наше мислення, повсякденний досвід і поведінка в значній мірі обумовлюються метафорами.

Метафори полегшують процес мислення, надаючи нам емпіричні рамки, всередині яких ми можемо освоювати новопридані абстрактні поняття. Вони дозволяють нам реорганізувати наші концептуальні моделі, підводячи поняття під нові категорії, таким чином трансформуючи домовленості, розширюючи область дії існуючих категорій. Напруженість, що властива новоствореній метафорі, є результатом первісної невідповідності нового поняття, але в міру того як метафоричне прочитання стає більш відповідним, метафора втрачає свою напруженість і стає більш буквальною, звичною, мертвою.

Е. А. Васильев, студ., СПбГУ, Санкт-Петербург, Россия
vasiliev777@rambler.ru

ВЫРАЗИТЕЛЬНЫЕ ВОЗМОЖНОСТИ НЕКОТОРЫХ ФРАГМЕНТОВ ЯЗЫКА ДИНАМИЧЕСКОЙ ЭПИСТИМЕЧЕСКОЙ ЛОГИКИ

Два формальных языка, формулы которых интерпретируются на сходных моделях, могут иметь различаться своими **выразительными возможностями**. Один язык может быть выразительнее другого, либо они обладают равными выразительными возможностями, либо же они несравнимы. Мы можем сказать, что язык может выразить любую фор-

мулу другого языка, если у нас есть **функция трансляции**, которая сопоставляет каждой правильно построенной формуле одного языка формулу из другого языка. Если каждая формула языка L_1 может быть переведена на язык L_2 , то язык L_2 является по крайней мере таким же выразительным, как язык L_1 . Если верно и обратное, то два языка обладают одинаковыми выразительными возможностями. В том случае, если неверно ни то, ни другое, то несравнимы относительно их выразительности. Это можно проиллюстрировать на примере фрагментов языка пропозициональной логики.

Известно, что любую формулу ПЛ, включающую импликацию, дизъюнкцию или эквивалентность можно заменить на формулу, содержащую лишь отрицание и конъюнкцию. Можно ограничиться и единственным оператором – антиконъюнкцией. Но, например, фрагмент ПЛ, набор операторов которого ограничивается только конъюнкцией и дизъюнкцией окажется менее выразительным, чем язык ПЛ.

В модальных логиках выразительность также зависит от моделей, на которых происходит интерпретация языков. В отличие от пропозициональной логики, в модальной логике двум моделям не обязательно быть идентичными, чтобы на них выполнялись одни и те же формулы. Модальные языки могут не различать модели, отличающиеся в некоторых свойствах. Для этого достаточно (но не необходимо), чтобы между моделями существовало отношение **бисимулярности**. Но неверно обратное, т. е. две модели, на которых выполнимы один и тот же набор формул, могут и не быть бисимулярными.

Мы рассмотрим такие фрагменты языка эпистемической логики, как стандартный язык, состоящий из символов пропозициональной логики и оператора необходимости ($K\phi$ = агент i знает ϕ), язык логики публичного оглашения, расширенный оператором $[\phi \rightarrow A]\psi$ (после оглашения формулы ϕ всем агентам (A) ψ становится истинной, язык приватного оглашения $[\phi \rightarrow G]\psi$, где G является подмножеством множества всех агентов, и язык приватного оглашения с одним агентом-реципиентом оглашения $[\phi \rightarrow i]\psi$:

- язык логики публичного оглашения (PUB) не более выразителен, чем стандартный язык эпистемической логики;
- PAL, расширенный введением понятия общего знания (common knowledge) PUBC, более выразителен, чем PAL;
- язык логики приватного оглашения с общим знанием (PRIC) может выражать пропозиции, невыразимые в PALC [Baltag A., Moss L. S., & Solecki S. Logics for epistemic actions: Completeness, decidability, expressivity. – 2005];
- верно и обратное, т. е. PUBC и PRIC несравнимы [Bryan Renne. Public and private communication are different : results on relative expressivity // Synthese. – 2008. – № 165. – P. 225–245].
- стандартный язык эпистемической логики, расширенный введением общего знания так же выразителен, как PRIC с единственным реципиентом (на транзитивных моделях) [Там же].

Е. Ф. Воронова, студ., СПбГУ, Санкт-Петербург, Россия
Ligia239@mail.ru

ЛЕГИТИМНОСТЬ ОТКАЗОВ ОТ ВЫПОЛНЕНИЯ КОНВЕНЦИОНАЛЬНЫХ ПРОЦЕДУР

В данной работе мы будем исследовать правомерные и неправомерные отказы от выполнения конвенциональных процедур, в которых кто-то или что-то пытается вовлечь или от завершения процесса выполнения конвенциональных процедур, в которые мы уже вовлечены. Мы постараемся наиболее полно представить классификацию, состоящую из различных вариантов конвенциональных процедур с легитимностью и не легитимностью отказов от их выполнения.

В концепции перформативных актов Дж. Остина имеют место определённые правила, делающие вполне вероятным успешное завершение конвенциональной процедуры, и эти правила будут применяться нами в качестве основы для классификации различного вида отказов.

Соответственно, полученная классификация с практической стороны может быть использована, например, в юридической практике, а также в иных видах аргументационного дискурса.

Основная задача работы – приблизить нашу классификацию отказов к ситуациям, встречающимся в обыденной жизни, в повседневной практике, хотя, безусловно, следует оговорить те существующие исключения, которые не войдут в систему.

Итак, в итоге работы мы надеемся получить классификацию отказов от выполнения конвенциональных процедур (с указанием на легитимность или не легитимность отказа), с наибольшей точностью соответствующую нашему представлению о всевозможных способах осуществления межличностного общения, с учётом пригодности или не пригодности конкретных лиц и обстоятельств для совершения конвенциональной процедуры, существования или не существования таковой, а также правильности или не правильности её выполнения всеми участниками.

В. В. Гаджисв, студ., КНУТШ, Київ
Syma22@ukr.net

ГОЛОВНІ ПІДХОДИ ДО ПОБУДОВИ ТЕОРІЇ АРГУМЕНТАЦІЇ

На сьогоднішній день науковці виділяють декілька підходів до побудови теорії аргументації, кожний з них має свої переваги та недоліки. Єдиної теорії аргументації (у науковому сенсі цього слова) на сьогоднішній день не існує. В зв'язку з цим виникає закономірне питання: що являє собою теорія аргументації?

Хочеться вірити, що на це питання можна дати позитивну відповідь. Аргумент проти: багатовікова історія аргументації, котра так і не приве-

ла до побудови єдиної сторогої наукової теорії. Аргументи за: різноманіття конкуруючих теоретичних підходів, кожен з яких з більшим, або меншим успіхом виконує свою роль, але, нажаль, не охоплює усього предметного поля теорії аргументації в цілому.

Для того щоб зрозуміти, чи можлива теорія аргументації, треба з'ясувати, в якому сенсі слова "теорія" вона можлива. Теорія (від грец. *θεωρία* – розгляд, дослідження) – сукупність виводів та висновків, що відображає об'єктивно існуючі відносини і зв'язки між явищами об'єктивної реальності. У нашому дослідженні ми виділяємо такі підходи для побудови теорій. *Описові (дескриптивні) теорії*, які вирішують задачі опису емпіричного матеріалу. *Нормативні теорії*, в котрих закони і правила є обов'язковими вимогами для забезпечення коректності теоретичних положень. *Продуктивні теорії*, які складають описання процедур та дій, необхідних для отримання певного результату;

Найбільш характерним прикладом нормативної теорії, є *логічний підхід*. Логіка і теорія аргументації з аналізом суджень. Але якщо для логіки судження служать об'єктом вивчення, то для теорії аргументації судження це засіб змінити позицію протилежної сторони. Ще одна різниця логіки і теорії аргументації полягає у тому, що аргументація носить принципово суб'єктивний характер, і тому не може бути нормативною наукою. Головними рисами логічного підходу до аргументації є:

1. Нормативний характер. Аргументація оцінюється як правильна чи неправильна;

2. Об'єктивний підхід. Із процесу моделювання практично повністю виключається суб'єкт. Фактично, переконливість аргументації прирівнюється до її правильності;

Ще один приклад нормативної теорії аргументації – це неформальна логіка (informal logic). Основними витоками виникнення цього підходу, з одного боку, є традиційна логіка, а з іншого, – неориторика Х. Перельмана і риторичні ідеї С. Тулміна. Неформальна логіка намагається побудувати логіку, котра могла б бути використана для виявлення, аналізу та поліпшення неформальних суджень, які зустрічаються в різних сферах людського життя. Вимоги неформального підходу набагато пояльніші від логічного підходу, проте неформальну логіку відносять до нормативного підходу. Основними рисами неформального підходу є:

1. Цей підхід не є нормативним. На протигагу логічному підходу, основною характеристикою аргументації стає її ефективність;

2. Суб'єктивний підхід. Аргументація є ефективною, коли вона досягає цілі, тобто, переконує опонента, чи аудиторію. Акцент з об'єктивної характеристики аргументації переноситься до суб'єктивної сфери;

Нормативні і описові підходи до аргументації допомагають вирішувати досить важливі задачі, але не можуть створити єдину комплексну теорію. Кращою є продуктивна теорія, характерними ознаками якої є:

1. Неориторика Х. Перельмана, а саме такі його ідеї, як концепція спеціальної та універсальної аудиторії, ціннісний підхід до аргументації та квазі-логіка аргументативних суджень;

2. Аргументативна модель С. Тулміна. Важливою особливістю моделі аргументації Тулміна є виділення в ній спеціальної стадії спростування (rebuttal).

3. Діалектичний підхід М. Краббе. Ціль цього підходу полягає в урегулюванні різних думок стосовно місця точки зору у дискусії;

4. Прагма-діалектичний підхід Франса ван Еемерена. У рамках цієї теорії робиться спроба поєднати елементи діалектики з нормативним варіантом побудови теорій.

Підсумовуючи вищенаведене, можна сказати таке. Не дивлячись на те, що аргументація виникла ще в давнині як практичне мистецтво, яке стало головним підґрунтям логіки як науки, теорія аргументації на сьогодні так і не стала строгою науковою дисципліною. Науковці не прийшли до єдиної думки щодо цього. У зв'язку з цим, можна виділити різноманітні концепції, які претендують на роль сучасної теорії аргументації. Серед них, наприклад, логічні, описові та процедурні. Наявність різноманітних теорій аргументації складає головну особливість сучасних наукових досліджень в цій галузі, а це зумовлює складність аналізу аргументації.

А. М. Галимова, студ., СПбГУ, Санкт-Петербург, Россия
nedebe@mail.ru

РЕШЕНИЕ ЗАДАЧ ПОСРЕДСТВОМ ПОИСКА

Агенты, решающие задачи, определяют, что делать, находя последовательности действий, которые ведут к желаемым состояниям. Цель рассматривается как множество состояний мира, а именно тех состояний, в которых достигается такая цель. Задача агента состоит в том, чтобы определить, какая последовательность действий приведет его в целевое состояние. Прежде чем это сделать, агент должен определить, какого рода действия и состояния ему необходимо рассмотреть.

Любой алгоритм поиска принимает в качестве входных данных некоторую задачу и возвращает решение в форме последовательности действий. После того как решение найдено, могут быть осуществлены действия, рекомендованные этим алгоритмом. Такое осуществление происходит на стадии выполнения. В самом простом случае применяется принцип "сформулировать, найти, выполнить" [Рассел С., Норвиг П. Искусственный интеллект: современный подход. – М., 2007. – С 109–153].

После формулировки цели и решаемой задачи агент вызывает процедуру поиска для решения этой задачи. Затем он использует полученное решение для руководства своими действиями, выполняя в качестве следующего предпринимаемого мероприятия все, что рекомендовано в решении (как правило, таковым является первое действие последовательности), а затем удаляет этот этап из последовательности. Сразу после выполнения этого решения агент формулирует новую цель.

Задача может быть формально определена с помощью компонентов:

1. Начальное состояние, в котором агент приступает к работе.
2. Описание возможных действий, доступных агенту. В наиболее общей формулировке используется функция определения преемника.
3. Начальное состояние и функция определения преемника, вместе взятые, задают пространство состояний данной задачи – множество всех состояний, достижимых из начального состояния. Пространство состояний образует граф, узлами которого являются состояния, а дугами между узлами – действия. Путем в пространстве состояний является последовательность состояний, соединенных последовательностью действий.
4. Проверка цели, позволяющая определить, является ли данное конкретное состояние целевым состоянием. Иногда имеется явно заданное множество возможных целевых состояний, и эта проверка сводится к определению того, является ли данное состояние одним из них (шахматы).
5. Функция стоимости пути, которая назначает числовое значение стоимости каждому пути. Агент, решающий задачу, выбирает функцию стоимости, которая соответствует его собственным показателям производительности.

Описанные выше элементы определяют задачу и могут быть собраны вместе в единую структуру данных, которая передается в качестве входных данных в алгоритм решения задачи. Решением задачи является путь от начального состояния до целевого состояния. Качество решения измеряется с помощью функции стоимости пути, а оптимальным решением является такое решение, которое имеет наименьшую стоимость пути среди всех прочих решений.

Примером служит задача игры в "пятнашки", которая состоит из доски 4x4 с пятнадцатью пронумерованными фишками и с одним пустым участком. Фишка, смежная с пустым участком, может быть передвинута на этот участок, где требуется достичь указанного целевого состояния. Формулировка задачи:

1. Описание состояния. Оно определяет местонахождение каждой из этих пятнадцати фишек и пустого участка на одном из шестнадцати квадратов.
2. Начальное состояние. В качестве начального может быть определено любое состояние. Любая заданная цель может быть достигнута точно из половины возможных начальных состояний.
3. Функция определения преемника. Эта функция формирует допустимые состояния, которые являются результатом попыток осуществления четырех действий: Left, Right, Up, Down.
4. Проверка цели. Она позволяет определить, соответствует ли данное состояние целевой конфигурации.
5. Стоимость пути. Каждый этап имеет стоимость 1, поэтому стоимость пути равна количеству этапов в пути.

Действия абстрагируются до уровня указания их начального и конечного состояний, при этом игнорируются промежуточные положения в

процессе перемещения фишки. В ходе создания абстрактного описания исключены такие действия, как встряхивание доски, позволяющее передвинуть застрявшую фишку, или извлечение фишек с помощью ножа и повторное укладывание их в ящик. Исключено также описание правил игры, что позволяет обойтись без рассмотрения подробных сведений о физических манипуляциях.

Задача игры в "пятнашки" относится к семейству задач со скользящими фишками, которые часто используются в искусственном интеллекте для проверки новых алгоритмов поиска. Число всевозможных позиций игры "пятнашки" конечно и равно $16! = 20\,922\,789\,888\,000$, причем с каждой позиции возможно лишь конечное число ходов (2, 3 или 4) [Трахтенбург Б. А. Алгоритмы и машинное решение задач. – М., 1957. – С. 12–23].

Возникает следующая серия однотипных задач: для любых двух позиций выяснить, переводимы ли они одна в другую посредством конечной последовательности ходов. Если ответ утвердительный, то указанная последовательность ходов порождает цепочку позиций: $A \leftrightarrow A_1 \leftrightarrow A_2 \leftrightarrow \dots \leftrightarrow A_n \leftrightarrow B$, ведущую от A к B , где $\leftrightarrow$ обозначает ход, переводящий позицию в смежную ей позицию. В этой цепочке нет повторяющихся позиций, иначе весь участок цепочки между двумя повторяющимися позициями можно было бы удалить и тем самым получить более экономичную цепочку от A к B . Если ответ утвердителен, то число ходов не более $16! - 1$. Строится разрешающий алгоритм, основанный на идее переборки всевозможных комбинаций из $1, 2, 3, \dots, 16! - 1$ ходов. Составляется список позиций, в который включается: позиция A , позиции, смежные с A , позиции смежные с этими смежными, и т. д. $16! - 1$ раз. Если в этом списке встречается B , то ответ утвердительный, если нет – то ответ отрицательный.

О. А. Загудасова, студ., КНУТШ, Київ
olesya2013@gmail.com

МОВА ЯК ІНСТРУМЕНТ АНАЛІЗУ В ЛОГІЦІ КОНДІЛЬЯКА

*Оскільки все мистецтво міркувати
зводиться до добре побудованої мови кожної науки,
то очевидно, що вивчення добре розробленої науки
зводиться до вивчення добре побудованої мови
Кондільяка. "Логіка, або початки мистецтва мислити"*

Специфічна форма мови в логіці – формалізована мова спочатку з'явилась як засіб дослідження дедуктивних суджень, а потім використовувалася для дослідження проблем філософії математики. Побудувати штучну мову, в якій би правила оперування з символами мали відношення логічного слідування, поставив за мету Г. Фреге. Однак ідея створення штучної мови виникла на півтора століття раніше. У XVII ст. її

висунули Р. Декарт і Ляйбниць. Її підтримав французький філософ, логік Е. Б. де Кондільяк.

Дослідженню значення мови в логічній системі Кондільяка приділяли увагу вітчизняні та зарубіжні науковці, серед яких Д. Антісері і Дж. Реале ("Західна філософія від витоків до наших днів"), Джордж Альберт Уельс ("Походження мови: аспекти обговорення від Кондільяка до Вундта"), Пастернак О. Л. (монографія "Формування основних напрямків французької лінгвістичної думки XVIII ст."), Богуславський ("Етьєн Бонно де Кондільяк"), Попов ("Історія логіки Нового Часу"), Репа А. А. ("Місце епохи просвітництва в історії семіотичних учень: випадок Кондільяка") та інші. Вони досліджували цю проблему з різних аспектів, але сходилися в тому, що Кондільяк значну увагу приділяв мові й її аналізу.

Етьєн Бонно де Кондільяк – автор найвідомішого в XVIII ст. трактату з логіки "Про мистецтво міркувати" (*De l'art de raisonner*), який користувався популярністю не лише у Франції, але й у Росії, де він був двічі перевиданий попри стурбованості російським урядом революційними ідеями Франції. І все ж, сьогодні частіше згадується ім'я найвідомішого логіка того часу, засновника класичної логіки Г. Ляйбниця, якого Кондільяк критикував, а вивчення логічних доробків останнього менш розвинуте.

Мова в логічному вченні Кондільяка займає значне місце, навіть більше – основоположне. На його думку, логіка, а точніше, як він її називає, мистецтво міркувати, виникає з мовами й може розвиватися лише з розвитком мов, які містять засоби для аналізу. А аналіз, в свою чергу – засіб впорядкування думки, розпізнання всіх операцій, на які здатна душа – суджень, міркувань, почуттів і т. п.

Як перший вид мови Кондільяк виділяє мову дії, яка була прикладом для створення інших мов. Навіть у цій найпершій мові потрібен аналіз для розкладення і кращого розуміння своїх дій і дій інших людей. Саме ця особливість мови бути аналітичним методом дозволяє людям розмірковувати правильно. Однак внаслідок того, що мови не мають досконалості, іноді вони вводять нас у оману.

"Недоліком" мови Кондільяк вважає її змішаність з іншими, існування запозичених слів, що не відображають значення слів. Люди не можуть точно й ясно висловлювати свої думки, що не дозволяє їм аналізувати те, що вони говорять. Отже, Кондільяк стверджує нездатність природної мови бути логічним інструментом. Натомість, мова, яка найкраще підходить для цього – найпростіша, що веде за собою найпростіший і найточніший аналіз. Найпростіша (отже, "найлогічніша") з усіх мов – алгебра, математична мова. Саме за допомогою неї можна аналізувати все, адже лише в ній аналіз завжди веде від відомого до невідомого шляхом міркування. "Рівняння, речення, судження – це по суті одне й те ж і що, отже, люди міркують однаковим чином у всіх науках" [*Кондильяк Э. Б. Собрание сочинений* : в 3 т. – М., 1983. – Т. 3. – С. 262]. Послідовний перехід від одного судження до іншого є запорукою точності й простоти аналізу. Кондільяк показує на прикладі з задачею про монети, як мож-

ливо за допомогою переведення виразів природної мови в алгебраїчну проаналізувати й вирішити поставлене питання.

За наявності необхідних даних, які містять відомі дуже просто прийти до відкриття істини. Отже, кожне питання містить два аспекти – формулювання даних (виклад питання) і виділення невідомих (міркування, в ході якого знаходять його рішення).

Таким чином, бачимо, що Кондільяк вважає необхідним створити формалізовану мову. Фактично, Кондільяк наслідує Ляйбніца, який мріяв створити метод, за допомогою якого розкладалися б складні поняття на прості, на основі яких можна отримувати нові поняття, знайти символи, які заміняли б природню мову, а також створити правила комбінування цих символів. Тобто, бачимо, що і Ляйбниц, і Кондільяк намагаються математизувати логіку, створити штучну мову, яка задовольняла б потреби математичної логіки. Кондільяк виявився тим мислителем, який зрозумів значення ідей, висловлених Ляйбницем відносно можливостей застосування формалізації більш ніж за 100 років до того, як вони отримали визнання. Ще у XVIII ст. він став виявляти методологічну й евристичну ефективність формалізації.

Г. О. Ільченко, студ., КНУТШ, Київ
ilchenkoganna@gmail.com

СЕМАНТИЧНА КОНЦЕПЦІЯ ІСТИНИ Я. ХІНТІККИ

Класичною семантичною концепцією істини є Т-схема Альфреда Тарського, однак результат його досліджень призвів до ряду труднощів у логіці та філософії, які пов'язані з ієрархією мов. Постійна необхідність метамови для мов нижчого порядку призвела до віддалення логіки від природної мови, а ієрархічна структура знання затвердила у філософії позицію мови як числення, а не як універсального посередника між людиною та світом. Фінський логік та філософ Я. Хінтікка (Ja. Hintikka) наполягає на тому, що концепція Тарського, не відкидаючи його здобутків, не є універсальною, оскільки вона дійсна тільки для мов логіки першого порядку Фреге-Расела. Однак, на мову, яка б мала більшу силу виразності, семантична концепція істини Тарського не розповсюджується.

Увага Я. Хінтікки зосереджена на розумінні логічної істини. "Логічна істина – це не істина у будь-якому одному світі, це істина у всіх можливих світах" [*Hintikka J. Reply to Rouilhan and Bozon // Randall E. Auxier, Lewis Edwin Hahn. The Philosophy of Jaakko Hintikka (Library of Living Philosophers Volume XXX). – 2006. – P. 710*].

Я. Хінтікка у роботі "Визначаючи істину, повну істину і нічого окрім істини" формулює критерії, яким має відповідати визначення істини, "рай для семантики має відповідати всім умовам" [*Hintikka J. Defining truth, the whole truth and nothing but the truth // Lingua Universalis vs. Calculus Ratiocinator: An Ultimate Presupposition of Twentieth-Century, Springer. – 1996. – P. 46*]. Тож, Хінтікка висуває такі вимоги до визначення істини:

1. Визначення істини повинно застосовуватися для мови L , яка є близьким наближенням до дійсної мови (мови, якою ми говоримо, мислимо тощо). Принаймні мова L повинна бути достатньо сильною для виконання всієї математики в ній. Тобто, L -мова повинна бути багатшою, ніж об'єкт-мова логіки Фреге-Расела, вона повинна мати більшу силу виразності. Мова Independence – Friendly (IF) логіки, на думку Хінтікки є більш наближеною до природної мови (через нове тлумачення природи кванторів). Мірою наближення, очевидно, виступає можливість формалізації всіх виразів природної мови.

2. Визначення істини повинно бути повним (завершеним), тобто воно повинно охоплювати синтаксичний опис усіх правильно побудованих речень S мови L , і давати позитивну відповідь тоді і тільки тоді, коли S істинне. Це стає можливим за допомогою використання числення Гьоделя у синтаксисі IF мови першого порядку.

3. Визначення істини повинно бути сформульоване в самій мові L , а не в якійсь метамові. Метамова не є необхідною для визначення істини (проте, метамова присутня у розробках IF логіки Хінтіккою, більш того в ній вказуються всі правила "семантичної гри"). Визначення істини може бути задане в межах об'єктної мови за допомогою функцій Сколема. "Речення S першопорядкової мови істинно тоді і тільки тоді, коли існує повний набір його функцій Сколема" [*Hintikka J. Truth definition, Skolem function and axiomatic set theory // The bulletin of symbolic logic. –1998. – Vol. 4, № 3. – P. 306*].

4. Визначення істини повинно у прямолінійній формі казати нам, що для речення означає бути істинним, а не визначати якесь примарне кореспондентське відношення між реченнями та фактами "там".

5. Визначення істини повинно бути незалежним від конкретної моделі M ("можливого світу"), в якій воно застосовується. Цей пункт впливає із розуміння Хінтіккою сутності логічної істини.

Визначення істини в першопорядкових мовах IF логіки не можна зводити лише до визначення істини у формальних мовах. Для підтримання цієї тези Хінтікка наводить декілька важливих причин. По-перше, першопорядкова IF логіка є базовою елементарною логікою, так само як це звичайно затверджувалося відносно звичайної логіки першого порядку. По-друге, вона в багатьох випадках виявляє велику близькість до звичайної мови, чого немає у традиційної першопорядкової логіки, до того ж першопорядкова IF логіка багата можливостями, дозволяючи виражати більшість математичних теорій їх власними засобами (а це власне і є пункт "раю для семантики").

Таким чином, пропонуючи IF логіку як альтернативу першопорядковій логіці Фреге-Расела, Я. Хінтікка позбувається ієрархії мов Тарського відносно теорії істини. Синтаксис IF об'єктної-мови може бути виражений цією ж мовою, за допомогою числення Гьоделя, саме це дозволяє визначити істину у формалізованій IF першопорядковій мові. Однак, такі дослідники як Серж Бозон та Філіппе де Ролхан (Philippe de Rouilhan)

наводять приклади, в яких неможливо використовувати лише об'єктну мову, навіть якщо це IF мова, хоча ці приклади і не стосуються проблеми істини, вони все ж вказують на необхідність метамови у будь-якій логічній теорії.

О. С. Ковалевич, студ., СПбГУ, Санкт-Петербург, Россия
olia_29@list.ru

ЛОГИКО-ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ФАНТАСТИЧЕСКОГО ОБРАЗА

Ключевая гипотеза моего исследования состоит в том, что логический анализ фантастических сюжетов и образов позволяет выявить закономерности создания и развития сюжетов фантастического повествования, а также оптимизировать изучение последних. В своей работе я бы хотела предложить и обосновать корпус логических средств, необходимых для проверки этой гипотезы, а также сформулировать подходы к классификации фантастических сюжетов, полученной при помощи использования логических средств.

Для этого нужно решить две группы задач, связанных, во-первых, с исследованием теоретико-методологических подходов к изучению возможности выявления логики фантастического, на основе чего уточнить понятийный аппарат и выявить содержательные компоненты вводимых дефиниций. Вторая группа задач направлена на то, чтобы установить, возможно ли описание сюжетов фантастических романов с помощью конкретной логической платформы – элементов семантики возможных миров. В процессе решения задач второй группы используются, в частности, следующие понятия: отношения между мирами и их логические дефиниции, понятия возможного и невозможного мира.

Применение указанных средств логического анализа позволяет сделать вывод о том, что в современной научной фантастике, как и в современной логике, используется, в основном, 2 группы парадигм (моделей):

- объективистские, направленные на выявление отношений между положениями дел, и субъективистские, фокусирующиеся вокруг стратегий (линий) поведения агентов (линий развития сюжетов);
- синхронические и диахронические (по способу интерпретации модальностей).

Большинство современных фантастических сюжетов указывает на объективистскую синхроническую модель, которую можно уточнить средствами Крипке-семантики или ТИС, или субъективистскую, анализируемую при помощи stit-структур и опять же ТИС. Однако ранее, в сказках, утопиях и мифах конструирование фантастических образов было основано на диахронических моделях.

Фантастика вырастает из мифологического знания, "которое базируется не на рациональных доказательствах, а на вере и убеждениях (предписанных культурной традицией, религиозной или идеологической

системой и пр.). Оно имеет особую логическую структуру, отличную от позитивного мышления: не соблюдается закон "исключенного третьего", суть подменяется происхождением, событиям приписывается обязательная целенаправленность, соседство во времени принимается за причинно-следственную связь и т. д." [Неклюдов С. Ю. Структура и функция мифа. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.ruthenia.ru/folklore/neckludov4.htm>].

Несмотря на такую кажущуюся "нелогичность", в структурах фантастического образа и схемах развития фантастического сюжета средствами неклассической логики (модальной логики) можно выявить устойчивые логические связи, позволяющие утверждать их рациональный характер. Модальная логика, используемая для формализации контекстов естественного языка, в которых особое место уделяется семантическим проблемам, выступает инструментом раскрытия границ комплексного логического восприятия и культурологической интерпретации фантастического повествования с точки зрения его рационального представления.

І. А. Ковальчук
kovalchuk.ivan@gmail.com

ЗНАННЯ В ЛОГІЦІ: ПРЕЗЕНТАЦІЯ ЧИ РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ

Знання є предметом дослідження ряду напрямків сучасної науки, серед яких епістемологія, теорія гри, комп'ютерні науки, теорія інформації та інші. Проблематику, що пов'язана з вивченням знання у логіці досліджує епістемічна логіка.

Оскільки логіка є формальною дисципліною, то, в першу чергу, звертається до законів, форм та схем існування та утворення знання. У рамках епістемічної логіки предметом досліджень стає досягнене знання, тобто таке, яке агент може отримати засобами логічної дедукції, чи іншими надійними вивідними засобами з уже наявного знання. Аксиоматика епістемічної логіки розкриває формальні властивості знання, а системи семантики надають інтерпретацію у відповідності до значень істинності пропозиційних змінних та логічних сполучників. У той час змістовна складова визначається як несуттєва для цих досліджень. Оскільки для епістемічної логіки пріоритетним завданням ставиться розробка формального інструментарію аналізу та моделювання знання, то зміст знання не є предметом дослідження.

Відповідно до тлумачних словників [ABBYY Lingvo x5 / Explanatory (Uk-Uk)], презентація – це публічне представлення чого-небудь нового, що недавно з'явилося, було створено. У контексті логіки, якщо мова йде про презентацію знання, то слід розуміти, що знання представляється на загал. Відповідно, презентацією знання для епістемічної логіки буде представлення на загал результатів її досліджень. Проте мета дослі-

джень полягає у іншому, а саме, яким чином засобами логіки можливо відобразити особливості існування та утворення знання. Що стосується поняття репрезентації, то відповідно: репрезентувати – бути представником кого-, чого-небудь і від когось, чогось; бути виразником якихось поглядів. У рамках логіки виразником форм та властивостей знання є відповідні оператори та формули. Вони показують, яким чином функціонує знання, як можна вивести нове знання з уже наявного та надати йому інтерпретацію. Тому репрезентацію знання у логіці слід розуміти як відображення знання.

Таким чином, головна мета епістемічної логіки полягає не у презентації знання. У її рамках не прагнуть представити нове знання чи інформацію, а намагаються вдосконалити, чи створити нові системи синтаксису та семантики, що дозволяють проаналізувати чи змоделювати знання. Тому епістемічна логіка намагається відобразити основні форми існування та закони виникнення нового знання з уже наявного. Те ж саме стосується і логіки публічних оголошень та логіки епістемічних дій – сучасних варіантів динамічної епістемічної логіки.

Н. А. Колотілова, доц., КНУТШ, Київ

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК РИТОРИКИ ТА ЛОГІКИ В "ЕТИМОЛОГІЯХ" ІСІДОРА СЕВІЛЬСЬКОГО

Ісідор, єпископ Севільський (прибл. 560–636 рр.), як "перший енциклопедист" епохи Середньовіччя, зробив значний внесок у формування ідеалів освіченості того періоду. Його робота "Етимології, або Начала" була викладом відомих на ті часи наук та мистецтв, книга II якої якраз і присвячена риторичній та діалектичній (логічній). Одразу слід зазначити такі два аспекти. По-перше, для Ісідора діалектика і логіка є синонімами, а по-друге, спочатку він подає риторику, а потім діалектику.

Загалом риторика і діалектика викладені в роботі Ісідора відповідно до того, як це робили давньоримські автори. Тобто знання в цих царинах були успадковані від пізньої Античності в повному обсязі. А саме: виклад риторики, наприклад, зроблено в такій послідовності: визначення риторики ("наука витончено говорити з громадських питань, красномовство для переконання"), її фундатори, визначення оратора (зокрема, джерелами ораторської майстерності, як і в Цицерона, є природне обдарування, знання і практика), розділи риторики (винахід, розташування, словесне вираження, запам'ятовування, виголошення), з яких Ісідор докладно описує перші три. Виклад діалектики зроблено в такій послідовності: визначення діалектики ("наука про міркування щодо причини, суті речей, яка вчить відрізняти істину від хиб"), діалектичні силігізми (при цьому їхню структуру єпископ Севільський не розглядає, адже її було подано в риторичній стосовно риторичних силігізмів), які поділені на категоричні (фігури й модуси їх викладено за Аристотелем) та гіпотетичні (викладено за стої-

ками), а також окрему главу присвячено визначенням, види яких потрібно знати, оскільки вони використовуються разом із доводами.

Ісідор відмічає, що те, що греки називали силогізмом, латинські автори називають аргументацією, за допомоги якої людина правдоподібним чином приходить до нового знання. Структура силогізму містить такі самі компоненти, як і в Аристотеля: більший засновок, менший засновок, висновок. Однак якщо Стагиріт чітко виділяє, з одного боку, науковий силогізм, що ґрунтується на істинних засновках, а з іншого – діалектичний та риторичний, що ґрунтуються на правдоподібних положеннях, то в Ісідора таке чітке розрізнення відсутнє. Тобто відмінності між аналітикою та діалектикою в тлумаченні Аристотеля зникають, і діалектика ототожнюється з логікою.

Слід підкреслити, що риторику та логіку пов'язує топіка, яку єпископ Севільський визначає як науку винаходу доводів, вона є "...оселею доводів, джерелом смислів і началом промов" [*Исидор Севильский. Этимологии, или Начала : в XX кн. Кн. I–III. Семь свободных искусств. – СПб., 2006. – С. 105*]. Хоча багато в чому предмет обох дисциплін співпадає, часто вони виступають разом, однак топіка ніби узагальнює і вчення про визначення, і вчення про силогізм (аргументацію). Спільність же діалектики та риторики ілюструється метафорою Варрона, в якого вони як стиснутий кулак і розкрита долоня людської руки.

Класифікація доводів складається в Ісідора з трьох груп: ті, що містяться у самій справі; похідні; зовнішні. Перша група містить три різновиди: від цілого, від частин, від знаку. Доводом від цілого є визначення, коли його дають щодо того, про що запитується. Іншими словами, одиничні випадки підводять під загальні на ґрунті визначення. Доводом від частин користуються при захисті, коли, як пише єпископ Севільський, або заперечують вчинок, або стверджують його законність. У цьому пункті прослідковується взаємозв'язок системи доводів і системи статусів, які складають перший розділ риторики – інвенцію. Рух від одного статусу до іншого може бути джерелом доводів. Як у Квінтіліана щодо судових промов: якщо не вдається заперечити вчинок, тоді він визнається (статус встановлення), а виправдання шукається, наприклад, у статусі визначення (вчинок був законним). Доводом від знаку є його побудова на смислі імені якоїсь речі (тобто теж визначення, тільки номінальне, хоча сам Ісідор не проводить чіткого розрізнення між реальними та номінальними визначеннями). Похідними доводами є доводи, які беруть шляхом виводу з інших. Власне ці доводи (Ісідор нараховує їх 14) постають у вигляді ентимем, які можуть бути відновлені до повних силогізмів. Зовнішніми доводами є свідчення.

У підсумку відмітимо, що в "Етимологіях" Ісідора Севільського порядок викладу дисциплін йде від риторики до діалектики (логіки). Топіка фактично завершує книгу про риторику та діалектику. Хоча вчення про "загальні місця" ніби належить першому розділу риторики про винахід матеріалу, однак Ісідор вважає це вчення тим, що поєднує риторику та

діалектику й є однаково корисним як для ораторів, так і для філософів, а також для поетів та юристів: "Топіка повинна зберігатися у пам'яті ораторів [філософів-]діалектиків, поетів і юристів, оскільки надає їм доводи. Коли щось доводиться окремо, це стосується риторів, поетів і юристів, а коли сперечаються про загальне, то це, очевидно, належить філософам. ...Адже думка, як би вона не поверталася, в якій б міркування не заглиблювалася, неминуче потрапляє в один з вищеназваних видів" [Там же. – С. 109].

Л. Г. Комаха, доц., КНУТШ

ДИСКУРС І КОМУНІКАТИВНА ДІЯ

Одну з традицій тлумачення терміну "дискурс" пов'язують із ім'ям німецького філософа, соціолога Ю. Хабермаса, який пояснює дискурс як особливий ідеальний вид комунікації. Така комунікація здійснюється в умовах максимальної відмежованості від соціальної реальності з її традиціями, авторитетами, і має на меті критичну оцінку дій та поглядів учасників комунікативної ситуації.

Ю. Хабермас розрізняє комунікативну дію, в ході якої відбувається тільки обмін інформацією, і дискурс, в якому темою обговорення стають проблематичні претензії. Відповідно дискурс є ідеальним видом комунікації, тому що в ході нього вирішується певна проблема шляхом вираження різних точок зору, результатом чого є консенсус як непримусове спільне визнання єдиного положення.

Ю. Хабермас пропонує розрізняти комунікативну дію і дискурс, як дві форми прояву комунікації. Комунікативна дія на його думку представляє позамовний контекст, а дискурс є лише сукупністю мовних виразів, а вчинки і стани учасників не є його складовими частинами. Перша є тільки обміном інформацією, яка виражається у наївних припущеннях, і обміном досвідом, який потрібен для виконання певної дії. У дискурсі жодного обміну інформацією, на його думку, не відбувається, темою стають проблематичні претензії на обґрунтування існуючих знань та відновлення згоди, яка була порушена через розбіжність думок.

Отже, консенсус – це аж ніяк не обов'язково досягнення єдності цілей (бажань, прагнень тощо), консенсус може включати взаємне переконання про різність або навіть несумісність цілей (переговори перед битвою).

Так, чи інакше, але консенсус є регулятивом дискурсу. При цьому він у різних своїх формах прояву є головною цінністю дискурсу: якщо консенсус досягнуто, то це означає, що дія, за допомогою якої він був виконаний, є ефективною.

Ю. Хабермас пояснює консенсус у зв'язку з істиною. Метою дискурсу є досягнення згоди відносно предмету обговорення, базисом для якої є чотири, вже згадуваних претензії: розуміння, істина, правдивість, прави-

льність. Саме вони, на думку дослідника, дозволяють відрізнити справжній консенсус від уявного.

Істина в такому тлумаченні є консенсусом, сутність якого в тому, що істинність визнається не як результат, який можна приписати певному висловлюванню, а як претензія, що міститься в ньому. Іншими словами, істинність в цьому випадку не зовнішня характеристика, яка може бути приписана залежно від обставин і наведених аргументів на користь висунутого положення, вона повинна виражатися, тобто міститися в самому висловлюванні.

Звідси можна зробити висновок, що консенсус не є критерієм істини. Консенсус може тільки репрезентувати в собі істину не впливаючи на неї, тобто між ними відсутнє відношення залежності. Щодо аргументації, то її місце в дискурсі та комунікативних актах Ю. Хабермас визначає таким чином: аргументація – це єдиний легітимний спосіб досягнення консенсусу.

Аргументація, на думку Ю. Хабермаса, наближує до справжнього дискурсу, який виражається у трьох аспектах: процес – здатність переконати універсальну аудиторію в слушності чи істинності висунутої претензії (тези); процедура – раціональне обґрунтування претензії (тези), результатом якої є непримусова взаємна згода; продукт – обґрунтувати або спростувати за допомогою переконливих аргументів висунуті претензії.

Можна сказати, що дискурс реалізується у мовленнєвому акті, але не кожен мовленнєвий акт може бути розглянутий як дискурс. Одним із важливих питань дискурсу є співвідношення консенсусу та істини, тому що вони є результатом (продуктом) дискурсу як процесу і визначають його ефективність.

В. В. Кондратюк, асп., КНУТШ, Київ
vika_aniko@ukr.net

ПРАГМА-ДІАЛЕКТИЧНИЙ АНАЛІЗ ТЕЛЕОЛОГІЧНОЇ АРГУМЕНТАЦІЇ В НОРМАТИВНИХ КОНТЕКСТАХ

З функціональної точки зору, правові норми розглядаються як інструмент реалізації певних правових, соціальних та економічних цілей. Останні можуть бути як загально правовими цілями, наприклад, загальна безпека, добробут суспільства, здоров'я громадян так і конкретними цілями певної законодавчої системи чи гілки закону.

У нормативному середовищі чи не найчастіше використовуються телеологічна (teleological) аргументація, яка стосується цілей або намірів застосування правової норми. Судді часто обґрунтовують правове рішення, показуючи, що це рішення є необхідним для досягнення певної правової мети. Вони використовують телеологічну аргументацію в контексті підтвердження доцільності використання правової норми у певному випадку і переконують, що така інтерпретація загально правової

норми є виправданою з точки зору досягнення певної мети. Телеологічна аргументація є формою обґрунтування суддею інтерпретації загальної норми і формування конкретної норми для конкретної ситуації.

Телеологічна аргументація за своєю природою є різновидом прагматичної. Остання визначається як аргументація, в якій базисом для захисту певної точки зору є посилання на наслідки. Залежно від типу наслідків виділяють два види прагматичної аргументації. Телеологічною (teleological) або цільовою (goal) називають аргументацію, в якій наслідки є спробою досягнення певної мети, а якщо вони є способом впровадження певного політичного курсу, то аргументація – стратегічна (policy).

Загальна форма прагматичної аргументації має наступний вигляд:

1. Дія X є бажаною

1.1a Дія X призводить до дії Y

1.1b Дія Y є бажаною

1.1c Якщо дія X призводить до дії Y і дія Y є бажаною, отже дія X також є бажаною.

У прагматичній аргументації точка зору відноситься до певного акту X, який може бути бажанням, пропозицією, формою бажаної поведінки. В найпростішому випадку прагматична аргументація складається з нормативного твердження, в якому наслідок Y визнається бажаним (1.1b) та емпіричного твердження про те, що дія X призводить до наслідку Y (1.1a). Аналогічно можна побудувати схему для негативного варіанту, коли дія X не є бажаною [Eveline T. Feteris. The Pragma-Dialectical Analysis and Evaluation of Teleological Argumentation in a Legal Context // Argumentation. – Vol. 22, № 4. – P. 489–506].

Часто прагматична аргументація є частиною більш складної аргументації. Існують ситуації, коли прагматична аргументація не достатньо для обґрунтування доцільності певних дій, тому її доповнюють іншими формами аргументації, такими як, наприклад, етнічна аргументація, що стосується бажаного перебігу дій з етнічної точки зору.

З прагматично-діалектичного погляду, оцінка певного типу аргументаційної схеми здійснюється за допомогою критичних питань. Вони можуть бути двох видів: по-перше, це питання, що стосуються прийнятності аргументаційної схеми для захисту точки зору в певному контексті, по-друге, питання, які стосуються правильності застосування аргументативної схеми у конкретній ситуації.

Аналізуючи загальну форму прагматичної аргументації доцільними є наступні критичні питання:

1. Чи наслідок Y є бажаним?

2. Чи дія X може призвести до наслідку Y?

Відповіді на ці критичні запитання є новою аргументацією, яка може стати додатком до вже існуючої. Тому прагматична аргументація може бути підтримана аргументами, які свідчать на користь бажаності дії Y (відповідь на питання 2). Для кожного виду аргументації виділяються свої критичні запитання. Ми розглянули найпростіший варіант прагматичної

аргументації, але якщо взяти телеологічну аргументацію, як різновид прагматичної, то до вищенаведених критичних питань долучаться ще й специфічні питання для цієї форми. Теж саме стосується і прагма-діалектичного аналізу видів телеологічної аргументації. Прагма-діалектичний аналіз аргументації дає можливість за допомогою критичних питань оцінити прийнятність та доцільність різних форм юридичної аргументації.

А. О. Копылова, студ., НИУ ВШЭ, Москва, Россия
a.o.kopylova@gmail.com

ТЕОРИЯ СУППОЗИЦИИ В МЕНТАЛЬНОМ ЯЗЫКЕ У. ОККАМА

Начиная приблизительно с 80-х годов XX века и по настоящий момент в области истории философии и логики (а точнее на их стыке) возникает неожиданно сильный интерес к терминисткой логике и теории суппозиции как наиболее полной и разработанной концепции внутри нее [C. Dutilh Novaes. An intensional interpretation of Ockham's theory of supposition // *Journal of the History of Philosophy*. – 2008. – Vol. 46(3). – P. 365–394; Spade P. V. Synonymy and Equivocation in Ockham's Mental Language // *Journal of the History of Philosophy*. – 1980. – Vol. 18. – P. 9–22; Panaccio C. Connotative Terms in Ockham's Mental Language. – 1990; Priest G., Read S. Ockham's rejection of ampliation; Trentman J. Ockham on Mental // *Mind*. – 1970. – Vol. 79. – P. 586–590]. Следует заметить, что вторую половину XX века и начало XXI века, в целом, можно охарактеризовать как возрождение средневековья, причем оценивающейся и анализируемой с учетом современных концепций философии языка. Тем не менее, схоластические тексты, во многом в силу того, что большая часть из них на настоящий момент так и не переведена с латыни, отличает достаточно низкий уровень разработанности и исследованности. На русском языке работ в области теории суппозиции и терминисткой логики мы почти не находим, а те, что есть, носят преимущественно историко-филологический характер, за исключением монографии Г. Вдовиной "Язык неочевидного. Учения о знаках в схоластике XVII в." [Вдовиной Г. Язык неочевидного. Учения о знаках в схоластике XVII в. – М. : Изд-во Института философии, теологии и истории св. Фомы, 2009] и многочисленных работ Е. Лисанюк, среди которых статья "Теория суппозиции в средневековой логике" [Лисанюк Е. Н. Теория суппозиции в средневековой логике // *Verbum*. – 2000]. Темой нашего исследования является проблема существования теории суппозиции в ментальном языке у средневекового схоласта 14 в. У. Оккама. В подобной постановке вопроса мы следуем интерпретации историка логики Катарини Дьютил Новаеш [C. Dutilh Novaes. An intensional interpretation of Ockham's theory of supposition // *Journal of the History of Philosophy*. – 2008. – Vol. 46(3). – P. 365–394]. Теория суппозиции возникает во второй половине 12 века и развивается вплоть до середины 16 века, когда

в силу принципиального изменения философско-культурной парадигмы мышления, практически полностью исчезает. Расцвет теории суппозиции приходится на 14 век, когда У. Оккам ее возрождает после периода стагнации, в котором она находилась весь 13 век, и оформляет как стройную и строгую систему. Важно отметить, что источником теории суппозиции является проблематика ложных высказываний (fallacies), начало которой положил трактат Аристотеля "Софистические опровержения". В нем Аристотель анализирует различные виды двусмысленностей и неясностей, которые возникают в высказываниях или намеренно используются говорящим, и классифицирует их, выделяя 6 основных видов. Интенция трактата, таким образом, была весьма практической – во избежание ошибок в рассуждениях и ее неправильного понимания следовало пролить свет на те неясности, которые существовали в высказываниях. Теория суппозиции также имела объективную цель и определенное применение: в первую очередь она была необходима для разрешения смутных моментов, возникающих в авторитетных и сакральных текстах. На первом этапе – 12 век – суппозиция была тождественна именованию и понималась как "расширение" или "ограничение" значения в зависимости от глагола-связки (настоящего, прошедшего или будущего времени). У. Оккам выделяет 2 понимания суппозиции – широкое и узкое. Широкое включает в себя понятие именованного, однако не является тождественным ему, узкое же принципиально от него отличается. Однако Оккам ограничивается только первым пониманием данного термина. Суппозиция имеет место, когда одно ставится на место другого, т. е. "то есть, если термин употреблен в высказывании так, что подразумевается некоторая вещь, и сам термин может истинно сказываться об этой вещи, значит этот термин суппонирует эту вещь, по крайней мере, если он сказывается о ней сигнификативно" [Оккам У. Избранное. – М.: Книжный дом "Либроком", 2010. – С. 29]. Однако У. Оккам строит свою теорию суппозиции на 2 принципиальных основаниях:

- существование ментального языка
- концептуализм в вопросе об универсалиях

Следует отметить, что проблематика существования универсалий является одним из базисов, на которых конструируется теория суппозиции. Именно она приводит к принципиальным разногласиям между Оккамом и Бурлеем (первый является концептуалистом, второй – реалистом). Понятие ментального языка имеет большое значение для оккамовской семантики вообще и для теории суппозиции в частности. Следуя делению Бозция, Оккам выделяет язык письменный, язык устной речи и язык ментальный. Применение теории суппозиции к первым двум "типам" языка не вызывает особых сложностей, однако Оккам настаивает, что и в ментальном языке существует суппозиция. И это приводит нас к далеко не тривиальному вопросу о том, изоморфен ли ментальный язык первым языкам письменному и языку устной речи?

Таким образом, в результате данного исследования предполагается попытка дать ответ на этот вопрос, а также проанализировать современные реконструкции теории суппозиции и метальном языке Оккама, которые, с одной стороны, помогают пролить свет на многие неясности в логических концепциях Оккама, а иногда имеют значение и для современных лингвистических и логических теорий.

М. І. Коробко, студ., КНУТШ, Київ
margota2007@yandex.ua

ЗАПИТАННЯ ТА ВІДПОВІДІ ЯК МЕТОД В ТЕОРІЇ АРГУМЕНТАЦІЇ

Сучасний етап інтелектуального розвитку суспільства характеризується все більшим проникненням інформаційних технологій в усі сфери людської діяльності. Це передбачає створення теоретичних основ та методів, які забезпечують ефективне використання різних технічних засобів для обміну науковою та учбовою інформацією. Основними формами такого обміну виступають діалог та монолог. Очевидною перевагою діалогічної форми спілкування перед монологічною є те, що вона дозволяє стороні, що сприймає інформацію, активно впливати на хід її отримання.

Виникнення діалогу як форми спільного пошуку істини було зобов'язане розвитку античної діалектики і риторики. Визнаним майстром спілкування у формі діалогу вважається Сократ, який не залишив письмових текстів, але про сутність його діалогів ми можемо судити по творах його видатного учня Платона. Більша частина творів Платона, як відомо, написана у формі діалогів, у яких виразником ідей автора є Сократ. Сам Сократ вів свої діалоги з добровільними слухачами переважно на моральні і політичні теми в усній формі запитань і відповідей. Тому його метод часто називають методом запитань і відповідей. Але такий метод аж ніяк не зводиться до простої постановки запитань та отримання на них однозначних відповідей. Шляхом постановки відповідних запитань і аналізу наступних відповідей Сократ крок за кроком виявляв суперечності в думках опонентів і в кінцевому підсумку приводив їх до знаходження істини.

Деякі сучасні автори характеризують сократівський діалог як різновид гіпотетико-дедуктивного методу, але таке твердження звертає увагу тільки на чисто формальну подібність між ними. Дійсно, думки або попередні відповіді на запитання можна розглядати як припущення чи гіпотези, з яких можна вивести певні наслідки. Зіставляючи ці наслідки з дійсним станом речей, можна прийти до правильної відповіді. Однак головна перевага діалогу полягає не стільки в зіставленні різних думок, скільки в правильній постановці послідовних запитань, відповіді на які, зрештою, призводять до пошуку деякого знання. На цю сторону діалогу звертає особливу увагу Х. Перельман, підкреслюючи, що аргументація передбачає "взаємодію" або "зустріч розумів". У цій взаємодії, з одного боку, виступає воля оратора, який прагне не примусити, а переконати аудиторію, а з іншого боку, готовність останньої слухати оратора.

У галузі освіти і навчання виділяють зазвичай дидактичний діалог, який сприяє активізації учнів, розвитку в них самостійності мислення. Ставлячи супровідні запитання, вчитель змушує учнів робити припущення і гіпотези, оцінювати їх правдоподібність і обґрунтованість, і тим самим цілеспрямовано шукати істину. Дидактичний діалог певною мірою схожий з сократичним діалогом, хоча аналогія носить зовнішній характер, тому що мета пошуку заздалегідь відома вчителю, який намагається, щоб учні за допомогою супровідних запитань і раніше отриманих знань прийшли до нового знання.

Пошуковий діалог застосовується головним чином у науковому дослідженні для відкриття нових наукових істин. З цієї метою крім ретельного аналізу даних спостереження і результатів експериментів широко використовуються евристичні методи. Очевидно, що вказаний діалог застосовується головним чином в рамках наукового колективу, який проводить певні дослідження. Більш широкий характер такий діалог набуває при обговоренні актуальних і перспективних наукових проблем на міжнародних та національних конгресах, конференціях і симпозіумах. За своєю організаційною формою діалоги в науці набувають характеру дискусій і диспутів, які нерідко супроводжуються різкою полемікою захисників різних програм і точок зору.

В останні роки були зроблені спроби по удосконаленню методів і прийомів ведення діалогу і раціонального міркування в цілому, засновані на використанні деяких новітніх логіко-математичних теорій. Найбільш цікавою видається в цьому зв'язку інтерогативна модель діалогу, що спирається на сучасну логіку запитань (англійське слово *interrogation* запитання). У діалогах Сократа найціннішим є саме вміння постановка запитань, аналіз відповідей на які дає можливість наблизитися до істини. Сучасна логіка запитань може допомогти в раціоналізації постановки запитань. На думку відомих логіків Я. Хінтікка і Д. Бачмана, аналіз аргументації зводиться до того, щоб представити всю лінію міркування у формі явно сформульованих запитань і відповідей, з одного боку, і умовиводів, отриманих на їх основі, – з іншого.

В інтерогативній моделі аргументація або міркування розглядається як своєрідна гра з запитаннями і відповідями, яка використовувалася для тренування в міркуваннях ще в Академії Платона. Сучасна модель є найбільш досконалою, бо спирається на принципи та методи теорії ігор Джона фон Неймана і спеціально створену логіку запитань. У цій моделі нова інформація вводиться в аргументацію тільки за допомогою інтерогативного ходу, тобто постановки запитання. Дедукція тільки допомагає перетворити отриману інформацію. Така модель заслуговує на увагу з двох причин. По-перше, вона змушує думати, перш за все, про запитання, за допомогою яких можна отримати відсутню інформацію, і тим самим звужувати кількість можливих альтернатив. По-друге, в процесі діалогу необов'язково прагнути до спростування відповіді партнера, оскільки існують інші можливості дії, наприклад, обмеження його тверджень, часткової згоди з ними тощо.

Отже, дослідження діалогічної форми спілкування є дуже важливим для сучасної науки, зокрема для логіки та теорії аргументації. Дослідження запитань і відповідей проводяться в керівницькому, учбовому дискурсі, також вони є дуже важливими для комп'ютерних технологій тощо.

В. Ю. Крикун, асист., КНУТШ, Київ

КОМУНІКАТИВНІ АСПЕКТИ ПОНЯТТЯ БРЕХНЯ

В дослідженнях комунікативної діяльності людини небагато уваги приділяється аналізу поняття брехня. Наявні дослідження та їх автори неоднозначно ставляться до оцінки сутності зазначеного поняття. Так виділяють два основні підходи – брехня в певних своїх проявах визнається допустимою, а згідно з іншим підходом, немає виправдань для застосування брехні.

Але передусім необхідно визначити сутність, зміст поняття "брехня".

Дослідники виділяють дві пари понять, які відповідно до цілей відповідають за якість відтворення подій, явищ, процесів об'єктивного світу. Це поняття істина і хиба, та правда і брехня. Необхідно відзначити, що перша зв'язка відповідає науковому підходу, а другій притаманним є зв'язок з життєвими нормами людини. Досліджуючи окреслене питання П. Йолон визначає істину як "Філософська категорія,...виражає сутнісний зміст та безпосередню мету пізнавального процесу і характеризує його результат – знання, як адекватне відображення суб'єктивної та об'єктивної реальності в свідомості людини" [Філософський енциклопедичний словник. – К., 2002. – С. 252]. В свою чергу С. Б. Кримський визначає правду як "особлива форма поєднання істини з життєвими нормами людини" [Філософський енциклопедичний словник. – К., 2002. – С. 506]. Брехню сучасні дослідники визначають як свідомо створене повідомлення, яке прагне ввести в оману адресата, залишаючи прихованими цілі адресанта.

Феномен брехні досліджують представники різних наукових напрямків, так в логіці воно розглядається через свій аналог, якій відповідає цілям логіки, а саме поняття "хиба", та його протилежність "істина", які використовуються або як предикат певного висловлювання, або як об'єкт – одне з значень, що приписується висловлюванням, або як логічний оператор. У класичній логіці поняття "хиба" і "істина" рівноправні, оскільки заперечення істини є хибою і, навпаки, заперечення хиби є істиною. В деяких некласичних, багатозначних логіках з'являються "рівні істинності".

Психологи звертаючи увагу на поширення брехні в сучасній культурі шукають її коріння в недоліках виховної та освітньої систем. Брехня себе реалізує не тільки в вербальній формі, але й досить широко через неформальні засоби: міміка, жести, одяг і т. д. Необхідність відповідати соціальним стандартам нерідко примушує людину використовувати брехню в певних своїх проявах. Саме з точки зору психології розглядають брехню

як благо, наприклад в ситуаціях з хворими людьми, в яких важливим чинником для одужання визнають морально-психологічний стан пацієнта. Суттєву увагу психологи приділяють дослідженню брехні в ранньому віці і розглядають її як механізм самозахисту. Людина вже на ранніх етапах розвитку виявляє здатність уникати неприємних емоцій з боку агресивного оточення за допомогою маскуванню і пристосування. Недоброзичливі інтонації, крик, агресивна міміка та інші невербальні компоненти спілкування сприймаються дитиною як акти ворожості вже з перших тижнів життя і досить швидко у нього розвиваються захисні механізми. Брехливість – форма поведінки, яка полягає в навмисному спотворенні дійсності заради досягнення бажаної мети або прагнення уникнути небажаних наслідків. У тих випадках, коли брехливість стає звичною формою поведінки, вона закріплюється і перетворюється на якість особистості.

Серед філософських підходів до аналізу брехні необхідно звернути увагу на роботи Гаррі Г. Франкфурта, який підкреслює незначну кількість досліджень в цій сфері і розглядає брехню як феномен соціальної діяльності. Франкфурт підкреслює значне поширення брехні в різноманітних проявах саме на сучасному етапі розвитку людської спільноти. Інший дослідник Д. І. Дубровський розглядає брехню як суспільно прийнятну в сучасності норму, яка порушує моральну саморегуляцію, що унеможливорює гармонійний, цілісний розвиток особистості та атрофію вищих цінностей. Нормою людської життєдіяльності стають недовіра до оточуючих, підозри, нервування, втрата відчуття єдності та особиста невпевненість людини в собі та в майбутньому. Як наслідок, спостерігається внутрішній розлад в суспільному житті.

Брехня як захисний механізм притаманний не тільки людський істоті, оскільки загальновідомими є приклади застосування свідомого обману серед тварин.

В. Й. Кузьменко, здобувач, НПУ ім. М. П. Драгоманова, Київ

ПОНЯТТЯ ЯК ЛОГІКО-ГНОСЕОЛОГІЧНА КАТЕГОРІЯ

Процес мислення існує та реалізується в трьох основних формах: понятті, судженні та умовиводі, тому насамперед розглянемо особливості поняття як своєрідної форми мислення. Дослідження поняття починається з усвідомлення його як складної логічної та гносеологічної категорії. Це результат деякого етапу в розвитку наших знань про ті або інші об'єкти дійсності. Виникнувши, поняття вже саме стає об'єктом пізнання. Водночас поняття – одна з форм мислення і в цьому значенні воно виступає як засіб пізнання. Щодо аналізу форм мислення А. Є. Конверський зазначає: "І все ж таки починати розгляд форм мислення з поняття має сенс. По-перше, з точки зору методики (і це, мабуть, головне), оскільки ми розбиваємо процес міркування на досить виразні складові частини. А, по-друге, з точки зору генезису форм мислення, теоретично-

го осмислення їх становлення" [Конверський А. Є. Логіка (традиційна та сучасна) : підручник. – К. : Центр навчальної літератури, 2004. – С. 130]. Важко не погодитися, адже даний підхід дозволяє показати, за допомогою яких засобів логіки вилучають форми мислення з буденної мови, в якій вони знаходять своє втілення і в якій вони функціонують.

Деякі логіки розглядають поняття як форму мислення. Наприклад, логік М. С. Строгович визначає поняття як "форму мислення, що відображає та фіксує істотні ознаки речей і явищ об'єктивної дійсності". В. Ф. Асмус визначає поняття як "думку про предмет, що виділяє в ньому істотні ознаки". С. Бакрадзе визначає поняття як "думку, що відображає істотні ознаки предмету". А. Є. Конверський визначає поняття як "форму мислення, яка є результатом узагальнення і виділення предметів деякого класу за загальними та специфічними для них ознаками". За І. В. Хоменко поняття – це думка, яка вказуванням на певну ознаку виділяє з універсуму й узагальнює в клас предмети, яким притаманна ця ознака. За Є. Войшвілло поняття як форма (вид) думки, або як мисленнєве утворення, є результат узагальнення предметів деякого класу і мисленого виділення самого цього класу за певною сукупністю загальних для предметів цього класу – і сукупність відмінних для них – ознак.

Інші науковці розглядають поняття і як засіб логіко-пізнавального процесу. Так, І. Йорданов зазначає, що "поняття, як результат абстрагуючої діяльності, відображають загальне в явищах та в емпіричному матеріалі". Важливо відмітити, що в понятті предмети узагальнюються у класи за загальними і специфічними ознаками. З цього приводу А. Є. Конверський зазначає: "Сукупність загальних і специфічних ознак є і необхідною і достатньою підставою формування поняття" [Там само. – С. 132]. Необхідною підставою тому, що без неї не відбудеться мислене об'єднання предметів у відповідні однорідні класи; а достатньою тому, що тільки за наявності її відбувається виділення цих класів. Поняття постає специфічним логічним способом відображення предметів як невизначених представників якихось класів. Абстрагуючись від індивідуальних відмінностей предметів при утворенні поняття ми не відкидаємо ці відмінності взагалі, а визнаємо факт їхньої наявності. Це означає, що під час утворення поняття відбувається ототожнюючи-розрізняюче абстрагування.

Аналізуючи вищезазначене, можна констатувати, що всі перелічені визначення є схожими, однак деякі з них відображають поняття як думку, як форму мислення; проте поняття – це перш за все слово. І дуже часто буває досить складно для деякого класу явищ чи предметів підібрати відповідне поняття, яке, з одного боку, охоплювало б процес конструювання, а з іншого – узгоджувалася з традиціями, прийнятими як в суспільній, так і мовній практиці. Відмінність між словом і поняттям полягає в тому, що, по-перше, не кожне слово чи словосполучення виражає поняття (за словом, яке виражає поняття, стоїть усвідомлення загальних і специфічних ознак предмета, названого даним словом); по-друге, слова природної мови полісемічні, багатозначні (слово може отримати смисл тільки у певному контексті; поняття ж однозначні).

Х. М. Кулик, НУ "ЮА України ім. Я. Мудрого", Харків

ЛОГІКА В ТЕАТРІ АБСУРДУ НА ПРИКЛАДІ П'ЄСИ ЄЖЕНА ІОНЕСКО "НОСОРОГИ"

Як граматики вивчає форми слів та їх поєднань у речення, абстрагуючись від конкретного змісту мовних виразів, так і логіка досліджує форми думок та їх поєднань, відволікаючись від конкретного змісту цих думок.

Наукова логіка дозволяє зробити переконливими наші думки, оцінки, пояснення і рекомендації.

Помилки в міркуваннях, найчастіше виникають через порушення законів формальної логіки, основи якої заклав видатний давньогрецький філософ Арістотель. Помилки, пов'язані з порушенням законів логіки та законів математики бувають двох типів: паралогізми і софізми.

Помилки в законах логіки часто використовуються в літературі, особливо в комедійному жанрі, а також в театрі абсурду для показу очевидної безглуздості якоїсь дії, події, явища чи при висміюванні чого-небудь або кого-небудь.

Театр абсурду, або драма абсурду – абсурдистський напрям у західноєвропейській драматургії й театрі, який виник у середині ХХ століття. В абсурдистських п'єсах світ зображений як безглузді, позбавлені логіки накопичення фактів, вчинків, слів і доль.

Театр абсурду заперечує реалістичні персонажі, ситуації й всі інші відповідні театральні прийоми. Час і місце невизначені й мінливі, навіть найпростіші причинні зв'язки руйнуються. Безглузді інтриги, діалоги, що повторюються, й безцільна балаканина, драматична непослідовність дій, все має одну мету – створення казкового, а можливо й жахливого, настрою.

Оскільки п'єса Єжена Іонеско "Носороги" відноситься до театру абсурду ми розуміємо, що автор порушує закони логіки навмисно, передаючи певний настрій жанру. При цьому інколи письменник приймає до уваги правила логіки, для того щоб тримати баланс в розвитку подій. Наприклад:

Логік: У котів чотири лапи. У Фріко та Ісідора у кожного по чотири лапи. Відповідно, Фріко та Ісідор – коти.

Як бачимо в даному випадку висновок є істинним, незважаючи на те, що в цьому прикладі використовується модус ААА, який не застосовується у другій фігурі. Автор не дотримується усіх правил логіки й показує, що істинність думки і правильність мислення поняття не тотожні. Та вже в наступній репліці автор підтримує специфіку жанру:

Старий пан: У мого собаки теж чотири лапи.

Логік: Відповідно, це кіт.

Старий пан: Отже, логічно виходить, що мій собака – кіт.

Логік: Логічно – так. Але і протилежне теж справедливо.

Письменник, показує очевидно абсурдний висновок. Сатира націлена проти самого героя Логіка. Автор явно хоче показати його з негативного боку, бо він весь час порушує логічні закони. Його фраза: "Але й

протилежне теж справедливо" – створює порушення другого основного закону логіки – Закону не протиріччя.

На подібному базується й наступне міркування:

Логік: Всі коти смертні. Сократ смертний. Відповідно, Сократ – кіт.

Старий пан: І у нього чотири лапи. Так це ж правда, мого kota якраз і кличуть Сократом.

Логік: Ось бачите...

Старий пан: Отже, Сократ був котом!

Логік: Так нам щойно довела логіка.

Автор будує прийом комічного на порушенні першого основного закону логіки – Закону тотожності. Адже Сократ, якого має на увазі Логік, – це філософ, а Сократ в розумінні старого пана – це його кіт. Крім цього він використовує класичний приклад Арістотеля, дещо його переробивши. Арістотель казав:

Всі люди смертні.

Сократ – людина.

Відповідно, Сократ – смертний.

Але він будував цей приклад за першою фігурою:

1. MAP

2. SAM

SAP,

де модус AAA є правильним, закони не порушуються, відповідно і висновки істинні.

Ежен Іонеско перероблює цей приклад так, як йому потрібно:

Всі коти смертні.

Сократ – смертний.

Відповідно, Сократ – кіт.

Але вибудовує за другою фігурою:

1. PAM

2. SAM

SAP,

де модус AAA недопустимий.

Можливо Логік спеціаліст у логіці другого порядку, але в формальній він явно проявляє свою неосвіченість:

Старий пан: Разом чи нарізно?

Логік: Разом чи нарізно – це залежить від точки зору.

Як ми знаємо в логіці це неможливо. Має бути чітка позиція, умова, а Логік її не задає. І в результаті ми бачимо, що Старий пан виявляється куди більш логічним, ніж Логік.

Читаючи п'єси театру абсурду, зокрема п'єси Ежена Іонеско, з'являється уява, що приходить до нас разом з образами і символами з середини, з глибини мислення, вона і наділяє цей жанр своїм особливим змістом. А без логіки або точніше, без порушень її правил існування театру абсурду неможливо. Отже, на даному прикладі ми можемо побачити наскільки неоціненним є значення логіки не тільки в філософії, психології, математиці, а й в літературі.

РИТОРИЧНІ ФІГУРИ В КОНЦЕПЦІЇ РИТОРИКИ О. РЕБУЛЯ

Олів'є Ребуль (1925–1992) є одним із визначних представників сучасної французької школи риторики. Він як і інші члени цієї школи приділяє значну увагу риторичним фігурам, що показують найкращий зв'язок між стилем та аргументацією, що властивий риторичі. Ці фігури є стилістичними засобами, які наділені двома головними властивостями: 1) є вільними(в сенсі, що не вимушені прибігати до них, щоб виразитись) та 2) кодованими, тобто кожна фігура являє собою структуру, що може бути виявленою та переміщеною на інше значення: метафора, гіпербола, алегорія і тд.

Ребуль наголошує на тому, що фігури можна знайти не лише в риторичі, а й в поезії, романтичній прозі, не говорячи вже про повсякденну мову. Риторика не зводиться до мистецтва фігур, що є лише елементом елокуції. Вона звертається до неї як до інструменту переконання. Реклама,наприклад, є наявним доказом того, що фігури несуть не лише естетичну функцію, а й функцію переконання, і особливо те, що естетична та переконуюча функції нерозривно пов'язані між собою.

Як і група μ, Ребуль піддає фігури такій класифікації: фігури слова, які містять предмет звучання мови, як рима; фігури смислу чи тропи, як метафора; фігури конструкції, як інверсія, що концентрують в собі порядок фрази чи дискурсу; фігури думки, як іронія, що відповідають за зв'язок висловлювання з суб'єктом, оратором, та її об'єктом, референтом. [див.: *Reboul O. La Rhétorique.* – 4e ed. – Paris : Presses universitaires de France, 1993. – P. 36–37].

Фігури слова мають на меті не лише привернути увагу та закарбувати в пам'яті, а й, переконати, тобто справить враження. Для цього слугують такі фігури як: алітерація, клаузула, рима, антанаклаза, каламбур та інші. Величезна увага приділяється ритму слова та його структурі. Всі вони заперечують головний лінгвістичний принцип довільності знаку, тобто все відбувається, якщо існує необхідний зв'язок між позначеним і позначенням.

На противагу фігурам слова, фігури смислу не залежать від фонічного матеріалу мови і є, в принципі, такими, що можна перекласти. Наприклад, метафора "Homo hominī lupus" перекладається як: "Людина людини вовк". Варто зазначити, що терміни мають спільний зв'язок в двох мовах, тобто смисл при перекладі не втрачається. Тропи заключають в собі використання термінів із позначенням, що не є звичним, і що провокує, таким чином, напруження в системі промови. Тим не менш, фігури смислу можуть мати дві функції: 1) власне риторична, тобто вираження і переконання, та 2) лексична функція, яка полягає у тому, щоб позначити словом, викривленим від його прямого сенсу те, у чого немає властивого слова, щоб його позначити. Наприклад, словом "тромбон" в прямому

сміслі позначається духовий інструмент, а в переносному – музикант, що грає на тромбоні. Фундаментальними тропами, на думку О. Ребуля, є метонімія, синекдоха та метафора, від яких походять всі інші.

Фігури конструкції стосуються синтаксису та механізму судження. Їм характерне віднімання, додавання або заміна позначеного. До складу цих фігур входять: еліпсис (пропуск у висловлюванні деяких структурних елементів, які мають домислюватись за контекстом), умовчування (свідоме не закінчення фрази, розраховуючи на те, що слухач додумає завершення), повторення, антитеза, хіазм (навхрестне поєднання елементів речення).

Та останній клас фігур – фігури думки, які не змінюються від переказування іншими словами, зберігаючи, таким чином, думку, звідки й походить їхня назва. За допомогою них задається дух виступу. Основними фігурами думки О. Ребуль називає іронію, гумор, придиш, риторичні питання, пролепсис, епанортосіс.

У підсумку можна відмітити, що риторичні фігури в концепції О. Ребуля, хоч і схожі з класифікацією групи μ , але відрізняються тим, що вони виконують не лише естетичну функцію, а й переконуючу, і це дозволяє зосереджувати на них особливу увагу.

V. Lobovikov

FROM FORMAL LOGIC OF THINKING TO FORMAL ETHICS OF ACTING (PROVING A STRANGE META-THEOREM ABOUT FORMAL-ETHICAL INCONSISTENCY OF THE ARITHMETIC)

According to prominent logician Jan Łukasiewicz, "logic is nothing but *morals* of thinking". Thinking is a particular case (kind, aspect) of human acting. Hence the algebraic system of thoughts is a subsystem of an algebraic system of acts. The "true" is a particular case of the "good". The "false" is a particular case of the "bad". Starting from this heuristically important inductive basis in present paper I construct and investigate a discrete mathematical representation of the *rigorist* ("black-and-white") system of the *natural law* and *morals*. Thus I prove that, in principle, there is a possibility to go from machine simulation of formal logic of human thinking to machine simulation of formal *ethics* of human acting [Lobovikov V. Mathematical Logic as a Particular Case of Mathematical Ethics (Algebra of Formal Ethics as a Generalization of Algebra of Formal Logic) // Proceedings of the 7th Panhellenic Logic Symposium (PLS7) at Patras University, Greece, July 15–19, 2009. – Patras : Patras University Press, 2009. – P. 109]. According to the idea of *mathematical ethics* generalizing the mathematical logic, it is quite natural to accept the following own axiom of the mathematical ethics (AX-1): *formal-logic inconsistency is formal-ethical one*.

Let the expression "AR-FOR-LO-INC" stand for the proposition "The formal arithmetic is formally-logically inconsistent one". Let the expression "AR-

FOR-ET-INC" stand for the proposition "The formal arithmetic is formally-*ethically* inconsistent one". Let the expression "AR-SEM-INCOMP" stand for the proposition "The formal arithmetic is the (semantically) incomplete one". The below-given finite succession 1–7 is the proof mentioned in the title.

1. AX-1 (Own axiom #1 of formal *ethics*): formal-logical inconsistency is formal-*ethical* one; hence, symbolically speaking, $((\text{AR-FOR-LO-INC}) \rightarrow (\text{AR-FOR-ET-INC}))$, where " $\rightarrow$ " stands for the implication.

2. AX-2 (Own axiom #2 of formal *ethics*): the conjunction of (a) the formal-logical (semantic) incompleteness and (b) the formal-logical consistency implies formal-*ethical* inconsistency; hence, symbolically speaking, $((\text{AR-SEM-INCOMP}) \& (\neg(\text{AR-FOR-LO-INC}))) \rightarrow (\text{AR-FOR-ET-INC})$. Content substantiation of AX-2 is presented in [2].

3. TG (The meta-theorem of K. Gödel): If the formal arithmetic is not formally-logically inconsistent one, then it is the (semantically) incomplete one; symbolically speaking, $(\neg(\text{AR-FOR-LO-INC})) \rightarrow (\text{AR-SEM-INCOMP})$.

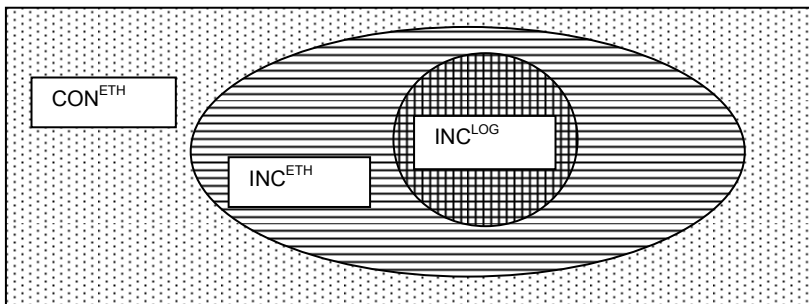
4. TL (The theorem of logic): $((\neg(\text{AR-FOR-LO-INC})) \rightarrow (\text{AR-SEM-INCOMP})) \rightarrow ((\neg(\text{AR-FOR-LO-INC})) \rightarrow (((\text{AR-SEM-INCOMP}) \& (\neg(\text{AR-FOR-LO-INC}))))$.

5. $((\neg(\text{AR-FOR-LO-INC})) \rightarrow (((\text{AR-SEM-INCOMP}) \& (\neg(\text{AR-FOR-LO-INC}))))$: from 4 and 3 by "modus ponens".

6. $(\neg(\text{AR-FOR-LO-INC})) \rightarrow (\text{AR-FOR-ET-INC})$: from 5 and 2 by "the transitivity of implication ($\rightarrow$)".

7. (AR-FOR-ET-INC): from 6 and 1 by means of the rule of formal-logic inference: if $((A \rightarrow B) \& (\neg A \rightarrow B))$, then B.

Thus by means of the above succession 1–7 the statement (AR-FOR-ET-INC) is proved. Substantiating the own axiom #1 of formal *ethics* (AX-1) is given above (before the proof). Substantiating the own axiom #2 of formal *ethics* (AX-2) is given in [Lobovikov V. Mathematical simulating formal axiological semantics of natural languages (A fundamental generalization of mathematical philosophy: from truth-values to axiological ones) // Philosophy, mathematics, linguistics: aspects of interconnection: Materials of the International scientific conference in L. Euler's International Institute of Mathematics. Sankt-Petersburg, November 20–22, 2009. – Sankt-Petersburg : Euler's International Institute of Mathematics, 2009. – P. 128–132]. Accepting the two own axioms of formal *ethics* means that the formal arithmetic is formally-*ethically* inconsistent (one). It is important to emphasize here that the notions "formal-logical inconsistency" and "formal-*ethical* one" are not logically equivalent; hence, there is no logical contradiction with the mathematical logic. This statement can be illustrated by the following graphical scheme 1, in which: "INC^{LOG}" is an abbreviation of "formally-logically inconsistent"; "INC^{ETH}" is an abbreviation of "formally-*ethically* inconsistent"; "CON^{ETH}" is an abbreviation of "formally-*ethically* consistent".

Graphical scheme 1

According to the scheme, the realm of " INC^{ETH} ", but not INC^{LOG} " is not empty. According to the meta-theorem submitted in this paper the formal arithmetic under discussion belongs to this realm. Graphically speaking, the arithmetic is located in that part of the picture, which is lined horizontally but not lined vertically.

T. E. Мамедова, асп., КНУТШ, Київ
milata@ua.fm

ФЕНОМЕНОЛОГІЧНИЙ ХАРАКТЕР АРГУМЕНТАТИВНОЇ СТРУКТУРИ

Феноменологію у сучасному розумінні можна визначити як дослідження аналізу індивідуальних особливостей мислення і сприйняття; дослідження ментального як безпосередньо даного, а також оточуючого світу як проекції ментальності; це практика, що спрямована на розкриття первинного досвіду, в якому ми вбачаємо самі речі як вони подані нашій свідомості.

Комунікативну ситуацію як феноменологічний феномен треба розглядати через взаємозв'язок між словом і мисленням. Людина, а точніше сама свідомість, є тим елементом у комунікативній діяльності, яким і характеризується наша здатність до створення й обґрунтування структури нашого мислення, й безпосередньо структури нашої аргументативної діяльності.

Необхідність застосування феноменологічного підходу щодо визначення й узгодження структури аргументації пояснюється тим, що цю структуру потрібно сприймати через ретельну розробку й аналіз механізмів міркування усіх учасників аргументативного процесу, навіть тих, хто не знайомий з правилами логіки. На цій особливості наголошує Гільберт Пламер (Gilbert Plumer) у своїй статті "Феноменологічна аргументативна структура" (Phenomenological Argumentative Structure, 2001). Зауважимо, що ця стаття не пов'язана з неформальною здатністю визначення й уз-

годження аргументативної структури як важливої розумової здібності. Скоріше, мова йде про оцінювання й намагання оцінити цю здатність. Автор зазначає, що спроба репрезентувати феноменологічну аргументативну структуру крізь особливі емпіричні дослідження не було б доцільним. Це могло б привезти до заплутаних абстрактних результатів. Проте сама здатність визначати аргументативну структуру є фундаментальною для хорошого міркування. За умови лише одного припустимого винятку, що істинність (для дедуктивного міркування), чи більш широко переконливість (для дедуктивного й недедуктивного міркування) аргументації є цілком (для дедуктивного міркування), чи значною мірою (для недедуктивного міркування), є функцією її логічної структури чи форми.

Проблема, завдяки якій виникла потреба зображення адекватної феноменологічної структури, пов'язана із створенням важливих стандартизованих тестів для вступу в аспірантуру, таких як United States-Canadian Law School Admission Test (LSAT), the Graduate Record Examinations (GRE), the Graduate Management Admission Test (GMAT). Гільберт Пламер зазначає, що авторам і рецензентам таких тестів необхідна відповідна основа для розробки питань для цих тестів. Такою основою є обґрунтоване зображення феноменологічної аргументативної структури.

Типові запитання на стандартизованих тестах, що використовуються у вищенаведених закладах, бувають двох видів: 1. визначити структуру міркування (I); 2. порівняти структуру міркування з уривку, що надається, з нижченаведеними прикладами (M). Наприклад: (I) Аргументативний метод міркування – це... (M) Яке з нижченаведених міркувань аргументації є найбільш подібним до структури "хибного" (flawed) міркування, що надане у прикладі? Далі надаються варіанти, з яких потрібно вибрати правильну відповідь. Питання типу (I), як правило, стосуються очевидних властивостей аргументативної структури. Питання типу (M) можуть стосуватися більш складаних властивостей. Саме останній тип питань і цікавить Гільберта Пламера. Зазначимо, що питання типу (M) є дещо штучним набором, який обмежує завдання у виборі відповіді. Припускається, що текст у такому уривку, а також у кожній запропонованій відповіді, утворює спільну аргументацію, хоча у повсякденному дискурсі, як вважає Роберт Баум (Robert Baum), не завжди просто здійснити таке визначення. Як показала практика, на цих тестах виникали певні ускладнення щодо вибору правильної відповіді, але у більшості випадках стало можливим пояснити, чому екзаменовані обирали саме цю відповідь. Було встановлено, що екзаменовані бачили різні помилки. Деякі обґрунтовували свою відповідь на основі формальної помилки, деякі на основі неформальної.

Таким чином, автор говорить про необхідність, наскільки це можливо, створювати тексти, які б мали однозначне прочитання, щоб вважати їх суттєвими. Так як "у межах інституціональної системи тестування...справжня думка чи міркування поза студентськими відповідями не вважається недійсною, тому що базується на їх реальних відповідях",

так само "юридичні контракти майже цілком обмежувалися б тим, що хтось сказав (чи заключив) не те, що хтось мав на думці" [Adler J. E. Fallacies and Alternative Interpretations // Australasian Journal of Philosophy. – 1994. – Vol. 72. – P. 271–283]. Це створило б неприйнятну чи неможливу інтерпретацію завдань екзаменуваними, якщо б важливі правила формулювання питань були б довільними.

А. В. Мерцалов, студ., МГУ им. М. В. Ломоносова, Москва, Россия
anddo@rambler.ru

О СООТНОШЕНИИ ДИАЛЕКТИКИ И ЛОГИКИ

Распространено убеждение, будто диалектика и логика несовместимы и исключают друг друга. К такому выводу обычно приходят, рассматривая закон непротиворечия (исключенного третьего). При этом существует два стандартных типа рассуждений. Так, если рассуждать берутся "диалектики", их ход мысли сводится к тому, что логика не терпит никаких противоречий; как только в рассуждении появляются А и ¬А, логика сразу же спешит избавиться от одной из частей противоречия, или даже от всего рассуждения разом. Она, дескать, не понимает их истинного "единства", не умеет с ними работать и преодолевать их, что умеет лишь диалектика. Если же рассуждать начинают "логики", то их речь сводится к тому, что закон непротиворечия – основа всякого рационального познания. Диалектика, коль скоро она пренебрегает этим законом, не является рациональным способом мышления, а потому не может служить целям познания и скорее напоминает лженауку, с которой следует бороться (подробное рассмотрение подобных взглядов можно найти в статье К. Поппера).

Однако, на наш взгляд, основания диалектики не только не нарушают закон непротиворечия, но оказываются во многом совместимы с основаниями логики.

Одним из основополагающих тезисов диалектики является положение о взаимополагаемости какого-либо нечто и его противоположности. Данное нечто, согласно Гегелю, "есть лишь постольку, поскольку оно не есть другое и лишь поскольку другое есть". Это положение основывается на том, что все, что существует, существует определенным образом: действительно, "кто же будет понимать само сущее иначе как определенное сущее как таковое?". Определение же полагает границу, предполагающую не только наличие элемента или множества элементов, подпадающих под определение, но и тех, что будут лежать по ту сторону границы, и в отличие от которых первые элементы только и будут определены как таковые, а не иные: "Так, например, "теперь" обладает бытием лишь в отношении к некоему "раньше" и некоторому "после". Точно также красное существует лишь постольку, поскольку ему противостоят желтое и голубое". Таким образом, если имеется некоторое А, то на основании этого мы заключаем, что существует и ¬А, – и обратно;

если же не существует А, то не существует и $\neg A$, – и обратно. Так если у нас есть множество вещей, обладающих признаком Р (например, быть живым существом), то должна существовать по крайней мере одна вещь, не обладающая этим признаком (которая не есть живая), в отличие от которой мы только и сможем выделить первое множество. В случае бинарных противоположностей, наличие одной из них с необходимостью влечет наличие другой: так, например, "когда речь идет об одном, нам тот час же приходят на ум многие"; иными словами: наличие "единичного" нечто с необходимостью требует наличия "множества", по отношению к которому данный объект выступает как "единичный", – и обратно.

Если теперь мы обратимся к рассмотрению логического закона непротиворечия, то убедимся, что указанный тезис диалектики отнюдь не нарушает его. Закон непротиворечия гласит: "высказывание и его отрицание не могут быть вместе истинными". При этом необходимо указать и два принципиальных условия применимости этого закона: "Высказывание и его отрицание должны говорить (1) об одном и том же предмете, рассматриваемом (2) в одном и том же отношении. Эти два высказывания должны совпадать во всем, кроме одной единственной вещи: то, что утверждается в одном, отрицается в другом". Мы видим, что указанный тезис диалектики применим 1) либо по отношению к разным предметам (наличие признака Р у одного требует отсутствия этого признака у другого предмета), 2) либо по отношению к одному предмету, но в разном отношении (так, один и тот же предмет может быть одновременно единичным (человек как индивид по отношению к обществу) и множеством (человек как "совокупность всех общественных отношений") – но в разных смыслах).

Мы обнаруживаем, что формальная запись положения диалектики " $A \& \neg A$ " – прямо противоположная формальному выражению закона непротиворечия – некорректна, поскольку подразумевает оба вхождения "А" в одном и том же смысле и по отношению к одному и тому же предмету. "Для всякого А существует $\neg A$ " – корректно бы было формализовать как " $\forall x \exists (A(x) \& \neg A(y))$ ".

Сравним теперь данное положение с некоторыми "особенностями" традиционной силлогистики. "Ее особенностью, – пишут В. А. Бочаров и В. И. Маркин, – является наложение на термины $\langle \dots \rangle$ ограничивающих условий: $\langle$ термины $\rangle$ обязательно должны оказываться знаками таких свойств (классов), которые являются *непустыми* и *неуниверсальными*. Это означает, например, для свойства, обозначенного термином Р, что в универсуме должен найтись хотя бы один предмет v , который обладает этим свойством, и для него верно утверждать, что " v есть Р" (класс Р не пуст), и найдется хотя бы один предмет u такой, что он не обладает этим свойством, то есть для него верно будет утверждать, что " u не есть Р" (класс Р не является универсальным)". Отметим, что оба этих требования, вводящиеся в традиционной силлогистике, распространяются и на многие другие логические теории, системы и исчисления.

Далее, мы отметили, что основой вышеуказанного диалектического положения служит представление о том, что все, что существует, существует определенным образом; определение же полагает границу, предполагающую наличие элементов по обеим её сторонам. Сравни эти положения с теми, которые приводят В. А. Бочаров и В. И. Маркин: "Всякий раз, придавая через определение какой-либо смысл (содержание) языковому выражению, одновременно с этим <...> в некотором универсуме очерчивается (определяется) граница того класса предметов, которые подпадут под него", – и далее отмечается, что в ходе процедуры придания строго фиксированного смысла языковым выражениям "возникает задача указать некоторый признак, на основе которого отождествляются одни предметы, а другие – отличаются от них".

Несомненно, нельзя забывать о том, что логика, в отличие от диалектики, говорящей о сущем, есть наука "о формах, законах и приемах интеллектуальной познавательной деятельности", как и о многих других существенных отличиях. И тем не менее, мы видим, что логика и диалектика отнюдь не исключают друг друга, но оказываются во многом совместимы (отметим, что, сконцентрировавшись на указанных, мы отвлечлись от многих других моментов их общности). Это дает нам повод выдвинуть предположение о принципиальной возможности формализации диалектики и построения корректной диалектической теории (исчисления), аналогичной логической.

И. В. Новолодская, асп., СПбГУ, Санкт-Петербург, Россия
novolodskaya@inbox.ru

О СЛУЧАЙНОЙ НЕОБХОДИМОСТИ В МОДАЛЬНЫХ РАССУЖДЕНИЯХ АРИСТОТЕЛЯ И А. ФРЕДДОСО

Анализ высказываний о будущем единичном событии в модальном императиве Аристотеля имеет интересные интерпретации применительно к рассмотрению проблемы, которую современный логик А. Фреддосо формулирует как "случайную необходимость и власть над прошлым".

Стагирит предлагает в качестве примера высказывание: "завтра морское сражение произойдет". Он пытается выяснить: всякое ли утверждение или отрицание относительно этого высказывания будет истинно или ложно. В результате он склоняется к такому выводу: "Не необходимо, чтобы из всякого утверждения и отрицания, противлежащих друг другу, одно было истинным, а другое ложным, ибо с тем, что не есть, не может быть и не быть, дело обстоит не так, как с тем, что есть. Для Стагирита в высказывании о событии, которое не имеет места в настоящем, т. е. не является сущим, – вполне допустимо, чтобы вместе были истинны и, тем самым, вместе ложны, как его утверждение, так и его отрицание.

И здесь многие интерпретаторы Аристотеля усмотрели нарушение полномочий сразу двух законов логики: закона исключенного третьего и

закона противоречия. По их мнению, закон исключенного третьего должен быть справедлив как для настоящих, так и для будущих событий, т. е. быть общезначимым, — в смысле требований детерминизма. Что касается закона противоречия, то здесь они усмотрели следующее его нарушение у античного классика: Аристотель в своем выводе говорит не только о том, что в определенных условиях вместе ложны, как некоторое утверждение, так и его отрицание, но и о том, что они вместе истинны. Вроде бы, действительно, нарушения налицо. Закон исключенного третьего обычно понимался как закон для демонстрации принципа детерминизма в познавательных операциях, а возможность одновременной ложности допускает не закон противоречия, а отношение противоположности. Закон же противоречия не допускает одновременной ни ложности, ни истинности высказываний об одном и том же предмете, событии, явлении, взятых в одних и тех же условиях.

И все-таки не все так очевидно, как может показаться на первый взгляд. Так, если обратиться к анализу высказываний с модальными операторами у Фреддосо, то можно найти в них интересные подтверждения положений античного классика. Фреддосо выдвигает тезис: "некоторые агенты имеют возможность влияния на прошлое". Аргументы для демонстрации этого тезиса следующие: агент S обладает способностью влиять на истинность утверждения p в момент t (для настоящего и будущего времени), только если он в то же время может сделать так, чтобы всегда был такой случай, когда p было бы истинно в момент времени t . Так факт, что Цезарь перешел Рубикон останется для всех фактом и в настоящем и будущем. Но есть и другие случаи. Французский философ приводит такое рассуждение: предположим, например, что в настоящее время верно, что "Дэвид никогда не был в Чикаго". (А). Очевидно, что это факт о прошлом. Никто не будет возражать против обычного предположения, что Дэвид сейчас имеет возможность совершить какое-нибудь действие (например, сесть на самолет), что приведет к тому, что он окажется в Чикаго спустя 2 часа от настоящего момента. Однако (А) делает это предположение невозможным. Ведь если бы Дэвид обладал властью в данной ситуации, то через два часа факт, что он никогда не был в Чикаго, перестал бы быть истиной. Таким образом, (А) является неприемлемым в его нынешнем виде. В этом смысле было бы естественно предположить, следующие изменения:

(А*) Никто не имеет право (в любой из моментов t) совершать что-то такое, после чего то, что было фактом в момент до/раньше t^* , перестало бы им быть в момент t^* .

(А*) кажется неуязвимым для приведенного выше контрпримера. Если это вчера было фактом то, что Дэвид никогда не был в Чикаго, теперь никто не может отрицать (повлиять чтобы перестало быть фактом то), что вчера было фактом, что Дэвид никогда не был в Чикаго.

Возникает необходимость определить общий принцип, который фиксирует асимметрию между нашим контролем над прошлым и нашим контролем над будущим.

Ведь в равной мере справедливо, как многие отмечают, что никто не способен в момент t сделать что-либо, что будет справедливо в более поздний момент, чем t^* , и при этом несправедливым в момент t^* . Таким образом, в этом первом прочтении (A^*) верно, но не по существу. Оно является следствием и эпистемологически поддерживается принципом, который, пожалуй, самое слабое звено в, на первый взгляд, убедительной аргументации логического детерминизма. И как только мы отказываемся от этого принципа, мы открываем двери в сильный положительный аргумент в пользу заключения, что мы действительно имеем власть над прошлым.

(A^*) слишком неопределенно относительно необходимости, которая в настоящее время приписывается (2 му случаю) в силу того, что 2 является фактом о прошлом. Необходимость здесь явно не логическая (то есть, метафизическая), а физическая или каузальная.

Скорее, это необходимость, которая, грубо говоря, есть у прошлого просто потому, что оно – прошлое. Средневековые логики называли эту модальность модальностью необходимости *per accidens*, то есть случайной необходимостью. Исследуя случайную необходимость в некоторых деталях, мы сможем прийти к более глубокому пониманию вопросов, связанных с вопросом есть ли у нас власть над прошлым.

Этот пример возвращает нас к новому прочтению аристотелевских силлогизмов с модальностями и позволяет оценить его вклад в область методологических предписаний вероятностного детерминизма.

А. М. Павлова, студ., СПбГУ, Санкт-Петербург, Россия
alexandra22@mail.ru

ИСТИННОСТЬ В ДИАЛОГОВОЙ ЛОГИКЕ И IF-ЛОГИКЕ

На сегодняшний день среди множества систем довольно значительную роль играет подход, в рамках которого рассуждения представлены в виде игры. Одними из ведущих теорий в рамках данного подхода являются теоретико-игровая семантика, предложенная Яакко Хинтикой и развиваемая Габриелем Санду, и диалоговая логика, основанная Полом Лоренценом и Куно Лоренцом. Целью данного доклада является сравнение этих двух теорий с особым акцентом на понятие истинности в первой и во второй. В связи с этим можно выделить несколько основных задач, среди которых: выявить основные характеристики теоретико-игровой семантики и диалоговой логики; попытаться сопоставить и сравнить их, уделить отдельное внимание проблеме истинности в обеих системах.

При первом взгляде на данные теории мы уже находим существенное различие между ними, а именно: если IF-логика определяет истинность формулы в конкретной модели, то диалоговая логика имеет дело с истинностью во всех моделях, то есть, доказывая истинность формулы в рамках диалогового подхода, мы доказываем, что формула являе-

тся общезначимой. Таким образом, по существу, в диалоговая логика в этом смысле играет роль семантических таблиц, проверяя формулу на истинность: является ли она тождественно-истинной или же тождественно-ложной в данной логике, так как в зависимости от того, как заданы структурные правила, мы имеем дела с разными логиками, например, интуиционистской или же классической. Здесь возникает еще одно затруднение, так как, строго говоря, П. Лоренцен стремился отказаться от семантики, довольствуясь лишь двумя типами правил в рамках своей теории: логическими, то есть, правилами для логических связей и кванторов, и структурными, определяющими порядок и ход игры, а также функцию выигрыша. Таким образом, с моей точки зрения, истинность в его системе является скорее выводимостью. Как пишут Шахид Рахман и Тиро Туленхаймо в своей статье "From Games to Dialogues and Back" ("От игр к диалогам и обратно"), "теоретико-игровая семантика служит для характеристики семантики логики предикатов первого порядка, которая определяется семантикой Тарского. Аналогично, диалоги, связанные с предложениями логики первого порядка служат для характеристики общезначимости в логике первого порядка, т. е. Того же свойства, которое в рамках подхода Тарского отражается в условии "истинна во всех моделях", или средствами теории доказательств]. Так же, по мнению данных авторов, еще одним основанием для сравнения, связанным с общностью данных систем, благодаря игровому подходу. Обе теории используют теорию игр для того, чтобы охарактеризовать семантические категории, также включающие понятие истинности.

Важно также отметить существенное различие между теоретико-игровой семантикой и диалоговой логикой, которое заключается в том, что теоретико-игровая семантика ориентирована теоретико-модальную сторону логики, тогда как диалоговая логика скорее связана, как утверждают Шахид Рахман и Тиро Туленхаймо, исторически и философски, с теорией доказательства. Здесь следует отметить, что Я. Хинтиikka в своей работе "The Principles of Mathematics Revisited" ("*Пересмотр принципов математики*") выделяет две основные функции логики, а именно: дескриптивную и дедуктивную, между которыми постоянно присутствует напряжение, выражающееся в том, что чем выразительнее логика, тем меньше выполняется ею дедуктивная функция, и наоборот. Так мы можем видеть, что логика предикатов первого порядка, обладающая стройной дедуктивной системой, удобная для вывода, удовлетворяющая свойствам полноты, компактности и некоторым другим, однако недостаточно выразительной для некоторых основных математических понятий таких, к примеру, как индукция и бесконечность. Таким образом, создавая систему, мы выбираем, какой функции отдать предпочтение в ущерб другой. Сам Яако Хинтиikka отдает предпочтение дескриптивной функции, так как он рассматривает логику в её отношении к математике, включая ту роль, которую логика может играть для математики. Систематическое изучение дескриптивной функции

логики представляет собой модальную теорию, систематическое же изучение дедуктивной функции логики составляет теорию оказательства. IF-логика представляет собой попытку увеличить выразительную функцию, не унижая при этом дедуктивную.

Также, на мой взгляд, интересно обратить внимание на то, что Я. Хинтика пишет там же по поводу истинности в своей системе. "Шаг от значения кванторов к истинности квантифицированных высказываний не является переходом на металогический уровень. Это скорее шаг от рассмотрения конкретных ходов в семантической игре к понятиям, относящимся к стратегиям первоначального верификатора данных игр <...> можно на уровне первого порядка разработать модальную теорию для выразительных IF языков первого порядка, ерго независимо от любых вопросов о множествах и существовании множеств".

Однако подобный взгляд является довольно спорным, так IF-логика представляет собой систему более сложную, нежели обычная логика предикатов первого порядка, хоть и включает её. Нельзя забывать о наличии структурных правил игры, также как и в диалоговой логике. В связи с этим исследование понятия истинности в IF-логике представлял определённый интерес.

***М. П. Плахтій, канд. філос. наук, доц.,
КПНУ ім. Івана Огієнка, Кам'янець-Подільський
Plahiy_MP@ukr.net***

ЗАКОНИ ЛОГІКИ У ВИКЛАДІ ПРОФЕСОРА ГЕНРІХА ЄГОРОВИЧА СТРУВЕ

Сьогодні як ніколи раніше перед філософами постає нагальна потреба у детальному вивченні та уточненні історії логіки в Україні, адже на сьогодні в Україні немає жодного посібника, у якому б у повному обсязі викладено особливості існування такої навчальної дисципліни як логіка. Саме тому метою нашого дослідження є спроба дати загальний аналіз логічних поглядів такого знаного філософа та логіка XIX століття як Г. Струве.

Генріх Єгорович Струве (1840–1912) – відомий філософ, богослов, логік та психолог. Навчався в університетах Німеччини. У 1862 р. захистив докторську дисертацію "Про походження душі" у Енському університеті, а у 1870 р. – дисертацію "Самостійна основа душевних явищ" у Московському університеті. Впродовж багатьох років Г. Струве був професором Імператорського Варшавського університету з російською мовою навчання, де довгий час викладав логіку, психологію, етику, естетику, історію філософії.

Надзвичайно вагомими були здобутки Г. Струве у галузі логіки. Саме йому належить одна із програм та підручник "Елементарна логіка. Підручник для викладання та самоосвіти", який до 1907 року мав вже 13 перевидань.

Незважаючи на те, що Г. Струве був прихильником психології, молоді науки, що на той час лише розвивалася, його логічні погляди схиляються до традиційного викладу логіки. Логіку вчений визначав як науку про правильне мислення, предметом якої є вивчення законів правильного мислення.

На сучасному етапі, зазначає Г. Струве, логіка розвивається у чотирьох напрямках: формальний (Кізеветтер, Круг, Герbart), метафізичний (Фіхте, Шеллінг, Гегель), емпіричний та синтетичний (Тренделенбург, Зігварт, Лотце). Розвиток емпіричного напрямку пов'язаний з роботами О. Конта, на думку якого логіка повинна бути замінена математикою та відмежована від філософських наук.

Однією із найважливіших тем в курсі традиційної логіки завжди була тема "Закони логіки". Саме із законів мислення розпочиналося вивчення логіки як навчального предмету у всіх типах навчальних закладів Російської Імперії XIX – початку XX ст. Це ми бачимо у підручниках та рукописних лекціях О. Новицького, П. Юркевича, П. Ліницького. Наприклад, у Й. Міхневича закони логіки викладались після розділів "Склад та утворення думок" та "Прийоми мислительної діяльності", але все ж перед формами мислення. Наприкінці XIX ст. з'являються підручники, у яких "Закони мислення" викладались після розділу "Судження", або у цьому ж розділі. Це можемо помітити у підручниках Г. Челпанова, М. Ланге, Г. Струве та інших.

Також слід відзначити велику кількість різноманітних поглядів на формулювання та тлумачення законів логіки: основним законом мислення вважав закон протиріччя Й. Міхневич, висловлював сумніви щодо закону виключення третього О. Новицький, головним та визначальним вважав закон тотожності П. Юркевич, М. Ланге надає важливого значення закону протиріччя, не визнає закон достатньої підстави І. Продан тощо.

Генріх Єгорович наголошує на всезагальності законів мислення, адже мислительна діяльність розуму, що намагається пізнати предмети, підпорядкована відомим законам, які називають логічними. "Ці закони мислення мають характер всезагальності, тобто вони одні і ті самі завжди і кругом, у всіх людей, і при дослідженні і пізнанні самих різноманітних предметів" [Струве Г. Лекции по логике 1892/93 г. Литографическое издание. – С. 5].

Г. Струве першим законом мислення визначає закон тотожності, оскільки істина завжди та кругом одна і та ж, узгоджена сама із собою, та ніколи і ніде не змінює свого змісту. Формулювання закону: "Якщо думка А істина, то вона завжди і кругом А. Звідси формула: $A=A$ " [Струве Г. Элементарная логика, учебник для преподавания и самообучения. – 13-е изд. – СПб., 1907. – С. 9].

Другий закон, на думку Г. Струве, теж беззаперечний, адже будь-яке протиріччя в мисленні виключає можливість пізнання істини. Цей закон обґрунтовує зміст попереднього закону тотожності, але в заперечній формі, бо якщо істина завжди згідна сама з собою, то, природно, що

кожна думка, яка заперечує сама себе, тобто суперечлива сама собі, не може бути істинною. Г. Струве приходиться до висновку: "А є завжди і кругом А, отже ніколи не може бути не-А. Звідси формула цього закону: *А не non-А*" [Там же. – С. 11].

Слід звернути увагу, що на той час у більшості підручників із логіки закон протиріччя формулювався не так як пропонує Г. Струве. Наприклад, "*судження А є В і А не є В не можуть бути разом істинні*" (М. Ланге), "*А не є В і не В*" (П. Юркевич), "*Якщо S–P вірно, то S не – P хибно*" (І. Продан).

Третім головним законом мислення Г. Струве вважає закон виключення третього, який формулює наступним чином: між твердженням та запереченням однієї і тієї ж думки немає нічого третього або середнього; кожне із них, тобто або ствердження або заперечення, завжди або істина або хиба. Цей закон впливає безпосередньо із двох попередніх: оскільки, якщо істина завжди згідна сама з собою, а суперечність з нею завжди хиба, то кожна думка може бути тільки або істиною, тобто згідною сама з собою, або хібою, тобто суперечною сама собі. Середній стан неможливий. Формула цього закону: *А= або В, або non-В*.

Четвертим законом логічного мислення Г. Струве визначає закон достатньої підстави, який учений формулює традиційно: кожна думка може бути признана істиною лише при достатній підставі. Але, на його думку, цей закон слідує із природи людського духу, який не задовольняється у мисленні простим ствердженням чи простим запереченням якого-небудь положення, але завжди потребує відповіді на питання: чому це так, а не інакше? Г. Струве пропонує наступну формулу для цього закону: *Чому А=В, або non-В* [Там же. – С. 16].

Підсумовуючи вище викладене, можемо стверджувати, що незважаючи на велику кількість різноманітних позицій щодо основ традиційної логіки, Г. Струве мав власне аргументоване бачення викладання законів логіки як всезагальних законів мислення.

Звертаючи увагу на становище у якому перебувала логіка як наука із великою кількістю напрямків наприкінці ХІХ століття, ми підкреслюємо важливість виокремлення серед багаточисельних теорій тієї, яка б могла знайти впровадження у навчальний курс. За лекційним курсом та підручником Г. Струве ми прослідковуємо намагання, використовуючи найбільш продуктивні надбання математичної логіки та найновіші досягнення психологічної науки, застосувати їх до трансформації курсу традиційної логіки.

A. Politiuk, stud., Taras Shevchenko National University, Kyiv
apolityuk@gmail.com

DISCOVERING PERELMAN'S "NEW RHETORIC" THROUGH TINDALE'S "RHETORICAL ARGUMENTATION"

In the entire scope of works in the field of Informal Logic one can easily be lost trying to find an appropriate definition of the term "argumentation." In

the western academic tradition "argument" is commonly defined in a formal way by particular structure (conclusion and premises in support of it) and fixed methods of understanding that structure (evaluation through notions like "validity" and "soundness"). However such approach to the term "argument" has been repeatedly challenged by researchers interested in the nature of argumentation and reasoning. One of the main motives for such criticism is that the traditional concept of argument is perceived as being too narrow to account for everything that can pass as argumentation in situations like entering debates, negotiating agreements, investigating hypotheses, deliberating over choices, and persuading audiences.

Herein the attention will be drawn to one of the recent works by Christopher Tindale – "Rhetorical Argumentation: Principles of Theory and Practice" which proposes a new approach to understanding the essence of the terms "argument" and "argumentation" through appealing to the realm of rhetoric: "The rhetorical model is the best candidate for grounding a theory of argumentation that manages everyday situations" [*Tindale C. Rhetorical Argumentation*. – USA : Sage Publications, 2004. – P. 4].

Substantial emphasis in Tindale's work was made on one of the classical for Informal Logic treatise by Chaim Perelman who jointly with Lucy Olbrechts-Tyteca in 1958 has set the foundations for modern studies of rhetorical argumentation. Perelman perceived rhetoric as "the study of the methods of argument" and saw in it the potential to clarify diverse areas of human thought [*Perelman Ch. The Idea of Justice and the Problem of Argument*. – London : Routledge & Kegan Paul, 1963. – P. 135]. Understanding of argumentation in terms of rhetoric significantly broadens its powers and characterizes as an activity that changes how individuals perceive the world by changing the way they think about things.

Proposing to conceive argument through Aristotle's triumvirate of logic, dialectic, and rhetoric, Tindale emphasizes that even though logical approach to argumentation has been the one to dominate the tradition to the extent that most people are accustomed to the idea that arguments are no more than logical products, there's a need to rethink such position by presenting the case for a rhetorical notion of argument.

Logical approach to argumentation emphasizes the result of statements collected in the relationship of premises and conclusions. Tindale believes that beyond the presence of a formal structure (premises, conclusion) logical approach grounds on one more component – intention, namely to convince others to accept the proposition put forward as the conclusion. A remark should be made that this idea can be questioned from Perelman's point of view – New Rhetoric clearly distinguishes argumentation from logical demonstration; demonstration proves principles logically, whereas argumentation aims only to increase assent in the mind of the audience for the presented ideas [*Perelman Ch., Olbrechts-Tyteca L. The New Rhetoric: a Treatise on Argumentation*. – USA : University of Notre Dame Press, 2008]. In this regard Tindale's position encourages reviewing Perelman's idea of relations between argumentation and logical demonstration.

Dialectical sense of argumentation focuses attention on the argumentative exchanges within a dialogue and the moves that might be involved and therefore the dialectical focus sees argument as a procedure. These ideas were clearly shown in the works of pragma-dialectical theorists who conceive argumentation as part of a critical discussion aimed at resolving differences of opinion. They approach this through identification and clarification of certain procedural rules, hence conforming to the dialectical perspective's interest in argument as procedure. Tindale's states that recently pragma-dialectical theory in order to strengthen pragma-dialectical analysis also decided to draw on the insights of rhetoric. The idea of "rhetorical turn" in this regard seems to appear as a result of recognition that the pragma-dialectical model itself was incomplete without accommodating the rhetorical aspect.

Finally, the third division – the rhetorical one – sees argumentation as a process: means used in the course of argumentation between arguer and audience. Here it is important to inquire about the nature of the audience, character and interests of the arguer as well as background circumstances in which the argument arises.

Following Perelman and Olbrechts-Tyteca who without distinguishing logical, dialectical and rhetorical approaches also have clearly characterized all aforesaid aspects important for evaluating the argumentation, Tindale stresses that only full set of logical, dialectical and rhetorical components can contribute the understanding of what argumentation is. Product, procedure, and process are each important ideas in the understanding of and theorizing about arguments. While they can be discussed and studied in isolation, in actual argumentative contexts it is expected to have each of them present. Therefore complete theory of argumentation needs to accommodate the relationships among the three of them.

М. М. Прокопенко, студ., КНУТШ, Київ

АРГУМЕНТИ AD HOMINEM У "ЛОГІЦІ" А. АРНО І П. НІКОЛЯ

А. Арно та П. Ніколь у роботі "Логіка, або мистецтво мислити" наводять ряд прийомів, які за своїм впливом на аудиторію можна зарахувати до аргументів ad hominem у широкому значенні. Щоправда, самі автори не користувалися таким поняттям. Однак, мається на увазі аргументи, які не стосуються суті справи, а спрямовані до аудиторії та учасників спілкування. У роботі подібні прийоми розглядаються як помилки, застосування яких є неприпустимим в ораторських промовах. Поділяючи останні стосовно людини на внутрішні (залежать від волі промовця) та зовнішні (залежать від ситуації), французькі дослідники виокремлюють їх в один тип: "Софізми самозакоханості, особистого інтересу та пристрасті".

Проведений аналіз прийомів вищезгаданого типу дає можливість стверджувати, що їх можна розвести по чотирьох основних аргументах: аргумент "Ілюзія серця", аргумент "Ілюзія всезнання", аргумент прихованої заздрості, аргумент прихованого мотиву.

Аргумент "Ілюзія серця". Суть даного прийому полягає в тому, що оратор обговорюючи проблеми переносить свої уподобання, захоплення, відразу на об'єкт обговорення. Оратор виступає з заздалегідь сформованим відношенням до об'єкту обговорення. Даний аргумент може мати два значення : а) негативне значення – свідчить про те, що оратор виступає палким противником того, що виголошує опонент. Звідси, будь-які аргументи виголошені в бік об'єкту ненависті будуть сприйматися як однозначно хибні. Оратор, маючи упереджене ставлення, не може прийняти аргументи опонента, якими б слушними вони не були; б) позитивне значення – свідчить про те, що промовець зачарований, захоплений об'єктом своїх досліджень. Аргументи, які стосуються обговорюваного питання сприймаються як істинні. Об'єктом уподобань або критики оратора можуть бути як сама промова, так і особистість, яка її виголошує.

Аргумент "Ілюзія всезнання". Оратор, який займає шановане становище в аудиторії, оцінює свої аргументи як однозначно істинні. Аргументи висвітлені з такої позиції, часто не мають об'єктивних підтверджень. Такий промовець не приймає альтернативних думок, виголошених опонентом, посилаючись на те, що у останнього недостатньо досвіду, знання, авторитету висловлюватися з даного питання. Такий прийом застосовується тоді, коли промовцю соромно визнати те, що наведені тези не прийнятні. На думку французьких дослідників, наприклад, протидіяти даному аргументу можна посиланням на обмеженість людського розуміння. Частіше аудиторія приймає до уваги ті аргументи, які були виголошені поважною людиною, а достовірні факти не враховуються. Без сумніву, мудрість, поміркованість, порядність – це ті якості оратора, які допомагають переконати аудиторію. Проте покладатись тільки на думки авторитетних людей, не маючи на це жодних об'єктивних підстав, не варто. Промовець має подбати про те, щоб текст промови був максимально зрозумілим. Нагромаджуючи текст незрозумілими аргументами, оратор спонукає аудиторію оцінювати не тези промови, а моральні характеристики останнього.

Аргумент прихованої заздрості. Опонент заперечує думки оратора, керуючись мотивами заздрості, не переймаючись пошуком істинної думки. Опонент будує свої зауваження не через подання аудиторії альтернативної позиції, а через заперечення аргументів оратора. В переважній більшості випадків опонент критикує оратора через те, що останній виголошує слушні думки. Це пояснюється тим, що приймаючи тези оратора, опонент ризикує втратити свій імідж. Такі аргументи не допомагають висвітлити проблему об'єктивно, а перетворюють промову на суперечку. Щоб не бути заручником даного аргументу, слід будувати свою промову так, щоб викликати менше заздрості як у опонента, так і аудиторії. Під час промови не варто говорити про свої чесноти, принижуючи при цьому почуття гідності аудиторії та викликаючи заздрість останніх. Аргументи мають бути побудовані на достовірних, перевірених фактах, які не стосуються особистості оратора. Досвідчений промовець ніколи не показує свою перевагу над іншими, а керується критеріями істинності тези, яка обговорюється.

Аргумент прихованого мотиву. Зазвичай, найбільшим стимулом дотримуватися однієї думки слугує не пошук істини, а особиста зацікавленість оратора. Особиста вигода – це двигун, який скеровує наші думки, визначає пріоритети. Будуючи аргументи за принципом особистої вигоди, для оратора істинність та корисність тотожні. Слід прийняти до уваги, що якщо опонент зможе довести особисту вигоду промовця, то всі аргументи останнього будуть розбиті вщент. Даний прийом може мати радикально іншу форму – аргумент прихованих лестоців. Аргументи, виголошені оратором, автоматично сприймаються як істинні, навіть якщо даний аргумент суперечить поглядам опонента. Мета аргументу полягає в тому, щоб відтягнути час опонента для більш рішучого контр-наступу. Оратор має пам'ятати, що приховані лестоці не мають постійного характеру. Однак, відсутність опонента має негативне значення як для аудиторії, так і для промовця. Для аудиторії виступ перетворюється на нудний монолог, де істинність запропонованих тез не відіграє великого значення. Оратор, в свою чергу, не маючи опонента, який би розкритикував, підказав, навчив, повністю втрачає інтерес до промови.

У підсумку слід відмітити, що вищенаведені аргументи А. Арно та П. Ніколь класифікують як помилки, які не бажано застосовувати у промові. Це призводить до порушення головної мети виступу- знаходження консенсусу з дискусійного питання. У сучасних дослідженнях наприклад, у концепції Д. Уолтона, ці прийоми дещо модифікуються в аргумент обставин, аргумент "Отруєння джерела", упереджений аргумент, аргумент авторитету, які належать до групи аргументів *ad hominem*. Вони вже не розглядаються тільки як помилки, адже знаючи приховані цілі, характер, уподобання, можна оцінити мету аргументів, проголошених оратором.

А. С. Синиця, викл., ЛДУФК, Львів
andriy-synytsya@yandex.ru

ЕНІГМОЛОГІЯ ЯК ЗАСІБ ПОШУКУ КОНЦЕПТУАЛЬНОЇ СИСТЕМИ ЛАТЕНТНИХ СМИСЛІВ

Розвиток логіки є перманентним, а тому сфера її прикладних зацікавлень постійно розширюється. Останнім часом все більшої популярності набувають різноманітні інтелектуальні ігри (турніри зі спортивного "Що? Де? Коли?", квести, стратегії), метою яких є знаходження відповіді на поставлені запитання у формі задач-головоломок. На жаль, логічний аналіз явища головоломок на сьогодні проведено недостатньо, не зважаючи на те, що процес розв'язування подібного роду задач є одним із найхарактерніших проявів інтелектуальної діяльності і засобом здобуття нового знання.

Теорія розв'язування задач-головоломок називається енігмологія. Головоломка – це складна логічна задача, для розв'язання якої потрібна кмітливість. Історично першою формою головоломок були загадки –

стислі, алегоричні описи подій, які треба відгадати. Цей вид головоломок найдавніший, а тому найкраще вивчений. Багато загадок складено у формі простого, короткого запитання, в умові якого вказано на певну ознаку того, що слід відгадати. Народні загадки часто побудовані на омонімах, метонімії, епітетах, поетичних образах тощо. На сьогодні видів головоломок є дуже багато. М. Данесі поділяє їх на такі види: 1. Мовні: загадки, анаграми, криптограми, ребуси, кросворди і т. д.; 2. Графічні: оптичні ілюзії, геометричні, лабіринти; 3. Логічні: на дедукцію, протиріччя, парадокси; 4. Математичні: магічні квадрати, математичні паттерни, алгебраїчні задачки, крипто-загадки; 5. Ігри з елементами головоломок: ігри на перестановки, механічні і збірні ігри, настільні ігри, ігри з картами і костями. Усі ці підвиди можна розподіляти на групи і далі. Так одних лише кросвордів можна нарахувати кілька видів: американський або традиційний кросворд, чайнворд, сканворд, квіз-кросворд, японські кросворди тощо.

Найскладнішим завданням енігмології є виявлення механізму, що лежить в основі процесу народження ідеї розв'язку. На думку Д. Пойя: "Ідея – це несподіване просвітлення, яке вноситься ясність, порядок, зв'язок і доцільність у деталі, які до того видавалися неясними, розкиданими, заплутаними, невловимими" [*Пойя Дж. Математическое открытие. Решение задач, основные понятия, изучение и преподавание. – М. : Наука, 1976. – С. 237*]. Часто ідеї виникають раптово, а тому зрозуміти механізм їх утворення надзвичайно важко. Щоправда помічено, що тривалі й систематичне розв'язування задач сприяє розвитку мислення, збільшує ймовірність народження оригінальної ідеї.

Найпростішим типом головоломок є каверзні запитання (або ж елементарні головоломки). У таких задачах завжди є певний підступ, двозначність, недомовка. Для того, щоб їх розв'язати, так само як і при розв'язуванні кожної головоломки, найперше, що потрібно – це зрозуміти їх суть.

Кожна головоломка складається з умови й запитання. Умова – це дані головоломки (ключові слова, зайва інформація, додаткові умови). Ключові слова – це певні поняття в головоломці, які визначають специфіку пошуку. Зайва інформація – певні факти, вжиті в головоломці, щоб надати їй форми розповіді або відволікти увагу. Додаткові умови – дані, що визначають спосіб виконання розв'язку. Запитання – те, що потрібно знайти.

Особливість головоломки полягає в тому, що відповідь на неї можна знайти. Знання цієї обставини значно спрощує процес пошуку. Окрім того, правильна відповідь має бути єдина і її можна верифікувати на основі даних головоломки. Найважливішими даними головоломки є ключові слова. Кожне ключове слово має певне значення. Ці значення неочевидні, вони приховані. Спершу їх треба вияснити для того, щоб зрозуміти суть головоломки. Ключові слова містять певні натяки. Вловити смисл – це зрозуміти (виявити) ці натяки.

У найпростіших головоломках використовують такі логічні прийоми: 1) двозначність ключового слова (Що знаходиться між горою і доли-

ною?); 2) суперечність (Як правильно сказати "Не бачу білий жовток" чи "Не бачу білого жовтка"?); 3) відповідь міститься в головоломці (Яке слово завжди пишеться неправильно?); 4) особливість зв'язків (У водія є сестра, але в сестри водія немає брата. Як це пояснити?); 5) заплутаність умови (На руках десять пальців. Скільки пальців на десяти руках?); 6) елемент математики (Цегла важить два кілограми і ще півцегли. Скільки важить цегла?); 7) евристичність (Перед ким всі люди знімають капелюха?) тощо.

У задачах евристичного плану потрібно правильно встановити смисл задачі. Його встановлено правильно, коли правильно приписано значення ключовим словам. Потім потрібно виявити зв'язок між ключовими словами й одним із елементів системи знань розв'язувальника (який і є відповіддю на головоломку). Процес розв'язування задачі часто полягає у формулюванні одного чи більше припущень і їх подальшій верифікації на основі даних задачі (чи власних загальних знань).

Приклад запитання із гри "Що? Де? Коли?": Одні із перших своїх виступів він дав на кухонному столі. Назвіть місто, в якому він виступив за півтора року до смерті.

Процес пошуку латентних смислів виглядає так: по-перше, слід зрозуміти, про які виступи йде мова. Якщо це було на столі, то очевидно це було ще в дитинстві (припущення 1). Можливо, таким виступом був спів (припущення 2). Мабуть запитують про співака (припущення 3). Оскільки він співав на кухонному столі, то, можливо, це натяк на любов поїсти, результатом чого є зайва вага (припущення 4). Відомий співак із зайвою вагою – найперша асоціація італієць Лучано Паваротті (припущення 5). Відомо, що він помер у вересні 2007 року; за півтора року до смерті був кінець зими 2006 року. Мабуть він співав з нагоди якоїсь відомої події (припущення 6). Відомо, що у лютому 2006 року були зимові Олімпійські ігри в Турині (елемент системи знань розв'язувальника). Можливо, йдеться про Турин (припущення 7), який до речі і є правильною відповіддю.

П. С. На відкритому чемпіонаті ВНЗ Росії на це запитання відповіло близько 10 % команд.

П. А. Соболевський, студ., КНУТШ, Київ
sobolievskiy_pavlo@ukr.net

КРИТИЧНІ ЗАУВАЖЕННЯ ДО ТЕОРІЇ ПОЛА ГРАЙСА (УЕЙН ДЕВІС)

Пол Грайс є засновником однієї з найбільш впливових парадигм дослідження у логічній прагматичі. У своїй роботі "Logic and Conversation" він вводить поняття імплікатури спілкування – семантико–прагматичний компонент висловлювання, який відсилає до того, що мається на увазі у висловлюванні, але що не виражено і строго не слідує із нього. Таким чином Грайс намагається схопити відмінність між тим що мовець промовив (what is said) і тим, що мовець мав на увазі (what is meant), і пока-

зати механізм створення імплікатур спілкування і їх вираховування під час комунікації. Уявімо ситуацію, коли має місце наступний діалог:

(1) А: Де я можу заправити свою машину?

В: Станція заправки знаходиться за рогом.

Відповідаючи на поставлене запитання мовець В імплікує у повідомлення наступну інформацію: "Станція заправки знаходиться за рогом і вона скоріше за все відчинена", "На станції заправки можна придбати бензин", "Найближча станція заправки знаходиться за рогом". Хоча як ми бачимо, буквально мовець В про це не сповіщає. А отже, ми можемо говорити про те, що "Станція заправки знаходиться за рогом і вона скоріше за все відчинена", "На станції заправки можна придбати бензин", "Найближча станція заправки знаходиться за рогом" – це імплікатури спілкування.

Концепція Пола Грайса основана на розгляді комунікації як раціональної діяльності. Будь-який діалог обов'язково має свою мету. Ця мета може бути прямою, як наприклад у випадку із питанням *Котра година?*, або *Як пройти до бібліотеки?*. У даному контексті ми можемо чітко сказати, що мета учасника цього діалогу полягає у встановленні правильного маршруту чи у потребі дізнатися, котра година. Також існує і прихована мета. Наприклад, під час довгого очікування потяга на станції людина вступила в діалог, який не має на меті здобуття конкретної інформації. Мета скоріше полягає у співчутті із іншою людиною, яка теж може бути засмученою довгим очікуванням. Для Пола Грайса раціональність комунікації є очевидною, і ця очевидність свідчить про те, що можна виокремити певний фундаментальний принцип. Цей принцип Грайс назвав Принципом Кооперації, який визначається наступним чином: *"Теїї комунікативний вклад на даному кроці діалогу має бути таким, якого вимагає спільно прийнята мета (напрям) цього діалогу"*. [Grice H. P. Studies in the way of words // Logic and Conversation. – Harvard University Press, 1989. – P. 26]. Але постає питання, чи має цей принцип достатньо сили, чи зможе він витримати на собі усю концепцію інференційної прагматики, яку побудував Грайс.

Уейн Девіс (Wayne A. Davis) у роботі "Implicature: Intention, conversation and principle in the failure of Gricean theory" (1998) виступає з програмою критичного осмислення теорії Грайса. Причому поняття "Теорія Грайса" він використовує у сенсі не тільки вчення самого дослідника, а і в сенсі будь-якої теорії, побудованої на зазначених вище засадах. "Відкриття Грайсом поняття імплікатури було великим досягненням у галузі лінгвістики і філософії мови. Тим не менш, теорія імплікатури, і я наголошую на цьому, є майже цілковитим провалом" – зазначає Девіс у передмові [Davis W. A. Implicature: intention, convention, and principle in the failure of Gricean theory. – Harvard University Press, 1998. – P. 11]. Девіс ґрунтовно досліджує концепт імплікатури спілкування і показує його теоретичну значущість. Але саму теорію він піддає переосмисленню. Девіс пропонує розбити теорію Грайса на чотири змістовні складові:

- Теоретичну дефініцію імплікатури спілкування в термінах кооперативного принципу;
- припущення про вираховуваність (Calculability Assumption), яке стверджує, що всі імплікатури спілкування можуть бути виведені із принципу Кооперації;
- Генеративне припущення (Generative Assumption), яке стверджує, що імплікатури спілкування існують внаслідок існування кооперативного принципу.
- "Бритва Грайса" (Grice's Razor) або "Модифікована бритва Окама" [Davis W. A. Implicature: intention, convention, and principle in the failure of Gricean theory. – Harvard University Press, 1998. – P. 11].

Відповідно до чотирьох змістовних складових Уейн Девіс пропонує декілька головних ліній аргументації проти теорії Грайса. "По-перше, теорія генерує помилкові прогнози так само легко, як вона створює істинні", – зазначає Девіс [ibidem]. Іншими словами вираховуваність імплікатур спілкування є проблемною, адже навіть у ситуації із прикладом (1) можна нарахувати принаймні три різні імплікатури спілкування, які випливають із одного лише твердження. По-друге, Принцип Кооперації не має достатньої сили щоб забезпечити строге висновування імплікатури. По-третє, імплікатури спілкування можуть існувати навіть тоді, коли кооперативний принцип не працює.

Девіс приходять до висновку, що роль кооперативного принципу в імплікуванні імплікатур є не настільки зрозумілою, як це вбачалося Грайсу. Принцип Кооперації лише частково виконує соціальну функцію у формуванні конвенційних імплікатур, які вимагають неодмінного виконання цього принципу. Що стосується імплікатур спілкування, то тут має бути проведена жорстка робота з переосмислення теорії Грайса, зокрема його вчення про значення мовця у термінах інтенційності (Grice's definition of speaker meaning in terms of intention).

Я. В. Ступак, НУ "ЮА України ім. Я. Мудрого", Харків
 ya-roslava-stupak@ukr.net

АНАЛОГІЯ У СУДОВИХ ПРОМОВАХ Ф. Н. ПЛЕВАКО

Це було не ім'я. Це була легенда. "За всю історію вітчизняної адвокатури не було людини популярнішої, ніж Плевако", – пише історик Н. А. Троїцький. Фахівці в галузі права та обивателі цінували його вище всіх адвокатів як "великого оратора", "генія слова", "старшого багатиря" і навіть "митрополита адвокатури". Саме прізвище його стало номінальним, синонімом адвоката екстра-класу. "Знайду іншого Плевако", – говорили і писали без всякої іронії, маючи на увазі, що всі гарні адвокати можуть називатись його ім'ям.

Ф. Н. Плевако був одним з тих адвокатів, які почали розробку основ судової риторики в Росії. Він виголосив у судовій залі безліч промов, які

ставали потім надбанням громадськості і передавалися з вуст в уста. Різким нападкам своїх противників на судових процесах юрист протиставляв об'гурнтовані заперечення, спокійний тон і строгий аналіз доказів.

У своїх судових промовах Плевако уникав ексцесів, полемізував з тактом, вимагаючи і від противників "рівноправності в боротьбі і битві на рівній зброї". Будучи оратором-імпрровізатором, покладаючись на силу натхнення, Плевако вимовляв поряд з чудовими промовами і відносно слабкі. Іноді в одному і тому ж процесі одна мова його була сильна, друга – слабка (наприклад, у справі Меранвіля).

Також у своїх промовах великий адвокат використовував такі аргументи як волення до жалю та симпатії; звернення до авторитетів, традицій, до почуття поваги; це так звані аргументи до співчуття, до особи, а не до сутності питання; використовуються замість об'єктивної оцінки злочину. Велике значення мало і красномовство оратора, його упевнений тон, пафос промови. Наприклад, "Плевако... згадавши слова обвинувача, сказав голосом, який йшов із душі в душу: "Вам говорять, що він високо стояв і низько впав, і в ім'я цього вимагають суворого покарання, тому що з нього повинно "спитатися". Але, панове, ось він перед вами, він, який стояв так високо! Подивіться на нього, подумайте про його розбите життя – хіба з нього вже недостатньо запитано? Пригадайте, що йому довелося перетерпіти в неминучому очікуванні цієї лавки і під час перебування на ній. Високо стояв ... низько впав... адже це тільки початок і кінець, а що було пережито між ними! Панове, будьте милосердні та справедливі..." Так Ф. Н. Плевако захищав священика. Психологами доведено, що на процес переконання значний вплив здійснює суб'єктивне відношення слухачів до предмета промови. В цьому захисті адвокат застосовує аналогію: "до вас проявляли милосердя та відпущення гріхів, так і ви проявіть милосердя".

Іноді вправний оратор перетворює порівняння в алегорію, в розгорнутий образ, який не тільки переконує аудиторію, а й хвилює її, впливає на почуття і волю слухачів. Часто такі порівняння є засобами доказу. Адвокат вдається до аналогії у справі люторицьких селян, які звинувачувалися в опорі поліції. Прокурор намагається виявити ватажків, і тому Ф. Н. Плевако заперечує: "Ви не припускаєте такої незвичної солідарності, такої дивної однотайності без попередньої змови. Увійдіть у дитячу кімнату, де нянька забула вчасно нагодувати дітей, ви почуєте крики і плач, що лунають водночас з декількох коликос. Була тут попередня змова? Хто викликав погодженість у дитячій кімнаті? Голод створив її, – робить висновок Ф. Н. Плевако. – Голод викликав одночасно непокору поліції з боку люторицьких селян". Незважаючи на емоційний окрас, адвокат застосовує аналогію.

Непоказний зовні, з "шепотючим голосом", Плевако вражав слухачів своєю щирістю, емоційною потужністю, ораторською винахідливістю і виразністю слова, отримавши прізвисько "московський златоуст". За свідченням А. Ф. Коні, Плевако ідеально володів трояким покликанням

захисту: "переконати, зворушити, вмилювати". Плевако ніколи наперед не писав своїх промов, але нерідко записував їх після суду на прохання друзів або судових репортерів.

Практично всі промови Ф. Н. Плевако чи то захисні, чи то обвинувальні, зражали своєю точністю, логічністю та емоційністю. Плевако був дійсно обдарованим від природи помноживши свій дар на велику працю.

Н. Т. Супрун, асп., КНУТШ, Київ
S_nadiiY@mail.ru

ОСОБЛИВОСТІ ЛОГІКО-ЛІНГВІСТИЧНОЇ КОНЦЕПЦІЇ І. МІХНЕВИЧА

Традиція поділу логіки на теоретичну та практичну логіку дуже давня. Сучасне наукове товариство її підтримує. Але варто зазначити, що ці дві сфери (теоретична і практична логіки) все ж таки залишається тісно взаємопов'язані. Позиція С. Поварніна пояснює цей зв'язок. Логіка може ставити перед собою три завдання. Відносно них ми і розуміємо логіку: 1) логіка як теорія пізнання, або гносеологічна логіка; 2) логіка як теоретична наука; 3) логіка як практична наука.

Логічна концепція І. Міхневича є самобутньою та авторською. Ніхто з його сучасників, судячи зі знайдених робіт, не поєднував логічну концепцію з лінгвістикою. Суть його роботи – це створення керівництва для викладання логіки, та підручника для здобуття знань з логіки, які потім можна використовувати на практиці і не в побудові філософських систем, а в буденній розмові та житті. "...Хто не мислить, той і не говорить як, наприклад, безмовні тварини;...хто як мислить, так і говорить, а саме: якщо повільно утворюються думки про предмети, тоді повільно прибираються одне до одного слово;...щоб правильно говорити, потрібно вміти правильно мислити..." [Михневич И. Опыт постепенного развития главных действий мышления для первоначального преподавания логики. – Одесса, 1847. – С. 2].

Мета, яку він переслідував це – викласти в послідовному порядку головні дії мислення, з їх прийомами, законами, видозмінами, способами, формами і умовами. Та зробити їх ясними і зрозумілими для тих, хто в перший раз приступає до вивчення "внутрішнього механізму людської думки". Він намагався показати, які практичні навички можна отримати зі знання законів та правил логіки. В першу чергу це вміння правильно та по суті говорити. Керівництво І. Міхневича відкриває шлях від логіки і лінгвістики до риторики, що вказує на спробу автора теоретичний базу логіки максимально застосувати в практиці. Зв'язок між мовою та мислення зрозумілий І. Міхневичу. Наприклад, сучасні напрямки дослідження часто схилиють логічні дослідження в сферу мовознавства. Але І. Міхневич висвітлює цю особливість не лише з цієї однієї причини. В нього це спроба реформувати логіку: віднайти для цієї науки підґрунтя. Таке завдання ставив перед собою не лише І. Міхневич, а й інші вихідці Київської духовної академії (згадаймо В. Сковцова, В. Карпова,

О. Новицького, П. Ліницького та інших). І. Міхневич виклав теорію логіки максимально роз'яснюючи кожний параграф, використовуючи приклади. Тому навички, що отримували ліцеїсти після курсу логіки, який читав сам І. Міхневич мали практичний характер. Тож можна сказати, що логіка в логіко-лінгвістичній концепції І. Міхневича постає як практична дисципліна: пристосовує теоретичні здобутки до практичного життя та повсякденного спілкування.

І. М. Сухонос, студ., КНУТШ, Київ
IrinaMihailovna@bigmir.net

РОЗШИРЕННЯ ТРАДИЦІЙНОГО ВИЗНАЧЕННЯ АРГУМЕНТУ

Відповідно до намірів неформальної логіки продовжити дослідження аргументів, однією з особливостей поточної роботи в неформальній логіці є спроба розширити традиційне визначення аргументу. Цією проблемою займався видатний філософ Д. Гільберт, який зробив один з важливих кроків в цьому напрямку – розробивши теорію "об'єданого аргументу".

Аргументи вміщують в собі погляди, переконання, почуття та інтенції, які характеризують опонентів. Комунікація спрямована на виявлення розмаїття спільних та відмінних рис, що характеризують аргументаторів, в результаті чого здійснюється "об'єднання" їхніх точок зору. Успішним аргументом вважається не тільки, по суті, смислове наповнення, а й його невербальний прояв – обійми, нещасний погляд, сльози, будь-який прояв емоцій може вважатися аргументом. Такі дії можуть відігравати вирішальну роль у переконанні аудиторії стосовно певного висновку.

Такий підхід до осягнення аргументативного дискурсу вимагає нового розуміння аргументу. Очевидно, що прояснюючи мету будь-яких рухів або інших емоційних проявів людини під час дискусії, буде некоректно винести їх за дужки самого аргументу. Навпаки, їх можна вважати скоріше передумовою для сприйняття вербального рівня. Прикладом може слугувати ситуація, коли дитина плаче в магазині, щоб акцентувати важливість тієї іграшки, яку їй не купили батьки – це якраз і можна проінтерпретувати як невербальний спосіб спілкування, як емоційний аргумент: "Я буду геть засмучений, якщо ви мені не купите цю іграшку, ви повинні діяти таким чином, щоб я не залишився геть засмученим; отже, ви повинні купити мені цю іграшку".

Варто погодитися, що це можна класифікувати як "емоційний аргумент". Не зрозуміло, чи це потребує оцінки принципово іншим критерієм, аніж ті, що застосовуються до інших, вербальних аргументів. Можна було б скористатися стандартним способом: визначити чи є вищенаведені аргументи правдоподібними, чи тягнуть ці аргументи за собою висновок або уможливлюють його. Незалежно від того, який критерій оцінки застосовується, сфера аргументів існує і поза вербальними аргументами, які були початковою основою для досліджень у межах неформальної логіки.

Показовою була спроба дослідити такі аргументи в межах розгляду візуальної аргументації. У певній мірі це можна порівняти зі спробою деяких авторів розширити формальну логіку для забезпечення невербальної дедукції [Barwise K. J., Etchemendy J. The Liar: An Essay in Truth and Circularity. — Oxford University Press, 1987]. Вони аналізують й оцінюють візуальні переконання так само, як в неформальній логіці розуміють та оцінюють вербальні аргументи. Такі дослідження показують, що певні рухи і, взагалі, прояви людської емоційності, функціонують як засоби передачі передумов і висновків, які можуть бути оцінені як візуальні аргументи.

Інтерес до невербальної аргументації постійно зростає, і це пояснюється поширенням візуальних образів у сучасній рекламі, мистецтві, дизайні, телебаченні, Інтернеті, політичних коментарях, тощо. З цієї точки зору, дослідження візуальних аргументів вмотивоване бажанням прискорити та підсилити розвиток неформальної логіки: сформувати інструментарій, що буде зручним та коректним для розуміння та оцінки неформальних аргументів, що постійно застосовуються у сучасній комунікації.

Постійні теоретизування стосовно візуальних аргументів стосуються питання: чи можливо, і якщо так, то яким чином, зрозуміти візуальні твердження в тій мірі, в якій вони розглядаються як візуальні аналоги вербальних тверджень. Багато прикладів вказують на те, що деякі візуальні образи можуть бути зрозумілими і проаналізованими в якості аргументів, більш докладний звіт про візуальний аргумент повинен бути побудований на прискіпливому аналізі візуальних смислів і візуальних тверджень.

Отже, оскільки неформальна логіка залишається спробою розробити логіку, яка може бути використана в повсякденному міркуванні, це буде залишатися окремим теоретичним зусиллям. Тим не менше, вони залежать від способу розуміння, як саме невербальне міркування працює і повинно бути оцінено. Це робить співпрацю плідною. У кінцевому рахунку, це може бути формальне моделювання, яке надихне на встановлення більш тісних зв'язків між формальною та неформальною логікою, тобто зв'язки, які будуть залежати від більш складних логік, ніж класична логіка, яка більш прискіпливо ставиться до формального аспекту, пропонуючи обмежений погляд на запропоновану проблему. Результати можуть сприяти розвитку неформальної логіки в межах більш інтегрованої логіки або теорії аргументації, яка визнає відмінності між формальною та неформальною логіками, але ґрунтує всеосяжну модель міркування.

Д. Б. Тускин, студ., СПбГУ, Санкт-Петербург, Россия
tyskin@yandex.ru

ТИПОЛОГИЯ СИСТЕМ ЕСТЕСТВЕННОГО ВЫВОДА И МОТИВАЦИЯ ОГРАНИЧЕНИЙ НА КВАНТОРНЫЕ ПРАВИЛА ВЫВОДА

К естественному выводу (natural deduction, ND) относится совокупность формальных систем со снятием допущений, берущая начало в

работах С. Яськовского ("On the rules of suppositions in formal logic") и Г. Генцена ("Исследование логических выводов"), увидевших свет в 1934 г. К настоящему времени таких систем существует множество; для целей нашего исследования достаточно рассмотреть несколько существенно отличных друг от друга систем ND для логики предикатов первого порядка.

Целью работы является демонстрация связи, существующей между набором различных синтаксических типов термов, используемых в той или иной системе, и принятыми в ней ограничениями на применение правил введения и удаления кванторов. Для этого мы анализируем референциальные особенности таких типов термов, как *предметные константы*, *связанные переменные*, *свободные переменные* и *неопределённые имена* (ambiguous names – тип термов, используемых в системе ND, предложенной П. Саппсом в книге "Introduction to Logic", и обозначающих "некоторые потенциально именуемые индивиды"). Как нам представляется, это может послужить пониманию природы ограничений и облегчить овладение системами ND.

Пользуясь основаниями деления, предложенными в статье Ф. Пеллетье "A brief history of natural deduction", мы предлагаем следующую типологию систем ND по двум параметрам:

I. По особенностям использования квантора существования:

I.1. системы, использующие только квантор общности (С. Яськовский);

I.2. системы, использующие кванторы общности и существования:

I.2.1. системы с "экзистенциальной подстановкой" (на место переменной, связанной квантором существования, в ходе удаления квантора подставляется терм) – "куайновский тип":

I.2.1.1. системы с подстановкой свободной переменной (У. В. О. Куайн);

I.2.1.2. системы с подстановкой "неопределённого имени" (П. Саппс);

I.2.2. системы со снятием допущения $\exists x(Px)$ с помощью допущения Pa через вывод Pa/C – "фитчевский тип" (Г. Генцен, Ф. Фитч).

II. По особенностям использования квантора общности:

II.1. системы с "универсальной генерализацией" – введением квантора общности в формулу со свободной переменной;

II.2. системы с введением квантора общности, требующим вложенного доказательства формулы для "произвольного" индивида b (Ф. Фитч).

Оказывается, что системы типа II.2, по-видимому, характеризуются простым ограничением на применение введения всеобщности: имя-константа b не должно встречаться в посылках внутри вложенного доказательства. Напротив, системы с "универсальной генерализацией" требуют для применения этого правила, чтобы свободная переменная не была ранее переменной другой "универсальной генерализации" и ранее не подставлялась на место переменной, связанной квантором существования (Куайн). Мы предлагаем семантическую мотивацию для обоих слу-

чаев. Так, в случае системы Фитча "произвольность" индивида, требуемая для умозаключения к всеобщности, достигается произвольным выбором константы, которая (при данной интерпретации констант *Int*) обозначает фиксированный индивид из домена. В системе Куайна констант как отдельного синтаксического типа нет вовсе, а "произвольность" достигается за счёт того, что новая переменная x ранее не подставлялась на место переменной, связанной квантором существования, что означает, что домен, значения из которого принимает x , ничем не ограничен. Если же x входит свободно в некоторую формулу Px , её домен ограничивается теми индивидами, которые выполняют P (т. е. входят в объём P).

Эти рассуждения приводят нас к мысли о различных функциях, которые выполняют свободные переменные в системе Куайна: в результате правила удаления квантора всеобщности свободная переменная пробегает по всем индивидам домена и потому означает 'любой индивид, всё равно какой'; если же переменная вводится при удалении квантора существования, она означает 'некоторый индивид, неизвестно какой'. Это различие соответствует различию между кванторами в теоретико-игровой семантике логики предикатов, разрабатываемой Я. Хинтиккой и Г. Санду (см., например, их статью "What is a quantifier?"), где квантор общности понимается как обозначение выбора, совершаемого "природой" (Nature), играющей против "меня" (Myself). Выбор игрока Myself может быть *зависимым* или *независимым* от выбора Nature. Традиционный язык логики первого порядка не позволяет показать независимость и не эксплицирует зависимость (одним из способов её индикации являются функции Сколема); последнее, однако, обстоит иначе в системе ND П. Саппса, где в результате удаления квантора существования присутствует не свободная переменная, а "произвольное имя". Такие имена, способные появляться лишь на промежуточных шагах вывода и недопустимые в заключении, при введении в вывод получают в качестве нижних индексов все свободные переменные формулы, в которую они вводятся. Поскольку для Саппса незамкнутая формула эквивалентна своему замыканию всеобщности (Px , iff $(x)(Px)$), нижние индексы сигнализируют о зависимости выбора индивида из домена "произвольного имени" от предшествующих выборов индивидов, соответствующих всем свободным переменным формулы.

Таким образом, увеличение числа различных синтаксических типов термов (максимально широкий набор может включать (а) предметные константы, (б) обозначения связанных переменных, а также (с) особые имена для свободных переменных и "произвольных имён") приводит к смягчению ограничений на применение кванторных правил. Роль ограничений состоит в том, чтобы передавать в течение вывода (или последовательности формул, заменяющей вывод: в системе Саппса не всякая строка представляет собой правильно построенную формулу) информацию о рестрикции домена и зависимости выборов индивида, которую неспособны передавать формулы языка логики первого порядка.

РОЛЬ КОНТЕКСТУ ТА БЕКГРАУНДУ В АРГУМЕНТАЦІЙНОМУ ДИСКУРСІ

Затвердившись як напрям неформальної логіки, прагматодіалектика поступово розширює свої завдання і слідом за визначенням основних принципів критичної дискусії, в тому числі стадій аргументації і поняття стратегічного маневрування, починає займатися структурним аналізом вже існуючих різновидів комунікативної діяльності. У своїй статті "In Context" Франс ван Еемерен виокремлює чотири рівні, або структурні компоненти, з яких складається будь-яка дискусія. Це текст, контекст (який в свою чергу поділяється на три частини: мікро-контекст, мезо-контекст та макро-контекст), процес логічного висновування та бекграунд. При цьому мікро-контекст – це відповідник лінгвістичного контексту, тобто того забарвлення, яке отримують частини тексту відповідно до інших частин повідомлення, попередніх. Мезо-контекст залежить від конкретної ситуації, в якій ця аргументативна діяльність проходить. В той час як макро-контекст відповідає, за словами Еемерена, "типу комунікативної активності".

На перший погляд подібна схема вважається цілком логічною та принаймні несуперечливою. Проте при перекладі цих побудов виникає проблема, яка пов'язана з надмірним і часто незрозумілим використанням слова "контекст" в українській мові. Нині дуже популярні теми з приводу визначення місця чогось "в контексті культури", "в контексті сучасного стану" та навіть "в контексті податкового кодексу" і, особливо поширене, "в контексті євроінтеграції". При цьому, звичайно, знайти, що саме мається на увазі: чи безпосередній вплив євроінтеграції на зміст того, що "вкладається" в контекст, чи то вплив цієї євроінтеграції на того, хто це сприймає чи виконує, не виглядає надто легким завданням. Через це виникає мета чіткіше прояснити, в чому полягає специфіка контексту аргументації, особливо її макро-рівня, відносно до поняття "бекграунду".

Бекграунд (дослівно "фон") визначає умови, за яких інформація може тлумачитися учасниками комунікації як така, що є або не є істинною. Іншими словами, до обсягу бекграунду входить весь масив інформації, яка допомагає співбесідникам зрозуміти одне одного та власне вести дискусію. Відсутність спільного бекграунду автоматично робить неможливою будь-яку комунікацію між двома сторонами та перетворює дискусію на суперечку глухонімого зі сліпим. Примітним прикладом є досить поширена у наш глобалізований час ситуація інтернет-спілкування між людьми, які за допомогою сучасних технічних досягнень здатні розуміти одне одного, але через принципову відмінність у поглядах на світ, обумовлену їхнім вихованням та життєвим досвідом, не здатні прийти до позитивних результатів. Таким чином, для того щоб уможливити спілкування, треба перш за все домогтися спільності у бекграунді, адже лише виходячи з нього можна визначати пункти, з приводу яких і буде вестися суперечка.

Тепер, коли ми з'ясували значення бекграунду у змістовній наповненості дискурсу, можна повернутися до контексту. А його роль не менш важлива, і полягає вона не у встановленні засновків самої аргументації, а у визначенні форми цієї аргументації. Якщо повернутися до прикладу інтернет-спілкування між особами з різними світоглядними установками, то контекстом даної комунікативної активності буде сам факт спілкування через інтернет, який, на думку Емерсона, встановлює певні власні правила, за якими повинна розвиватися дискусія. В тому числі він визначає, як має виглядати висновок подібного спілкування, яким чином повинен іти обмін думками. Іншими словами, залежно від контексту ми визначаємо чотири стадії критичної дискусії, які виокремлюються школою прагматодіалектики.

Отже, співвідношення макро-контексту та бекграунду у комунікації виявилось тотожним відношенню між формою та змістом, де контекст визначає форму, а бекграунд – зміст аргументації. Що стосується того, як виходячи з цього висновку ми повинні оцінювати різноманітні намагання застосувати вираз "в контексті чогось" в найрізноманітніших ситуаціях, то тут варто зважати на те, що мається на увазі: чи умови, за яких проходить подібне спілкування, і тоді мова іде про контекст, або ж певна інформація, на яку треба зважати при дослідженні цього питання, тоді варто вести мову про бекграунд комунікативного дискурсу.

Г. В. Ущатовська асп., КНУТШ, Київ
hanna.vu@gmail.com

КРИТИЧНЕ МИСЛЕННЯ ЯК МЕТОД НАВЧАННЯ

Критичне мислення як дисципліна логічного циклу, спрямована на дослідження міркувань з метою виявлення і усунення помилок та хиби – як опонента, так і своїх. Концепція критичного мислення застосовує логіку у боротьбі із догматичністю і стереотипністю поглядів. Вона несе універсальний характер, через що може інтегруватися у інші сфери науки та застосовуватися як метод. Із появою кризи у системі освіти, така особливість критичного мислення стала розглядатися як метод навчання, під час якого формується вільне та неупереджене мислення. Ця проблема в освіті виникла ще наприкінці минулого десятиріччя в Америці. Її вирішенням займалися більшість провідних вчених та дослідників. Наразі дослідження продовжують такі вчені як Дж. Дьюї, М. Ліпман, Д. Халпер, П. Фрейре, А. Фішер, Ч. Темпл та інші.

Критичне мислення як окрема концепція та течія знання має свою понятійну структуру, але у рамках методу цікавить її взаємодія з іншими сферами знання. Воно служить проміжною, але з'єднуючою ланкою поміж усіх типів та видів мислення, формуючи думки індивіда, соціуму та суспільства.

Критичне мислення як метод важливе вже на самому першому етапі аналізу проблемної ситуації та формуванні власної думки про неї. Най-

більш повно проявляється застосування критичного мислення при формуванні гіпотез, тому що вони найбільш суворо піддаються перевірці. Ще відомий британський філософ та логік К. Поппер звернув свою увагу на те, що критичне мислення є найкращим методом перевірки гіпотез на їхню ймовірність та обґрунтованість. Під час такої перевірки творче мислення набуває критичний характер. На думку дослідників, впровадження в навчання таких постановочних проблемних ситуацій, коли необхідно аналізувати певну проблему чи спростовувати гіпотезу, допомагає студентам реально зосередитися на покращенні своїх розумових здібностей та розширити сферу застосування набутих навичок. Саме тому критичне мислення виступаючи у якості методу навчання повинно впроваджувати багато прикладів із різних сфер життя та науки.

Студенти, які завдяки проходженню таких ситуацій оволоділи певними навичками критичного мислення, поступово приходять до власного рішення проблеми, вміючи логічно обґрунтувати його. Приходить усвідомлення, що окрім власної точки зору є також інші погляди, які, зазвичай, суттєво відрізняються від власних. Критичне мислення характеризується вмінням "приймати усвідомлені рішення про те, як діяти і мислити" [Дьюї Дж. Психология и педагогика мышления. (Как мы мыслим) / пер. с англ. Н. М. Никольской. – М. : Лабиринт, 1999]. Також набуття нових навичок сприяє командна робота, Вона розвиває наступні вміння:

- розробка проблемних ситуацій, яке формує критичне відношення до проблеми;
- вирішення задач методом критичного аналізу та оцінки;
- вміння аргументувати власну точку зору під час аналізу точки зору опонента;
- застосування загальних способів критичної оцінки, винайдення нових оригінальних та нетипових способів вирішення проблем.

Але виникає питання: чи справді необхідно навчатися критичному мисленню чи воно формується самостійно? Людина володіє критичним мисленням, в тій чи іншій мірі, завдяки певним життєвим обставинам, впливу суспільства тощо. Але наявність окремих якостей не гарантує формування критичного мислення цілісно. Правильно його застосовувати та розвивати можуть навчити у вищих навчальних закладах. Критичне мислення гнучке, воно сприяє досягненню успіхів у будь-якій сфері – не лише у філософії, математиці, літературі, але навіть у медицині. Сфери його інтеграції постійно розширюються. Але критичне мислення не є побічним проявом в результаті звичайного навчання. Для того, щоб досягнути певних результатів необхідно докладати зусиль у вдосконаленні власного мислення. Кожна нова ситуація або гіпотеза, які були критично проаналізовані, додає нові навички, які формують неупереджену думку. Прагнення до критики небезпідставне, але відсутність знань та вміння застосовувати ці знання на практиці може привести до звичайного критиканства. Воно не має нічного спільного з метод критичного мислення, та характеризується нестриманістю, безпідставністю та відсутні-

стю підтримки аргументами. Критичне мислення від критиканства відрізняється логічним вираженням думок.

Отже, критичне мислення як метод навчання здатне подолати кризу у системі освіти завдяки тому, що допомагає сформувати вільне та творче мислення. Завдяки своїй гнучкості, критичне мислення легко інтегрується у будь-які сфери життя та науки, та взаємодіє з ними. В результаті свого застосування, критичне мислення розвиває природні якості особистості, виховуючи індивідуальний підхід до вирішення проблем, уміння самостійно приймати рішення та критично аналізувати точку зору іншого. Воно якісно відрізняється від критиканства завдяки чіткій та логічній побудові аргументів. Провадження критичного мислення як методу навчання здатне подолати кризу у системі освіти.

***I. V. Khomenko, doctor of sciences (philosophy), prof.,
Taras Shevchenko National University, Kyiv
khomenkoi@ukr.net***

IS A REAL ARGUMENT THE SUBJECT MATTER OF INFORMAL LOGIC?

Informal logicians emphasize that the subject of their investigation is a real argument. They consider informal logic particularly as an approach which focuses on (i) real natural language arguments (ii) used in public discourse (iii) which is characterized by ambiguity, vagueness and incompleteness. From their point of view the understanding of real argument requires substantive knowledge beyond of formal logic. In this connection informal logic is defined as the logic of real arguments.

In this way can be distinguished two uses of the appeal to notion of real argument: (i) to demarcate the subject matter of informal logic as opposed to the subject matter of formal logic; (ii) to show formal logic's inability to analyze the real argument.

My questions here are (i) what does a real argument mean and (ii) is the notion of real argument the key notion for definition of informal logic?

As it turned out to characterize a real argument is a difficult matter. It is used various phrases to refer to this notion in literature: "natural argumentation", "actual argument", "real-life argument", "ordinary argument", "everyday argument" etc. I try to analyze real argument as a practical argument (opposed to theoretical argument); as a natural argument (opposed to "made up" argument). I think these two variants are what informal logicians are trying to capture under the concept of real argument.

As a result of my investigation I have concluded that (i) informal logicians do not agree what means a real argument as a practical/natural argument; (ii) they do not have a monopoly on real arguments, different researchers (not only informal logicians) focus on different aspects of real arguments; (iii) formal logic has significant role in analyzing and evaluating them too.

Thus, from my point of view a real argument does not have clear interpretation and this notion cannot demarcate the subject matter of informal logic.

O. O. Shapiro, KIF USUFIT, Kharkiv
oshapir@ukr.net

MULTIPLE-VALUED LOGICS: THE HISTORICAL EXCURSUS AND VARIANTS OF PRACTICAL APPLICATION

Today the limitation of classical two-valued logic's opportunities is obvious. Especially acutely the problem arises when simulating communicative discourse: we see, that two classical logic values are fundamentally insufficient. Primarily it is related to existence of a set of propositions, which we can't evaluate as true or false, and propositions, which we can evaluate as the both.

It's known, that pioneers in the multiple-valued logic creation were N. A. Vasiliev and Y. Lukasiewicz. Also we can't ignore many-valued logic by E. Post. However if Vasiliev's and Lukasiewicz's logics are the attempt of solving informative problems (thus, for instance, "neutral" propositions appear in Vasiliev's theory, and in Lukasiewicz's logic modalities of necessity, possibility and impossibility become expressible), then Post's survey seems much poorer being a logic game of curious scientist. Constructive logics get to the multiple-valued logics category too, due to the usage of two variants of falsity understanding: constructive (A is contradicted) and non-constructive (A isn't proved).

But the four-valued Dunn-Belnap logic seems much closer for our purposes. It is actively elaborated today by Y. Shramko and D. Zaitsev. J. M. Dunn offered to consider cases when a proposition takes not one of two classical logical values – truth or falsity – but the both of them (a replete valuation) or none of them (a truth gap). N. Belnap gave an interesting computerized interpretation of these values. He spoke about situation when the machine must process uploaded data which by design can be incomplete or contradictory. But there are no grounds to think that this approach isn't applicable for communicative discourse simulation, when we deal with conscious subjects but not machines.

We can state that since Y. Lukasiewicz multiple-valued logic researches have been developing in two areas [История логики : учебное пособие / В. Ф. Берков, Я. С. Яскевич и др. ; под общ ред. В. Ф. Беркова, Я. С. Яскеич. – Минск : Новое знание, 2001. – С. 140]:

1. Development of multiple-valued logic systems and creation of the general theory.

2. Adaptation of these systems to solve scientific and practical issues.

Let's consider the second area. We can see, that statement of scientific or practical issue is of primary role here and the multiple-logic application is only the way of its solution. Today, logic researches are particularly rapidly developing in the two problem fields: the fields of artificial intellect and of different communication aspects. The choice of these fields for investigations

is obvious because of incredible rate of computer development and of the informational society forming (information is the highest value and the process of its transfer is communication).

Dunn-Belnap four-valued logic application for the first of the described problem areas follows from the Belnap's interpretation of complementary logic values. That is the research direction which we can see in papers by Y. Shramko, who offers to supplement this logic with a multiple-value function [Шрамко Я. В. Обобщенные истинностные значения: решетки и мультирешетки // Logical Studies. – 2002. – № 8. – [Electronic source]. – Access mode: http://www.kdpu.edu.ua/shramko/files/2002_Logical_Studies_Obobschennye_Istinnostnye_Znacheniya.pdf].

It seems that such an approach is applicable to the second area: the simulation of communicative processes. In general case the unitary (single) communicative act is the message, which an addresser formulates to transfer to an addressee some content, and interpretation of this message by the addressee.

Note that communicative act is a dynamic process, which develops in the course of time in strict succession. Initially there is some content, which the addresser wants to communicate, then its verbalization or other signification (e. g., "foot voting") occurs, and only after that an interpretation happens. As a result the addressee's interpretation can appreciably differ with a primary the addresser's idea; the biggest differences occur in case of non-verbal messages' usage. Let's note that in the course of communicative act's logical simulation it will be necessary to verbalize such messages, moreover in two different variant (addresser's and addressee's). For example, the act, which was interpreted by the addressee as a "foot voting" might be a simple result of the addresser getting sick in the stuffy air of the room or the wish for time-out.

Thereby the interpretation of message A in the communicative act structure would have the following form:

$$I(A) = \{ I(A)_x, I(A)_y \},$$

where $I(A)_x$, is addresser's interpretation of A; $I(A)_y$ is addressee's interpretation of A; $I(A)_x, I(A)_y \in \{T, F, B, N\}$ (T – "true", F – "false", B – replete valuation "true and false" and N – a truth gap "neither true nor false" respectively).

Note that such an approach also makes it possible to simulate communication cases with any quantity of participants. Anyway, there is one addresser but there may be ad-lib of addressees (for instance, in public speech situations). In these situations if the detailed analysis of communicative discourse is necessary, we consider all variants of message's interpretation. Also it might be interesting and usable to introduce a meta-level which could be used for evaluation of any interpretation in terms of its correspondence to reality. That allows us to separate knowledge and believes in the course of communication's simulation, to find cases of conscious disinformation of addressee and so forth.

КОНЦЕПТУАЛЬНО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЙ ПЛЮРАЛИЗМ ПРОБЛЕМЫ ОБОСНОВАНИЯ МАТЕМАТИКИ

Проблема обоснования математики не имеет окончательного решения уже 2500 лет. Теоретически она была осознана, вероятно, в V в. до Р. Х., когда пифагорейцы, знавшие только положительные целые и дробные числа, открыли несоизмеримые отрезки, а Зенон Элейский сформулировал свои знаменитые апории.

Второй этап в обосновании математики происходил в XVII – XVIII вв. и связан с открытием бесконечно малых и трудностями их дефиниции.

Третий этап в обосновании математики относится к концу XIX в., когда обнаружили формально-логические противоречия в теории множеств Г. Кантора. Тогда стали возникать различные школы, по-разному интерпретировавшие выход из данного затруднения.

Сегодня множественность направлений в обосновании математики позволяет их классифицировать. Так, выделяют, прежде всего, философско-математический фундаментализм в лице логицизма, интуиционизма и формализма. Представители этих школ стремились найти некий незыблемый сугубо математический фундамент, который так и не был определен.

Представители социокультурного подхода, антифундаменталисты, доказывают релевантность культурно-исторических факторов, существенно детерминировавших стиль мышления, картину мира, эталоны, идеалы и нормы научности математиков, их ценностные установки и ориентации. Они подчеркивают наличие множественности математик, обусловленных временем (эпохой, культурой, цивилизацией) и географией. Сегодня число сторонников социокультурной философии математики растёт (М. И. Панов, А. Г. Барабашев, В. М. Тихомиров, В. А. Успенский). К слову, популярные во второй половине прошлого века дискуссии интерналистов и экстерналистов, во многом были предопределены дилеммой фундаментализм-антифундаментализм.

Увеличивается и количество нестандартных подходов в философии математики, которые предлагают новые оригинальные ракурсы рассмотрения, высвечивающие новые императивы и механизмы развития математического знания и математических методов. Часто эти подходы дополняют фундаментальные или становятся альтернативными для них.

Таким образом, в проблеме обоснования математики сформировался концептуально-методологический и мировоззренческий плюрализм, который характеризуется ростом потенциала философии математики. Для актуализации этого потенциала необходимо: 1) дальнейшая рефлексия проблемы обоснования математики в рамках всех её относительно автономных направлений; 2) корреляция и корреспондированность последних друг с другом и с субматематикой; 3) учет современной трансдисциплинарности.

Математика и философия – науки об абстрактных и зачастую неverifiedицируемых структурах. За свою долгую историю они накопили множество находок как в анализе количественных отношений и пространственных форм, так и в познавательных способностях и возможностях человека. Мы не перестаём восхищаться красотой философии математики Пифагора и диалектикой его числа. Думается, что проблема обоснования математики, во-первых, далеко не исчерпала свой когнитивный и эвристический потенциал. Во-вторых, она блестяще подтверждает бессмертную мысль Пифагора о том, что к одному и тому же результату, в любой сфере человеческой деятельности можно прийти бесконечным количеством способов.

Современное украинское общество переходит от тоталитаризма и воинствующего атеизма к демократии, цивилизованности и мировоззренческому плюрализму. Последний актуализируется как конфессиональный, этнический, региональный и, в частности, научный. Динамика научного плюрализма инвестируется не только технологиями, но и классическими, внутринаучными проблемами, которые, часто, несмотря на свой солидный возраст, остаются вечно молодыми. Обоснование математики – одна из них.

О. Ю. Щербина, канд. філос. наук, доц., КНУТШ, Київ
e-sherbina@mail.ru

ДО ПИТАННЯ ПРО НЕОДНОЗНАЧНІСТЬ РОЗУМІННЯ ТЕРМІНА "ЗАКОНОДАВСТВО" В УКРАЇНІ

При створенні нормативного акту законодавець часто не враховує, що основні ознаки терміна – чітка сфера його застосування та точне співвідношення слова та об'єкта дійсності, що ним відображується. Значення терміна не повинно залежати від контексту. Однією з вимог до терміна є саме його однозначність. Законодавець повинен дати юридичному терміну одне (єдине) визначення, включаючи до нього всі суттєві з його точки зору ознаки, тобто такі, які носять регулюючий характер, мають правове значення. Наявність у терміна кількох різноманітних законодавчих дефініцій веде до нечіткості, розпливчатості правового регулювання, породжує непорозуміння та помилки з боку тих, на кого поширюється дія законодавчого акту.

У цих тезах хотілося б звернутися до проблеми, якої вже торкалась раніше у зв'язку із розглядом питання семантичної неясності юридичних понять. Йдеться про проблему трактування терміна "законодавство" [Див.: Щербина О. Ю. Семантична неясність юридичних понять як чинник ускладнень розуміння норм права // Людина. Світ. Суспільство (до 175-річчя філософського факультету). Дні науки філософського факультету – 2009. – К., 2009. – Ч. IV. – С. 51–52]. Дискусія щодо змісту зазначеного терміна серед юристів-науковців та юристів-практиків продовжу-

ється до сих пір. Саме у питаннях визначення вимог, яким мають відповідати юридичні терміни, дотримання правил визначень при формулюванні дефініцій юридичних термінів, співпраця логіків та юристів, на нашу думку, є необхідною. Долучаючись до дискусії щодо змісту терміна "законодавство", хотілось би підтримати думку багатьох вітчизняних юристів про необхідність прискорення прийняття Закону України "Про нормативно-правові акти", в якому, серед іншого, треба чітко визначити зазначений термін. Адже в Україні чинне законодавство було сформоване у різні періоди, ґрунтуючись на різних підходах до юридичної техніки і тому виглядає досить хаотичним.

Порушення вимоги єдиності визначення терміна породило неоднозначне розуміння та вживання терміна "законодавство" в українському праві. Дискутується питання про те, що саме слід розуміти під терміном "законодавство" – тільки сукупність законів чи сукупність законів і всіх інших підзаконних актів. В "Юридичному науково-практичному словнику-довіднику" розрізняють поняття законодавства держави, галузевого, комплексного та спеціального [Юридический научно-практический словарь-справочник (основные термины и понятия) / О. Ф. Скаун, Д. А. Бондаренко ; под. общ. ред. О. Ф. Скаун. – Харьков, 2007. – С. 90–91]. Вважаємо, що у нових умовах правового життя українського суспільства більш доречним буде використання єдиного визначення досліджуваного терміна.

У Великому енциклопедичному юридичному словнику термін "законодавство" визначається як система нормативних актів, якими регулюються суспільні відносини. Автор цієї статті Ю. Шемшученко зазначає, що в Україні цей термін вживається у кількох значеннях. По-перше, у вузькому значенні, а саме, як система законів і міжнародні договори, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України, шляхом прийняття закону про ратифікацію відповідного договору. По-друге, у широкому значенні – система законів та інших нормативних актів, що приймаються Верховною Радою України та вищими органами виконавчої влади. Складовою законодавства у цьому розумінні є і міжнародні договори, ратифіковані законом чи постановою Верховної Ради України. По-третє, у найширшому значенні як система законів і постанов Верховної Ради України, указів Президента України, постанов, декретів і розпоряджень Кабінету Міністрів України, а також нормативних актів міністерств і відомств, місцевих рад та місцевих державних адміністрацій (до законодавства у цьому тлумаченні належать також Конституція АР Крим, акти Верховної Ради й постанови Ради міністрів АР Крим, міжнародні договори, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України) [Великий енциклопедичний юридичний словник / за ред. Ю. С. Шемшученка. – К., 2007. – С. 274–275].

Занадто вузьке розуміння поняття законодавства може негативно вплинути на забезпечення режиму законності у суспільстві. У сучасному світі нормативно-правові акти є найбільш активно використовуваною формою права, завдяки тому, що вони мають властивість пристосовуватися до регулювання суспільних відносин.

Згідно зі статтею 5 "Правова основа діяльності органів внутрішніх справ України" законопроекту "Про органи внутрішніх справ України" від 18.01.2008 №1376 "правову основу діяльності органів внутрішніх справ України становлять Конституція України, цей Закон та інші закони України, рішення та висновки Конституційного Суду України, акти Президента України, Кабінету Міністрів України, міжнародні договори України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, акти органів місцевого самоврядування, прийняті в межах їх компетенції, а також нормативно-правові акти Міністерства внутрішніх справ України" [Проект закону України "Про органи внутрішніх справ України". [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nso.org.ua/ua/laws/1034>]. Якщо керуватися вищенаведеним змістом зазначеної статті, то очевидним є висновок, що законопроект демонструє включення широкого кола нормативних актів для визначення правового статусу правоохоронних органів. Наявне використання терміна "законодавство" у найширшому значенні.

У зауваженнях, висловлених у рішенні Верховного Суду України щодо змісту ст. 5 зазначеного законопроекту йдеться тільки про те, що при переліченні нормативно-правових актів, що становлять правову основу діяльності органів внутрішніх справ, порушено їхню ієрархію [Висновок Верховного Суду України на проект Закону України "Про органи внутрішніх справ України" від 03.03.08 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf/81b1cba59140111fc2256bf7004f9cd3/818eb0285412f585c22574030045da94?OpenDocument>]. Тобто, треба розуміти, що у цьому контексті використання терміна "законодавство" у найширшому сенсі Верховний Суд України не заперечує.

Аналіз статті 9 "Законність" Кодексу адміністративного судочинства України, положення якої розкривають зміст принципу законності, дає змогу дійти висновку, що йдеться більшою мірою про найширше трактування терміна "законодавство". У ч. 1 статті визначено, що "суд при вирішенні справи керується принципом законності, відповідно до якого: 1) суд вирішує справи відповідно до Конституції та законів України, а також міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України; 2) суд застосовує інші нормативно-правові акти, прийняті відповідним органом на підставі, у межах повноважень та у спосіб, передбачені Конституцією та законами України". [Кодекс адміністративного судочинства України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2747-15>]. Для об'єктивного розгляду справ в адміністративному суді доцільно використовувати положення різних за юридичною силою нормативно-правових актів.

Отже, підсумовуючи зазначене, вважаємо, що з метою однозначного розуміння терміна "законодавство" існує необхідність у формулюванні єдиного визначення цього терміна, при чому, у найширшому його розумінні. Крім того, актуальним є прискорення прийняття Закону України "Про нормативно-правові акти, в якому було б чітко визначено поняття "законодавство України".

ПРОБЛЕМА РІВНОЦІННОСТІ ВІЗУАЛЬНОЇ ТА ВЕРБАЛЬНОЇ АРГУМЕНТАЦІЇ

Питання про статус візуальних зображень в процесі аргументації постає одним із найбільш дискусійних в останні роки. Основні і водночас протилежні позиції належать сучасним американським дослідникам Лео Грорке та Ральфу Джонсону, навколо чиїх теорій сформувалося коло прибічників та противників.

Насамперед, варто визначити поняття візуального аргументу. Грорке розвиває теорію, у якій останній постає рівноцінним вербальному. При цьому, візуальним аргументом вважається зображення, яке інтерпретується так, як словесний комунікативний акт, але більш безпосередньо сприяє аргументативному обміну. Такий тип візуальних образів – на відміну від зображень, які лише супроводжують вербальні аргументи та "visual flags", які виконують функцію привертання уваги до словесного повідомлення – не містить надписів, які б супроводжували його. Саме тому візуальний аргумент визнається Грорке не фоном або допоміжним елементом, а рівноцінним вербальному. Здавалося б, позиція зрозуміла і об'єктивна.

Але постає проблема, яка полягає у тому, що візуальний аргумент у сенсі, визначеному Грорке, не може забезпечити єдиної логічної структури інтерпретації. Адже значну роль у візуальній аргументації грає фон знань про елементи зображення [*Ralph H. Johnson. Why "Visual Arguments" aren't Arguments*]. Тобто, візуальні аргументи не можна прирівняти до вербальних у тому сенсі, що ефективність перших у великій мірі залежить від суб'єктивних характеристик інтерпретатора, таких як національна, культурна, гендерна приналежність. Візуальні зображення можуть бути донесені до інтерпретатора із максимальною визначеністю, але одне повідомлення може орієнтуватися лише на конкретну соціальну групу, рівень знань членів якої відомий пропоненту. Адже лише так він зможе сконструювати ефективний візуальний аргумент.

Окрім того, процес аргументації є процесом раціонального впливу на свідомість інтерпретатора шляхом переконання. А людина перебуває у сфері мови, тому для свідомого розуміння не існує нічого, що б до цієї сфери не належало [*Еремеев Я. Н. Концепция языка и коммуникации в философии имени и философии диалога*]. Тобто, людині властиво мислити словами, а не образами чи зображеннями, відповідно, аргументативний акт має бути вербальним. Якщо ж дослідники стверджують про наявність візуальної аргументації, вони повинні подати схему трансформації візуальних образів у вербальні аргументи. Адже вербальною буде будь-яка інтерпретація. Л. Грорке, наприклад, такої схеми не подає, що дозволяє сумніватися у рівноправному статусі візуальної та вербальної аргументації.

Все ж таки, беззаперечним залишається факт, що зображення в аргументації почали грати вагомий роль. У цьому відношенні доречно звернутися до структури аргументативного зображення Барта, у якій велика роль віддається іконічним зображенням, але мовне повідомлення постає необхідним для надання візуальному образу дискурсивного характеру. Без нього іконічне повідомлення є дескриптивним, інформативним, але не аргументативним. Варто розглянути, яким чином впливає візуальний образ на зміну точки зору і, відповідно, визначити статус зображень в аргументації. Якщо розглядати це питання у руслі традиції Барта, то візуальні аргументи (у сенсі, визначеному Грорке) не можуть бути засобом переконання. Для забезпечення впливу завжди необхідне мовне повідомлення. У такому сенсі поняття мови значно розширене, і до нього належать іконічні зображення. Але в теорії аргументації розмежування на вербальну та невербальну мову є принциповим. В силу того, що аргументативний акт є актом комунікативним, він має забезпечити не лише переконання, а й повне свідоме взаємне розуміння. Аргументація – це завжди діалог, тобто обидва суб'єкти мають бути активними. Будь-яке розуміння носить характер відповіді, і кожне висловлювання, орієнтоване на розуміння, тягне за собою активну реакцію у вигляді згоди чи незгоди.

Лише вербальна аргументація може забезпечити відповідь у вигляді відповідної критики як аргументації інтерпретатором (який виступає як опонент) власної точки зору, відмінної від запропонованої. Візуальний аргумент викликає активну реакцію. Але його критика а priori виражена у вербальному повідомленні. Лише так вона може мати аргументативний характер. У подальшому розвитку акту аргументації, пропонент (у даному контексті – автор візуального повідомлення), як суб'єкт комунікативного процесу, має дати відповідь на критику. Відповідь може бути лише вербальною в силу того, що вона є також критикою аргументів опонента. Отже, дискусія у сфері візуальних переконуючих повідомлень неможлива. Обмежена функціональність візуального повідомлення не дозволяє поставити його в один ряд із вербальним у теорії аргументації.

Окрім того, доречним є віднесення конотативних іконічних зображень до сфери прихованого рівня ідеологічного дискурсу. Для розуміння схеми впливу іконічних зображень на точку зору інтерпретатора, потрібно пригадати, що під ідеологічним впливом розуміється вплив у комунікативній системі, спрямований на зміну реальності шляхом створення такого образу дійсності, який співпадає б із ціннісними очікуваннями інтерпретатора, при чому сприймався б як дещо природне [Барт Р. Риторика образу]. Таким чином, візуальні образи безпосередньо впливають на зміну точки зору інтерпретатора. Але цей вплив не має характеру аргументативного дискурсу, переконання як доказу певного твердження.

Отже, варто визнати важливу роль візуальних повідомлень у аргументативному дискурсі. Але не варто ставити їх в одну ступінь з вербальними. В силу того, що зображення як самостійне повідомлення не має аргументативного характеру, на нашу думку, потрібно поставити питання про коректність виразу "візуальний аргумент".

Секція "ФІЛОСОФІЯ ТА МЕТОДОЛОГІЯ НАУКИ"

Ю. К. Александрова, асп., ТГУ, Томск, Россия
ajk_1@mail.ru

ВОЗНИКНОВЕНИЕ ПРОБЛЕМАТИКИ РАЦИОНАЛИЗМА В КЛАССИЧЕСКОЙ ФИЛОСОФИИ

В данной работе рассматривается возникновение рационализма в классической философии, которая отличается от других этапов рядом особенностей.

XVII в. открывает особый период в развитии философии, который принято называть *классической философией*. Этот век – век развивающейся европейской духовной культуры, зачастую его называют веком "разума". Именно в это время происходит формирование совершенно новой философской парадигмы – просветительско-модернистской.

В рассматриваемый период формируется вера в то, что нет ничего невозможного для понимания человека. Неограниченный рационализм. Наука Нового времени приобрела новую роль, отличающуюся от античного и средневекового периодов. В это время ученые пришли к пониманию истинного значения науки. *Наука должна приносить "практическую" пользу. В связи с этим естествознание становится основным знанием о природе.*

Стремление философов XVII века к совершенствованию философского знания, преодолению схоластических установок и предрассудков средневековой философии, опиралось на осмысление и обобщение результатов и методов новой науки, науки, направленной на познание природы, а не божественного духа. Это и создало предпосылки для утверждения такого направления в классической философии как рационализм.

Чаще всего *рационализм определяется как философское* направление, признающее разум основой познания и поведения людей. Родоначальником этого направления в гносеологии стал Р. Декарт. Как целостная система гносеологических воззрений рационализм начал складываться в новое время в результате развития математики и естествознания. В противоположность *средневековой схоластике и религиозному догматизму*. Поскольку в предыдущей парадигме были не решаемые вопросы, то рационализм появляется как целостная концепция, в рамках которой эти вопросы решаются.

Подводя итог, можно выделить основные черты рационализма в классической философии: Во-первых, классические рационалистические системы отличались претензией на целостность, завершенностью, монологически-поучительным стилем изложения, стремлением к объ-

снению закономерностей объективной и субъективной реальности. Во-вторых, классический рационализм описывал объективный мир в терминах деятельного мировосприятия, деятельности. Происходило отождествление деятельности и сознания. В-третьих, рациональное познание, безграничная вера в науку, в прогресс, в способность внеиндивидуального и индивидуального разума, в возможность переустройства мира на началах разума. В-четвертых, в рамках классической философии, в частности, классического рационализма, высшей абсолютной ценностью является разум. Свобода понимается, как свобода, не имеющая границ, как абсолютная свобода личности, как познанная разумом необходимость. В-пятых, стиль философствования характеризует, как правило, строгость, логичность, доказательность, рационально-рассудочная схема рассуждения. Классическому рационализму свойственна глубинная уверенность в естественной упорядоченности мироустройства, в котором наличествует разумный порядок и гармония.

Л. Н. Богатая, доц., ОНУ, Одесса
libogataya@mail.ru

О ТЕРМИНОЛОГИЧЕСКОЙ ПРОЯВЛЕННОСТИ ПАРАДИГМЫ

Факт того, что современная культурная ситуация характеризуется фундаментальным парадигмальным сдвигом сомнений практически не вызывает [Ласло Э. Макросдвиг (К устойчивости мира курсом перемен) / пер. с англ. Ю. А. Данилова. – М. : Тайдекс Ко, 2004. – С. 208]. При этом исследовательский интерес фиксируется не только в направлении поиска ответа на вопрос о том, *КАКОЙ* обнаруживает себя новая парадигма, но и в направлении переосмысления парадигмы как таковой, как фундаментального гносеологического инструмента. Отшумевшие в прошлом веке дискуссии по поводу того, что представляет собой *парадигма* и какова ее роль в получении, структурировании, систематизации нового знания, едва ли исчерпали себя. В настоящее время имеет место настойчивое "вживление" этого термина не только в научные, но и в философские, культурологические дискурсы, что является несомненным свидетельством гносеологической востребованности представлений о парадигме. Анализ различных опытов соответствующего словоупотребления позволяет осуществить некоторую методологическую рефлексия, самые элементарные результаты которой обнаруживают следующее.

Выявление новой парадигмы не может быть осуществлено одним исследователем. Достаточно вероятно, что имеют место множественные итерации, каждая из которых ставит своей целью обнаружения тех или иных парадигмальных тенденций, в своей совокупности фиксирующих глобальные парадигмальные тренды.

Частные попытки выяснения новых парадигмальных тенденций обычно обобщаются актом *именования* новой парадигмы. В результате

в современном интеллектуальном континууме зафиксировались такие выражения, как *лазерная парадигма* (Г. Хакен), *голографическая парадигма* (Д. Бом), *коммуникативная парадигма* (Ю. Хабермас, В. И. Аршинов), *синергетическая парадигма* (разработкой которой занимались очень многие авторы), *сетевая парадигма* (М. Кастельс), *парадигма антропологического размыкания* (С. С. Хоружий). Некоторые из этих именований стали уже определенной историей, некоторые же претендуют на отражение самых современных тенденций. На наш взгляд, появление все новых и новых именований для становящейся парадигмы является естественным процессом и отражает факт обязательной *терминологической проявленности парадигмы*. Терминологическую проявленность парадигмы можно рассматривать как фиксацию с помощью терминов самого общего (сжатого, максимально компактифицированного) образа возникающей парадигмы. Последовательный анализ этих терминов представляет собой интересную и значимую в гносеологическом плане задачу.

Парадигма являет себя, в первую очередь, *ключевыми терминами*, вокруг которых разворачивается более сложная парадигмальная конструкция. Выявление подобных терминов, поиск их взаимосвязей, взаимозависимостей, на наш взгляд, способствует прояснению происходящего парадигмального становления. С учетом особого культурного статуса обозначенных объектов можно предложить для них специальное именование – *термины парадигмального основания* или иначе – *ключевые термины формирующейся парадигмы*. При этом в методологическом плане важно подчеркнуть следующий момент: достаточно естественно предположить, что разворачивание парадигмы начинается именно с обнаружения первоначально одного, двух ключевых терминов, осаждающихся затем в названии парадигмы. Чаще всего, именно эти термины и формируют более широкое терминологическое поле. Именно эти две стадии терминологической развертки – 1) обнаружение первоначальных ключевых терминов, 2) формирование терминологического поля парадигмы и предопределяют характер последующего уже *концептуального* разворачивания терминов или иначе – превращение *термина* в *концепт* в процессе его культурного циркулирования [Богатая Л. Н. На пути к многомерному мышлению. – Одесса : Печатный дом, 2010]. Стадию становления парадигмы можно различать по *степени концептуализации*, которую следует понимать как превращения ряда *терминов* в *концепты* (под *концептом* мы понимаем *слово*, с которым соотносится целый ряд смыслов, этому слову соответствующих).

На наш взгляд, проявление современной парадигмы находится на этапе обнаружения ключевых терминов и их позиционирования в контексте разворачивающегося *парадигмального терминологического фона*. Введение представлений о *парадигмальном терминологическом фоне* является важным моментом в методологическом плане и требует специальных пояснений. *Ключевые термины* всегда актуали-

зируються на *фоні* термінів других, також претендуючих на статус ключевих. При цьому існують постійні переміщення в напрямленнях "*ключеві терміни*" – "*терміни фону*". Эти переміщення здійснюються в результаті зміщення дослідницьких точок зору. Терміни фону дозволяють особливим способом тлумачити ключеві терміни, здійснювати їх концептуальне розгортання в відповідним образом заданому ключі. Своеобразним итогом отмеченных розгортань оказується становлення уже більш складної (нежели "термінологічний образ") парадигмальної конструкції.

Если тепер перейти від визначених методологічних розвідок к реаліям сучасної культурної ситуації, то в якості ключових термінів становлящоїся парадигми можна запропонувати к розгляду терміни *многомерність* і *синергію*. Що ж стосується *термінологічного фону*, то к нему достатньо природно віднести терміни *сверхскладність*, *комунікація*, *глокалізація*, *плюральність* і, можливо, ряд других. При цьому визначеним підтвердженням методологічної ідеї по приводу можливої циркуляції термінів в напрямленні "*ключеві терміни*" – "*терміни фону*" можна вказати на існування в сучасному інтелектуальному просторі виражень "*глобалізаційна парадигма*", "*комунікативна парадигма*".

П. С. Богачевський, асп., КНУТШ, Київ

ПРОБЛЕМА КАТЕГОРІАЛЬНОГО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ ВІРТУАЛЬНОСТІ

Необхідність у концептуальному уточненні категоріальних меж існування поняття віртуальності є виявом більш глибокого процесу диференціації та осмислення масштабів існування універсуму загалом та нашого світу, організація наукової картини якого є результатом пізнавальної діяльності людини. Парадокси сучасної експериментальної науки є тим фактичним матеріалом який корегує смислові межі поняття, що є наслідком зміни самого уявлення про оточуючий світ. Сама віртуальна ситуація, або віртуальна подія, як абстракція, що виявляє сьогодні конкретне фізичне наповнення, є вписаною у горизонт фізичного змісту між свідомістю та пізнавальними здатностями світу людини з одного боку, та уявленням про фізичний вакуум, як кінцеву межу цього пізнавального горизонту з боку іншого. Сьогодні не існує усталеного визначення поняття віртуальності оскільки воно вимагає встановлення та формулювання філософської форми зв'язку між розумінням існування фізичного вакууму та пізнавальною діяльністю вченого із уточненням всього суміжного поля категорій (дійсне, можливе, актуальне, реальне тощо).

Сучасна наука все частіше висуває гіпотези, що пропонують визначати поліонтичність реальності. Ця поліонтичність може виявлятися у фізичному сенсі в тому, що те, що ми розуміємо як реальне може виявлятися лише частковим випадком актуалізованим із нескінченного обрію

віртуальних можливостей. Категорія "віртуальності" вводиться через опозицію субстанціальності: віртуальний об'єкт існує не субстанційно, але реально; не потенційно, а актуально, дійсно (Носов Н. А, Хоружий С. С.). Задання таких категоріальних меж концепту віртуальності є виправданим в тій ситуації, коли мова йде про охоплення віртуальності в темпоральних межах теперішнього моменту (тотальна актуальність, де дійсність ототожнюється актуальністю), проте якщо розглядати систему у межах її динамічної рівноваги, чи в горизонті процесу становлення, категоріальні підстави для введення поняття віртуальності (віртуальної ситуації) на загальнонауковому рівні не є проясненими, оскільки невизначеним залишається критерій розрізнення та взаємозв'язок дійсного та віртуального в такій системі.

Зміна ракурсу розгляду віртуальності із класичного есенціалістського дискурсу на енергійний (де сутнісний аспект розгляду змінюється аспектом енергійного буття-біфуркації) потребує залучення до аналізу великої кількості фактичного матеріалу сучасної експериментальної науки та його філософських інтерпретацій. Цей дискусійний процес є спробою визначити обсяг та зміст поняття віртуальності в межах сучасної наукової методологічної свідомості, що є виявом більш загального процесу становлення постнекласичної науки.

В. І. Бойко, студ., НУБІП України, Київ

СПІВВІДНОШЕННЯ НАУКИ І ТЕХНОЛОГІЙ

В сучасних філософських дослідженнях співвідношення технології та науки виділяють два крайні методологічні підходи, в межах яких вивіщують одну сферу діяльності за рахунок приниження іншої. В межах першої точки зору абсолютизують науку, її фундаментальну складову за умови дотримання поділу наукових досліджень на фундаментальні та прикладні. Технологічне знання тут тлумачать як недорозвинене, недосконале, другосортне знання у порівнянні з науковим. Водночас технологічна діяльність розглядається як діяльність нижчого рівня за значущістю та досконалістю, позбавлену творчості. Практично-прикладний або експериментальній діяльності тут протиставляють мисленнєву діяльність зі створення концептуальних систем. За таких умов наука отримує пріоритет, зокрема у створенні теоретичних моделей для того, щоб з тим у технологічному знанні по можливості використати їх як інструменти при описі відповідних технологічних процесів.

Друга точка зору ґрунтується на культурологічній значимості й пріоритети для суспільства практичної корисності знання, відсуваючи на задній план його логіко-концептуальну досконалість, евристичну здатність, структурність, об'єктивність та інші особливості, характерні для наукового знання та наукової діяльності.

Вирізняють і третю методологічну позицію стосовно витлумачення співвідношення науки та технології, прибічники якої, за словами В. Рат-

нікова, "...при аналізі переважно сучасних "високих" технологій взагалі не розрізняють науку й технологію, стверджуючи наявність якоїсь "технонауки" [Ратніков В. Епістемологічні особливості технологічного знання // Філософська думка. – 2006. – № 6. – С. 36]. Тому технологія стає науковою такою мірою, що її неможливо відрізнити від науки.

Підтвердженням формування специфічності "технонауки" слугує та обставина, що цей феномен не зміг би постати без науки, оскільки, на відміну від минулого, дивовижні досягнення останнього півстоліття (транзистор, ядерний реактор, мікропроцесор, лазер, комп'ютер, космічна орбітальна станція, апаратура генної інженерії, сучасні нанотехнології) були отримані науковим шляхом. Через це з наголосом на нерозрізненість частот вживають терміни "науково-технологічний" або "науково-технічний".

Проте існує й інше тлумачення цього поєднання, в рамках якого саму науку розглядають як настільки заторкнуту духом технології, яка вона стає такою, що не відрізняється від останньої. Більш продуктивною уявляється позиція, згідно з якою визначають, що сучасна наука є дуже диференційованою, що має кілька рівнів ефективності. Тому її розвиток без технології нині неможливий. З іншого боку, сучасні "високі" технології не можна розглядати поза контекстом науки.

Для надання більшої визначеності співвідношенню науки та технології слід розглядати їх на рівні знання або на рівні діяльності співвідношення наукового та технологічного знання, або на рівні співвідношення науки та технологічної діяльності.

Аналізуючи останнє співвідношення, відзначимо відмінність в меті його компонентів. Метою наукової діяльності є отримання нового знання, яке має істинність, натомість мета технологічної діяльності – ефективність технологічного процесу з виробництва продукту. Ефективність тут означає досягнення максимального результату при мінімальних витратах і втратах. Відмінність у меті наукової та технологічної діяльності впливає й на відмінність її засобів: у науці у зв'язку з цим мають на увазі науковий метод, натомість у технологічній діяльності частіше керуються правилами, алгоритмами.

Загалом специфіка технології та науки може бути зведена до двох тез: а) технологія і технологічне знання стосуються не лише техніки у вузькому розумінні; вона має більш широкий діапазон докладань – передусім до виробництва продукту; б) сучасні технології принципово неможливі без науки. З іншого боку, без технології нині вже неможливий повноцінний розвиток самої науки.

Слід зазначити, що спільним для технології і науки є їх алгоритмічність. Особливо це стосується технологічної діяльності. У науці цей компонент нехай часом і має меншу значимість, ніж у технології, але все ж таки без неї функціонування наукового методу навряд чи можливе. Наведене зіставлення переконає у принциповій раціональності технологічної та наукової діяльності.

Проте раціональність науки та раціональність технології не можна вважати тотожним. І ця неоднаковість виявляє себе, зокрема у жорсто-

кості критеріїв. Ця відмінність особливо є помітною, коли порівнюється технологія із сучасними абстрактно-теоретичними галузями наук.

Отож, технологічне знання – це знання, що ґрунтується на принципах раціональності, про алгоритмізовану виробничу діяльність. Але це не просто інструментальний опис виробничого процесу. Сучасне технологічне знання все більше набуває рис, які дають змогу зближувати його з науковим знанням.

Підсумовуючи зазначене, можна стверджувати, що роль технологій більше не підпорядковується інструментальним вимогам науки. Технологія нині посідає провідне місце у створенні наукового знання і значною мірою – умов прогресу науки взагалі. Практично в усіх наукових галузях використання складних технологій є неодмінною умовою розвитку науки як системи і можливостей наукового знання.

Г. А. Брахман, асп., КНУТШ, Кіев
antigidi@gmail.com

ФИЛОСОФСКАЯ АРХИТЕКТОНИКА ЕСТЕСТВЕННОЙ КЛАССИФИКАЦИИ

Разработка методов естественной классификации является задачей фундаментальной науки. Естественная (привилегированная система, выделенная самой природой), такая классификация, которая отражает природные законы, несет познавательную ценность и предсказательную силу. Естественная классификация в отличие от количественных законов, имеет качественную формулировку, позволяет связывать массив переменных, носит онтологический характер, что позволяет учитывать существенные свойства и отношения объектов. Основными проблемами построения естественной классификации являются необходимость выбора существенных признаков в качестве основания классификации и системного рассмотрения природных объектов. Качество естественной классификации должно соответствовать следующим критериям: отражению природной системности и структурной адекватности естественному представлению системы, возможности предсказывать свойства объекта по занимаемому им положению в классификационной схеме [Соловьева Е. А. Естественная классификация: системологические основания].

Диалектический метод задает основу нашего исследования построения естественной классификации, решения задачи выделения критерия системности и основания естественной классификации. В рамках концепций системологии возможно представить, что сущность системы раскрывается в диалектическом единстве ее интенциональных (направленных на удовлетворение функционального запроса надсистемы) и экстенциональных (направленных на поддержание системы) свойств. Интенциональный элемент системы определяет замысел системы, тогда как экстенциональный ее элемент обозначает объем системы. Внут-

ренней детерминантой объекта надсистемы называется фактор, формирующий запрос надсистемы на определенные, поддерживающие функции системы, интенциональный элемент системы, в котором заключена сущность, причина и смысл существования системы (ноумен, система в себе), ее содержание. Такой интенциональный элемент формирует внешнюю детерминанту системы: фактор, определяющий существенные свойства системы, форму связи и порядка элементов системы (феноменов), необходимых для выполнения функционального запроса надсистемы, объем которых определен надсистемой, как экстенциональный элемент системы (см. рисунок).

Рис. Системологическое обобщение семантического треугольника

Исходя из закона единства и борьбы противоположностей, который В. И. Ленин интерпретировал в качестве закона познания мира, можно утверждать, что объект включает в себе интенциональную и экстенциональную противоположность, взаимопроникающие ноумен и феномен. Такие противоположности, находятся в неразрывном единстве, но взаимоисключают друг друга по своему природному предназначению: удовлетворять запрос надсистемы, или поддерживать существование объекта. Таким образом, сформулируем критерий системности естественной классификации в следующем виде: надсистема и объекты деления (элементы надсистемы) иерархически отражены в классификационной схеме в родовидовом отношении; дихотомическое деление надсистемы на виды (объекты) является единственной формой деления; такая дихотомия делит объект надсистемы исключительно на два объекта, интенциональную и экстенциональную противоположности (антиномию), по признаку способности таких двух объектов к взаимопроникновению (отражению), при этом надсистема отражена в родовом понятии, а ее экстенциональный элемент – в видовом отличии понятия. Следует понимать, что объект надсистемы, отраженный в родовом понятии, в свою очередь является экстенциональным элементом надсистемы, эмерджентное свойство которого не тождественно сумме свойств объектов системы. Таким образом, с помощью системы понятий предметной области, становится возможным выделить экстенциональный элемент

надсистемы, обозначающий объем системы, и экстенциональную противоположность (феномен), отражение которого в интенциональной противоположности (ноумене), образует понятие (систему).

Такое понимание системности снимает проблему нахождения основания деления, признака деления элементов естественной классификации. Принято считать, что признак должен делить таксоны по общему основанию, однако такое теоретическое положение до сих пор не удалось формально эксплицировать. Учитывая критерии естественности, и применяя принцип достаточного основания в виде "лезвия Оккама": "не следует множить сущее без необходимости", мы видим всеобщее свойство материи, "отражение" единственным основанием деления естественной классификации, представления об онтологичности и единственности сущности природы. Мы рассматриваем отражение как модус взаимопроникновения противоположностей, всеобщее свойство материи, заключающееся в "воспроизведении, фиксировании, того, что принадлежит отражаемому объекту" [*Ленин В. И.* Материализм и эмпириокритицизм]. Таким образом, диалектический метод закладывает философскую архитектуру естественной классификации. И если диалектический материализм отражает философский подход к опредмечиванию, как предметной деятельности, направленной на поддержание существования объекта, то в Гегелевском, идеалистическом понимании опредмечивания (отчуждения) заключается основа постижения смысла, сущности системы, ее внутренней детерминанты.

С. А. Галиновский, асп., ОНУ им. И. И. Мечникова, Украина, Одесса
gomer@ua.fm

СОСТОЯНИЕ ЭФФЕКТИВНОСТИ СИСТЕМЫ И ЕЁ КРИЗИС: СИСТЕМНО-ПАРАМЕТРИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ

Изучение кризисных состояний системы может представлять большой интерес для науки. В нашем случае, мы будем рассматривать кризис с позиций параметрической ОТС. Активно изучал кризис Богданов, на основе его положений мы будем строить наше системное понимание кризиса. Главным условием оптимальности динамической системы является её возможность самосовершенствования. Что бы система была оптимальной одна должна обладать следующим набором значений атрибутивных системных параметров: Не завершённость по структуре, не завершённость по субстрату, полная авторегенеративность по субстрату и по структуре (полная авторегенеративность является скорее идеальным случаем, в большинстве случаев возможно только частичная авторегенеративность), стационарность, стабильность (оба последних параметра являются закономерным следствием того, что система авторегенеративна) и сила системы. Однако система не способна вечно усовершенствоваться. По Парето, система со временем может достиг-

нуть "состояния эффективности". Парето считал, что состояние "эффективности системы" это такое состояние, когда систему уже улучшить будет не возможно, а любое улучшение будет приносить только вред [История экономической мысли : курс лекций. – М. : Ассоциация авторов и издателей "ТАНДЕМ" ; Издательство ЭКМОС, 1998. – С. 10]. Система своего рода "кристаллизовалась". В таком случае система может приобрести значение атрибутивного параметра "уникальный" [Уёмов А. И. Системный подход и общая теория систем. – М. : Мысль, 1978]. Такая система будет уникальна как в понимании системном понимании (то есть такая система, которая может быть образована на этом и только на этом субстрате), так и в смысле натурального языка. В какой-то степени это будет совершенная система. В качестве примеров мы можем назвать теорию Ньютона и логику Аристотеля, некоторые экосистемы малодоступных районов планеты, где система достигла определённого уровня развития и остановились (например Австралия, где сохранилось множество реликтовых видов жизни) и т. д. Однако в некоторых случаях может сформироваться условия, когда в системе может возникнуть кризисное состояние. Анализ некоторых социальных кризисов, проведенный А. Богдановым, позволил ему разделить их на "взрывные" и "замирающие" [Богданов А. Очерки организационной науки. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.magister.msk.ru/library>]. Взрывные характеризуются лавинными взрывными силами, которые, в основном, разрушают сливающиеся подсистемы. "Замирающие" – следуют законам постепенного развития с тенденцией к установлению равновесия. Следует учесть, что мы не считаем, что кризис может возникнуть только в "эффективной" системе, любая другая система может оказаться в состоянии кризиса, но именно состояние кризиса может помочь эффективной системе перейти на новый уровень. Для взрывного кризиса у системы должны быть такие значения: завершённая, не стабильная, не стационарная, не регенеративная, минимальная и не надёжная. В таком случае кризис приведет к уничтожению системы. Примером подобного кризиса мы можем назвать Перестройку. Система не была способна к совершенствованию и горбачёвские реформы практически её и уничтожили. Теперь же перейдём к замирающему кризису, характерной чертой которого является не разрушение старых связей, а создание новых. Для затухающего кризиса у системы будут такие значения атрибутивных параметров сила, стабильность, авторегенеративность, стационарность. Если система обладает данным перечнем параметров, то кризис будет иметь скорее позитивные последствия для системы и позволит стать системе снова стать оптимальной и продолжить своё развитие. Примером такой системы может послужит КНР в период реформ Дэн Сяопина. Хотя кризисные явления и сопровождали его реформаторскую деятельность, Китай покинул состояния застоя и перешёл на новый уровень развития. Изучение и исследование кризиса в рамках параметрической Общей Теории Систем может дать в пос-

ледствии новые результаты для понимания и предотвращения(или хотя бы смягчения) кризисов и их прогнозирования.

А. В. Гарин, студ., СумГУ, Украина, Сумы
AndrewSwan@yandex.ru

ОТРИЦАНИЕ КАЧЕСТВА КАК КАТЕГОРИИ

Согласно определению понятия "категория", данного Спиркиным А. Г., последняя понимается им как общее понятие, отражающее наиболее существенные, закономерные связи и отношения реальности, которые выступают в роли "ступеньки выделения", т. е. познания мира, узловые пункты в сети, помогающие познавать ее и овладевать ею" [Спиркин А. Г. Основы философии : учеб. пособ. для вузов. – М. : Политиздат, 1988. – С. 191]. Это отображение является результатом познания объективной реальности, осуществленное посредством восприятия информации через естественные анализаторы – органы чувств.

Всякого рода наблюдение это информационный поток, воспринимаемый наблюдателем. Информация – это система изменений сигналов, что на пороге анализаторов находится в физических формах количественных систем (световых, звуковых колебаниях и т. п.). Воспринятые сигналы приобретают форму электрических колебаний, что посредством нервных волокон передаются в ЦНС. Из этого следует, что всякое воспринятое является количеством электрических сигналов. Таким образом, всякое воспринятое *качество* является *количеством* в определенном *контексте*: длина волны света, отраженного от желтой поверхности, кодируется на выходе анализатора в эквивалентный нервный импульс, воспринимаемый сознанием, например, как "желтый".

Количественные характеристики сигналов подвергаясь действию естественного контекста, отображаются как качественные характеристики действительности. *Контекст* – понятие, отражающее условия интерпретации информации. В процессе познания контекст играет роль оператора восприятия и оператора мышления. Как познавательное явление *ощущение* является психологически неделимым и подвластным естественному контексту, не подвластным нам: невозможным представляется изменить восприятие красного цвета как синего, пение птицы как человеческую речь, а кислое как сладкое.

Смыслообразующим для понятия *качества* должен выступать контекст, как зеркало сознания, отображающее действительное и мыслительное количество в зависимости от кривизны; тем самым подчеркивая несамостоятельность и подчиненность *качества количеству*.

По утверждению Гегеля: "Определенность как изолированная сама по себе, как сущая определенность, есть *качество* – нечто совершенно простое, непосредственное. *Определенность* вообще есть более общее, которое точно так же может быть и количественным, и далее

определенным" [Гегель Г. В. Ф. Наука логики : в 3 т. — М. : Мысль, 1970. — Т. 3. — С. 172]. Сама по себе *определенность* является плоскостью состояния, попадая в которое мыслимое приобретает рефлексиию сути. Контекст, трактуемый сознанию обрабатываемую информацию, доводит мыслимое до состояния определенности. Отсюда следует, что гегелевская простота и непосредственность определяет *качество* как свободное от познания, само по себе, то есть в контексте непосредственной неопределенности. Но наличие этого самого контекста уже накладывает скованность посредственности и дифференциацию определенности, не доходя до глубины суждения о том, что всякое суждение Гегеля является продуктом контекстного восприятия действительности. Предыдущие суждение в целом подчеркивает некомпетентность всякого рода суждений о непосредственной неопределенности; очевидной неспособности судить вне плоскости наблюдателя о вещах, что этой плоскости не принадлежат. Все суждения справедливы лишь в контексте наблюдения.

Как утверждалось выше, контекст является оператором мышления, обеспечивающим многоуровневость сознания. Он служит иерархическим интерпретатором неделимой элементарности *количества*, посредством которого, как строительного материала, возводятся сложнейшие образы мышления и осуществляется общая динамика сознательного бытия. Поскольку, единицей мышления является ощущение, оно же информация, что в сути *количество*, то все категории являются лишь производными, контекстно-зависимыми понятиями. При этом *количество*, претерпевая долгий путь контекстного видоизменения первоначальной сути, в конечном категориальном состоянии является тождественным себе. *Количество* — понятие, определяющее формальное взаимоотношение между таксономическими единицами бытия. Так свет, как физическое явление, в сути своей является системой взаимоотношений между фотонами. Амплитуда, длина волны, фаза колебаний фотонов есть количественными соотношениями относительно их самих и внешнего для них мира.

По нашему мнению, закон диалектики о переходе *количества* в *качество* есть процессом образования *контекста*, как равно и закон *отрицания отрицания* есть отрицание одного *контекста* другим. Восприятие как комплекс ощущений, структурировано контекстом, тем самым обеспечивая дифференциацию пониманий. Так, воспринимая движение автомобиля, не происходит путаницы между световым и звуковым ощущением; в световых ощущениях дифференцированы ощущения цвета и формы, динамики движения автомобиля и статики окружающего мира. На определенном этапе накопление плотности информационного *количества* воспринимаемых явлений и предметов приводит к необходимости сепарации пониманий о них.

Посредством нового *контекста* происходит формирование новых пониманий. Изменение *количества* сахара в чае приводит к изменению *качества* — вкуса, что, по сути, является сменой контекста восприятия. Следует заметить, что появление нового контекста отрицает старый,

как неспособный интерпретировать измененное ощущение адекватно требованиям дифференциации. Это подчеркивает единство тривиальных законов диалектики перехода и отрицания, а это единство является манифестацией формирования нового понимания о диалектике, рожденного в контексте данных рассуждений. Оно выражает общую динамику контекстных перевоплощений рефлексий развития воспринимаемой действительности.

Т. В. Горбатюк, канд. філос. наук, ст. викл., НУБіП України, Київ
tarastn@ukr.net

СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ СУЧАСНОЇ НАУКИ ТА МАЙБУТНЄ ЦИВІЛІЗАЦІЇ

Наука, яка прогресує на інформаційному фундаменті, створюваному індустрією гіперкомп'ютерів, перетворюється на синергетичний симбіоз *"Експеримент – Теорія – Гіперкомп'ютинг"*, тобто на гіпернауку. Гіпернаука перетворює планетарну цивілізацію на суперіндустріальну. Породжувана гіпернаукою індустрія нано-біо-гено-нейро-когно-інфо-комп'ютерно-мережєвих супертехнологій дозволяє цивілізації розробляти мегапроекти перетворення не тільки неживої, а й живої і мислячої матерії. Завдяки цьому природа (у всій її тотальності) постає перед суперіндустріальною цивілізацією як грандіозний витвір креативної діяльності, як своєрідний "витвір мистецтва", який здійснено за допомогою індустрії зазначених супертехнологій. Сьогодні практика використання таких супертехнологій здійснює апгрейдинги не тільки фізичної природи, "дому буття землян", психосоматики людей, а й біосоціальної природи людини. І саме ця практика перетворює ХХІ століття на добу все більш тотального людського контролю над живою матерією, – контролю, котрий здійснюється за допомогою нанотехнологій, технологій гіперкомп'ютингу, глобальних Grid-мереж, біоінженерії, біоінформатики, наномедицини й численних "гібридних" технологій.

Наука ХХІ століття – це продукт діяльності неозорої множини вчених. Таке співтовариство творців науки може успішно здійснювати своє призначення тільки за наявності технопарку високопродуктивних комп'ютерів, високошвидкісного зв'язку між ними; при інтенсивному інформаційному обміні, котрий здійснюється за допомогою потужних комунікаційних технологій, а отже, потребує небачених раніше обчислювальних послуг. В ХХІ столітті такі обчислювальні послуги здатні надавати вченим не тільки гіперкомп'ютери й комп'ютерні мережі WWW (Internet) і WVG (Grid), а й таке творіння новітньої конвергенції як "Повсюдний комп'ютинг".

Сьогодні ж багато методологічних проблем, породжуваних парадигмою "Експеримент – Теорія – Комп'ютинг", ще чекають своїх дослідників. Філософський дискурс про прогресуючу конвергенцію трьох когнітивних практик – "Експерименту", "Теорії", "Комп'ютингу" – поки перебуває в зародковому стані. Ясно лише одне: в ХХІ столітті наука не може про-

гресувати без комунікаційно-обчислювальної бази, яка зазнає усе більш частих апгрейдингів.

Генеza гіпернауки, здатної еволюціонувати як прогресуюча конвергенція "Експеримент – Теорія – Комп'ютинг", – це не один із чергових варіантів рішення проблеми майбутнього науки в душі методології науки доби Модерну, а зміна в глобальній еволюції самої цієї проблеми. Парадигмальне зрушення "наука – гіпернаука" ініціює гігантський ривок у глобальному перетворенні людського буття у всієї його тотальності.

Природознавство, що прогресує як синергетичний симбіоз трьох згаданих когнітивних практик, надає сучасним творцям інжинірингів, клонінгів, комп'ютингів можливість за власною волею змінювати спадкоємну інформацію, закодovanу в людських генах; створює реальну можливість перетворення людини на постлюдину. Погроза тотального перетворення людини на постлюдину – це наслідок не стільки могутності науки, скільки людської прагми тотальної влади над незліченними ресурсами Всесвіту.

В умовах, коли гіпернаука прогресує як конвергенція когнітивних практик "Експеримент – Теорія – Комп'ютинг", вона (всупереч волі її творців) перетворюється на джерело глобальних погроз біокосмосу, антропокосмосу, психокосмосу, соціокосмосу. У цих нових умовах гіпернаука перестав розвиватися ніби "самопливом". Гіпернаука здійснює все могутніший вплив. Тенденція оновлення когнітивно-технологічної практики планетарного соціуму, яка ініціюється нею, кардинально розширює експансію людини в усі рівні мегаструктури матеріального світу. Рефлексія над цими тенденціями спонукає філософів науки по-новому осмислити світоглядні й морально-етичні проблеми розвитку науки та її впливу на соціум.

Сучасний філософсько-гуманітарний дискурс з цього комплексу проблем, породжуваних прогресом гіпернауки, приводить до висновку про те, що майбутні реінжиніринги технопарку когнітивно-технологічних знарядь принесуть планетарному соціуму не тільки небачені блага, але й екзистенціальні загрози апокаліптичного масштабу. І саме тому сучасний виток оновлення науки зміщується нині у фокус уваги не тільки співтовариства її творців, а й інтелектуалів найрізноманітніших світоглядних орієнтацій.

Під наростаючим пресингом практики таких колективних суб'єктів кардинально перетворюється когнітивний простір природознавства, тобто наростаючий масив знань про всі рівні мегаструктури матеріального світу. Стрімкий прогрес цієї практики нині тривожить не тільки гуманітаріїв, а й самих цих суб'єктів. Головна причина занепокоєння полягає в тому, що практика колективних суб'єктів, які обслуговують гігантський когнітивно-технологічний кластер, у наш час перетворюється на процес, котрий самоприскорює себе, віддаляє планетарний соціум від стану рівноваги, вкидає його в режим еволюції, який іменується терміном "самоорганізована критичність". Фінал такої еволюції планетарного соціуму може виявитися досить трагічним.

Сучасний виток оновлення методологічної бази природознавства по-новому актуалізує проблему припустимої межі росту науково-технічного

потенціалу цивілізації. В ХХІ столітті цей потенціал досяг критично небезпечного рівня. Головний каталізатор росту науково-технічного потенціалу цивілізації – новітній шквал наукових революцій у космофізиці, молекулярній біології, когнітивних науках, нанонауках, комп'ютерних науках. По мірі цього сходження стає все яснішим, що воно не підвищує морально-етичної цінності природознавства, а збільшує конфлікт між принципом свободи наукового пізнання й скарбницею загальнолюдських морально-етичних цінностей. Нічим не лімітована свобода науки ставить під сумнів майбутнє буття землян у всієї його тотальності.

Цей нерозв'язний конфлікт, яким до певного часу можна було нехтувати, у ХХІ столітті стає причиною глобальних екзистенціальних погроз. Такі новітні стратегії, як стратегія колайдингу адронної матерії, стратегія реінжинірингу головної молекули життя – ДНК, стратегія апгрейдингу психосоматики людини, можуть привести до необоротних трагічних наслідків. У цих умовах принцип "свободи наукового пізнання" стає небезпечним, оскільки зникнення людини автоматично означає й зникнення самого суб'єкта свободи.

Без ясного розуміння морально-етичного змісту прийдешніх науково-технічних апгрейдингів когнітивно-технологічної й методологічної бази гіпернауки, котра прогресує як конвергенція трьох когнітивних практик – "Експеримент", "Теорія", "Комп'ютинг", – майбутнє техногенної цивілізації може виявитися негарантованим.

С. С. Денежников, асп., СумГПУ ім. А. С. Макаренка, Україна, Суми
sdenezhnikov@mail.ru

МИРОВОЗЗРЕНЧЕСКИЕ ТРАНСФОРМАЦИИ ЧЕЛОВЕКА В ИДЕЯХ ТРАНСГУМАНИЗМА

Все более растущее воздействие технологий требует осмысления многих процессов. Изменения, вносимые в современное общество технологическим прогрессом, способны уже в обозримой перспективе приобрести решающее значение для дальнейшей эволюции человеческого общества, самого существования человечества, его мировоззрения в рамках идей трансгуманизма.

В частности, это касается пересмотра традиционных представлений о таких фундаментальных понятиях как жизнь, разум, человек, природа, существование. Исторически эти категории формировались и развивались (начиная с уровня бытового осмысления и заканчивая философским осмыслением) в рамках человеческой жизни, человеческого общества. Поэтому данные категории корректно описывают только явления и объекты, не выходящие за рамки знакомого и привычного. Попытаться использовать их в прежнем качестве, с прежним содержанием для описания нового мира, создаваемого на наших глазах с помощью технологической конвергенции, нельзя – точно так же, как неделимые, неизменные

атомы Демокрита не позволяют научно достоверно описать термоядерный синтез на Солнце или объяснить механические свойства химических веществ.

Возможно, что от основанной на повседневном опыте определённости человечеству предстоит перейти к пониманию того, что в реальном мире не существует чётких границ между многими считавшимися ранее дихотомичными явлениями. Прежде всего, в свете последних исследований теряет свой смысл привычное различие между живым и неживым.

Учёные-естествоиспытатели достаточно давно столкнулись с этой проблемой. Так, вирусы обычно не относят ни к живым, ни к неживым системам, рассматривая их как промежуточный по сложности уровень. После открытия прионов – сложных органических молекул, способных к размножению – граница между живым и неживым оказалась ещё более размытой. Развитие био- и нанотехнологий грозит полностью стереть эту грань. Построение целого спектра функциональных систем непрерывно усложняющейся конструкции – от простых механических наностроительств до живых разумных существ – будет означать, что принципиальной разницы между живым и неживым нет, есть лишь системы, в разной степени обладающие характеристиками, традиционно ассоциирующимися с жизнью.

Более того, с психологической точки зрения представление о существовании дихотомии живое-неживое может исчезнуть в самое ближайшее время, с появлением эффективных автономных роботов. Человеческий мозг склонен считать живым любой объект, который ведёт себя должным образом [Артюхов И. В. Новые технологии и продолжение эволюции человека? Трансгуманистический проект будущего. – М. : Издательство ЛКИ/URSS, 2008. – С. 63].

Также постепенно стирается различие между мыслящей системой, обладающей разумом и свободой воли и жёстко запрограммированной. У нейрофизиологов, например, давно уже сформировалось понимание того, что человеческий мозг является биологической машиной: гибкой, но, тем не менее, запрограммированной кибернетической системой. Развитие нейрофизиологии позволило показать, что человеческие способности (такие как распознавание лиц, постановка целей и т. п.) носят локализованный характер и могут быть включены или исключены вследствие органических повреждений определённых участков мозга или ввода в организм определённых веществ.

Появление сильного искусственного интеллекта будет означать, что определённые алгоритмы поведения, с одной стороны, могут быть жёстко запрограммированы и полностью поняты программистом, а с другой стороны, могут реализовывать разумное поведение у компьютеров и роботов.

Как отмечалось выше, стирание границ между живым и неживым может лишить смысла "абсолютистское" понимание жизни. А если нет ничего "абсолютно" живого, то многие ценности, выросшие на этой почве, также теряют свою значимость. Так, уже сейчас живые существа создаю-

тся "искусственно": с помощью генной инженерии. Недалёк тот день, когда станет возможным создавать сложные живые существа (в т. ч., с помощью нанотехнологий) из отдельных элементов молекулярных размеров. Помимо расширения границ человеческого творчества это неизбежно будет означать трансформацию наших представлений о рождении и смерти [Лукьянец В. С. Наука нового века: смена оснований индустрии научного прогноза // Практична філософія. – 2010. – № 3(37). – С. 14].

Одним из следствий таких возможностей станет распространение "информационной" интерпретации жизни, когда основную ценность представляет не материальный объект (в т. ч. живое существо) как таковой, а информация о нём. Это приведёт к реализации сценариев так называемого "цифрового бессмертия" – восстановления живых разумных существ по сохранившейся информации о них [Бостром Н. Сколько осталось до суперинтеллекта? // Информационное общество : сборник. – М. : ООО "Издательство АСТ", 2004. – С. 317].

Развитие когнитивной науки и информационных технологий, в частности, технологий искусственного интеллекта также покажет, что разумные системы работают на основе простых правил. Достаточно сложная система простых правил может не только производить впечатление разумной (при оценке по поведению), но и быть разумной, настолько, насколько об этом вообще возможно судить.

Сложное поведение бактерии, насекомого, животного, человека состоит из множества простых правил. На примере бактерий, некоторые из которых обладают зрением, обонянием и другими чувствами мы можем наблюдать механистичность их поведения. Увеличение концентрации такого-то вещества или поток фотонов запускают сложный каскад химических реакций, который вызывает реакцию организма. Аналогичным образом, вся сложность человеческого разума, возможно, поддаётся редукционистскому подходу. И как бы не хотелось некоторым возродить идею неких идеальных эссенций (жизни, разума и т. д.), каких-либо убедительных оснований для этого не видно. И возможно, что живое – это просто очень сложное неживое, а разумное – просто очень сложное неразумное.

Э. Ю. Калинин, ст. препод., МЭИ, Москва, Россия

ПРОБЛЕМА СУБЪЕКТА И РЕАЛЬНОСТЬ В СОВРЕМЕННОЙ КОСМОЛОГИИ

Перечислим кратко особенности современной космологии, выделяющие её среди других частных физических теорий и предающих ей с самого начала постклассический статус: а) многообразие моделей и единственность объекта (Вселенная или Метавселенная (Мультиверс)); б) косвенность опыта (в части пространства, времени и наличия целого); в) эволюция объекта; г) становление новой фундаментальной научной теории – квантовой теории гравитации (либо локальный синтез ти-

па петлевой теории, либо суперобъединение типа теория струн); д) объединение космологии и теории элементарных частиц (космомикрофизика); е) отсутствие единой квантово-релятивистской картины мира; ж) виртуальный характер всех минивселенных, кроме нашей.

Современная космология находится на революционном этапе своего развития, когда меняется фундаментальная физическая теория (ФФТ), а также собственная онтология или "космологическая реальность" и стиль космологического мышления. При этом в отсутствии новой ФФТ. незавершенной квантово-релятивистской КМ нет единства в космологическом научном сообществе в представлениях об объекте и средствах познания. Интертеория носит слишком широкий и рыхлый характер. Поэтому и границы между научными и ненаучными концепциями космоса как никогда неопределенны, но все же сохраняется экспериментально-математический идеал как будущей ФФТ. так и в будущей космологической теории. Целостность и единичность такого реального объекта как вселенная и узость эмпирической базы создают дополнительные трудности для селекции тех или иных космологических гипотез, для определения границы между субъектом и объектом космологии. Некоторые качественные соображения относительно "квантовой Вселенной" и роли наблюдателя в её существовании скорее затрудняют, чем проясняют строение будущей космологической теории. Этому в какой-то степени способствует тенденции натурализации сознания и одухотворения (оживления) Вселенной в стиле космологического мышления.

Физическая космология, понимаемая с позиций физики как теория одного физического объекта, с самого начала имела ряд особенностей, позволяющих ее оценить как существенно неклассическую теорию. Помимо проблем единственности объекта, и существования сингулярности, т. е. возможной бесконечности многих принципиальных характеристик, надо назвать проблему и "творения из ничего", точнее, проблему онтологического начала в космологии. Но, особенно, на наш взгляд, надо выделить проблему эволюции объекта и проблему происхождения субъекта в пространстве, времени и причинной связи с объектом.

Получение как эпифеномена космологической эволюции субъекта познания, может быть невозможно без адекватного моделирования всего процесса антропосоциогенеза вместе с его культурным и объективным развитием. Однако процесс осмысления генезиса субъекта ведет к антиномиям, кажущихся непреодолимыми. Из ничего ничто не возникает, точнее, из материального ничто – материальное нечто. Но можно утверждать и обратное: из материального возникает только материальное. Тезис: сознание (разум, субъект) не возникает в космосе. Антитезис: сознание (разум, субъект) может и возникает только в космосе (т. е. больше нигде). Правда, представители той или иной религиозно-теософской доктрины скажут, что свято место пусто не бывает и из ничего возникает именно субъект (личность, ипостасность и т. д.).

Тогда необходимо признать, что субъект (сознание, разум...) представляет собой ничто по отношению к бытию.

Сформулируем антиредукционистский антропологический принцип. Чтобы понять, что такое субъект (сознание, разум, человек), т. е. смысл субъективности, необходимо смоделировать: а) процесс физической, б) и (шире) – природной эволюции, в) процесс антропосоциогенеза. Это принцип при всей его сложности и иерархичности только необходимый, но не достаточный. Может быть, если исключить "божественный" принцип (по образу и подобию и т.) вообще не существует достаточный принцип возникновения субъекта (даже если исключить обязательность связи человека и субъективности).

Если ввести принцип неантропоцентризма, то он может иметь два аспекта: 1) онтологический: этот мир [Вселенная] [М(В)] к человеческой жизни (познанию) в общем случае не приспособлен. Или его мягкий вариант. Этот М(В) приспособлен к человеческому существованию и, наоборот, в ограниченных пределах. Как только человек проникает за пределы он сталкивается с ненаглядностью, непонятностью (см. квантовая механика) враждебностью, в конечном счете с "ограниченностью" своего существования. Этот антропологический принцип можно назвать анти лейбницевским: мы не живем в наилучшем из миров для человечества или такого мира (с принципом "предустановленной гармонии") не существует. Неантропоцентрический космологический принцип анти Лейбница; 2) гносеологический: познаваемость мира ничем негарантирована или его мягкий вариант: за некоторыми пределами мира человека человечество могут ожидать непреодолимые трудности для познания (в том числе и физического мира). Тогда "невесомость" современной космологии или "схоластичность" концепций суперструн – первые ласточки грядущего гносеологического "конца" фундаментальной науки. Назовем этот принцип неантропологическим гносеологическим принципом антимарксизма. Наконец, существует мир, по крайней мере, гипотетически проблема интерсубъективности различных космических разумов (цивилизаций, субъектов). Может быть, мы не обнаруживаем их, потому что: а) они не хотят, б) мы не можем их понять, а потому и обнаружить – принцип неантропологичности космического субъекта (в общем случае).

Трансцендентальный субъект (ТС) – ничто для и в бытии, но является условием понимания бытия. Поэтому любое знание о мире – это сообщение от лица или для лица ТС (трансцендентальная прагматика говоря языком Апеля). А генезис ТС в рамках эволюции природы и развития общества потому всегда внутренне противоречив. Для возникновения субъекта научного познания надо смоделировать генезис и развитие западной цивилизации с ее наукой, что, как правило, остается незамеченным – принцип западного генезиса субъекта научного познания. Введение же субъекта (сознания) как материального агента внутрь научной онтологии – это принцип "Бог лакун" (пробелов), т. е. гносеологическое решение *ad hoc* онтологических и методологических проблем.

Если попытаться дифференцировать субъекты по возможным онтологическим и гносеологическим функциям, то получится следующее: 1) эмпирический субъект (экспериментатор и наблюдатель); 2) теоретический и методологический субъект (теоретик); 3) абсолютный субъект: 3.1. онтологический. 3.1.1. мистико-теологический. 3.1.2. философско-метафизический (Гегель-Гуссерль), 3.2. гносеологический. 3.2.1. научный (Бог ученых-физиков от Ньютона до Эйнштейна, Хокинга и Вайнберга). 3.2.2. философский (прежде всего Канта), не имеющий автономного онтологического статуса, наконец существует еще одна альтернатива 4) безсубъектная трансцендентальная инстанция (Делёз, Деррида, Апель и др.) Все основные варианты и их комбинаций реализуются в интертеоретическом поле современной космологии.

Робота виконана при підтримці гранта РГНФ 11–03–00597а.

Т. М. Кармадонова, асп., НТУУ "КПІ", Київ

ОСОБЛИВОСТІ ПОСТНЕКЛАСИЧНОЇ МЕТОДОЛОГІЇ ПІЗНАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ АДАПТАЦІЇ

Зміна парадигмальних установок в дослідженнях розвитку особистості зумовлює необхідність постнекласичної методології пізнання соціальної адаптації. В процесі становлення інформаційного суспільства, де за допомогою інформації відбувається соціальний розвиток та адаптація особистості, актуалізується проблема осмислення концептуальних засад постнекласичної методології пізнання соціальної адаптації. Серед них – нелінійність, цілісність вважаються симптомами постнекласики в освіті, науці, тому важливим є виділення ряду ідей постнекласичної методології.

Потенціал синергетики в контексті становлення нового нелінійного мислення досліджує І. С. Добронравова. Вчена вважає, що нелінійне мислення пов'язане з формуванням нового бачення світу як складного розвиваючого цілого, що природним чином включає в себе людину і її діяльність. В свою чергу вчена визначає: "поняття цілого передбачає стійкість, повторюваність, відтворюваність процесу становлення" [Добронравова І. Синергетика: становление нелинейного мышления : монография. – Киев : Либідь, 1990]. В свою чергу саме ці принципи методологічно втілюють філософські ідеї розвитку і цілісності в контексті соціальної адаптації особистості.

Аспекти соціального відображення в нелінійній антропології Н. В. Кочубей. Аналізуючи філософські засади постнекласичної методології пізнання соціальної адаптації, варто звернутися до методологічного потенціалу нелінійного підходу. Н. В. Кочубей у праці "Антропологія нелінійності в інформаційному суспільстві" вважає, що людина є найбільш нелінійною системою, саме її рефлексивність є проявом цієї нелінійності. Тому роль освіти вчена бачить у формуванні та навчанні особистості оптимального і сприятливого впливу на себе. Щодо усього суспільства, то тут дослідниця зазначає: "суспільство завжди було самоорганізова-

ною системою, але тільки на інформаційній стадії розвитку ця властивість рефлексується. За допомогою інформації суспільство впливає саме на себе. Саме цей вплив і стає основою соціального розвитку. На цій основі відбувається запам'ятовування та вибір особистістю свого шляху розвитку [Кочубей Н. В. Нелінійне мислення в освіті // Філософські абрисы сучасної освіти : монографія / І. М. Преборська, Г. В. Вишенська, В. О. Гайденоко та ін. ; за заг. ред. І. Преборської. – Суми : ВТД "Університетська книга", 2006. – С. 29–41].

Перспективи нового раціонального осмислення антропологічної цілісності з позицій постнекласичної методології досліджує Л. В. Теліженко, яка у своїй роботі "Особливості постнекласичної моделі цілісної людини" вказує, що постнекласична онтоко-онтологічна модель цілісної людини виявляє глибинну універсальну сутність людини, яка, не залежно від її функціональної діяльності, фахової зайнятості чи персональних здібностей, завжди присутня в людині як загальнолюдське.

Постнекласичний етап розвитку науки, який позначився зміною стилю наукового мислення, відповідним формуванням нової картини світу, розширенням меж дослідження, посиленням аксіологічного аспекту знання, від класичного та некласичного відрізняється також появою нових об'єктів пізнання – відкритих саморозвиваючих складних систем. Особливістю систем-об'єктів, народжених науково-технічною революцією, зокрема розвитком кібернетики та квантової фізики, на думку В. С. Стьопіна, стало включення в них людини як діючого компонента, що знаходиться не в розриві чи протиставленні з неживими об'єктами, як це було в попередніх типах раціональності, а в єдності з ними [Степин В. С. Саморазвивающиеся системы и постнеклассическая рациональность // Вопросы философии. – 2003. – № 8. – С. 5–18].

Поняття соціальної адаптації розглядається різними вченими. Одні вважають соціальну адаптацію нерозривно пов'язану з соціалізацією. Так, Г. О. Балл у роботі "Поняття адаптації і його значення для психології особистості" вказує, що основні прояви соціальної адаптації, виражаються у взаємодії особистості з оточуючими людьми та її активною діяльністю. Найважливішим засобом досягнення успішної соціальної адаптації і є освіта та виховання. Інші ж вчені розрізняють поняття соціальної адаптації та соціалізації. Так, В. М. Сорокін визначає адаптацію як особливий процес відновлення порушеної рівноваги між індивідом і середовищем, шляхом внутрішніх змін самого індивіда. Цікавим є погляд вченого А. А. Налчанджяна, який вважає що кожен процес подолання проблемних ситуацій можна вважати процесом соціально-психічної адаптації особистості, в ході якого вона використовує, набуті на попередніх етапах свого розвитку та соціалізації, механізми поведінки або відкриває нові способи поведінки та розв'язання задач.

Нелінійні уявлення мають безпосереднє відношення до проблеми соціальної адаптації та її коректного вирішення. Принципи постнекласичної методології пізнання соціальної адаптації дозволяють глибоко та системно проаналізувати сучасні проблеми особистості й визначити

найбільш оптимальні тенденції та шляхи вирішення цих проблем за допомогою нелінійного мислення. Синтез нелінійного мислення та розгляд проблеми соціальної адаптації буде більш ефективним, якщо дана проблематика розглядатиметься цілісно.

Р. Ю. Коперльос, студ., КНУТШ, Київ
salvatorelviral@mail.ru

ЕКОЛОГІЧНА КУЛЬТУРА ЯК ВИД ДІЯЛЬНОСТІ

Екологічна культура – це функціональна основа існування людини. Вона уможлиблює доцільне й ефективне природокористування; це цілеспрямована діяльність людини (включаючи й наслідки такої діяльності) з організації та трансформації природного світу (об'єктів та процесів) відповідно до власних потреб та намірів. Вона звернена водночас і до природного довкілля, і до внутрішнього світу людини, визначається як одна з форм культури, як здатність людини відчувати живе буття світу, пристосовувати його до себе, взаємоузгоджувати власні потреби та устрій природним довкіллям.

Екологічна культура є засобом самоорганізації сутнісних сил людини в умовах конкретного природного середовища. Наприклад, відомий український еколог Ю. А. Злобін вказував, що наша епоха – час великої дисгармонії між зовнішньою культурою, що проявляється в здатності людини перетворювати природне середовище, та внутрішньою культурою, дефіцит якої і викликав глобальну екологічну кризу.

Російський вчений Е. С. Маркарян вважає, що культура, з одного боку, являє результат розвитку взаємовідносин між людиною і природою, а з другого боку – від рівня її розвитку залежить така важлива для нас обставина, як способи і форми взаємодії людства з довкіллям. А тому він виділяє в структурі культури три підсистеми:

1. *Природно-екологічну* – що відображає адаптацію суспільства до біофізичного оточення;

2. *Суспільно-екологічну* – що відображає впорядкованість відносин між окремими елементами суспільства;

3. *Соціально-регулятивну* – направлену на підтримання самої соціальної системи як єдиного цілого, – що власне пояснює місце екологічної культури в структурі сучасної культури.

Відомий український філософ М. Ф. Тарасенко інтерпретував *екологічну культуру* як своєрідний світоглядний "образ світу", в якому відображено такий стан соціально-природних залежностей, що характеризує їх гармонійну єдність, раціональне освоєння людиною природної та соціальної дійсності й утвердження в цьому процесі своєї власної природної самобутності.

Екологічна культура виступає регулятором людської діяльності. Вона є за своєю суттю своєрідним "кодексом поведінки", що лежить в основі

екологічної діяльності та екологічної поведінки. За змістом її слід розглядати як сукупність знань, норм, стереотипів та правил поведінки людини в оточуючому її природному світі.

Цікава точка зору на екологічну культуру розкрита В. С. Крисаченком, котрий пропонує розглядати практичну діяльність екологічної культури з двох сторін: по-перше, це – сукупність певних дій, технологій освоєння людиною природи, які забезпечують принаймні стійку рівновагу в системі "людина-довкілля"; по-друге, це – теоретична галузь знань про місце людини в біосфері як істоти діяльної, організуючої її структурні та функціональні блоки, як дедалі зростаючого чинника регуляції стану біосфери. В основі цієї екокультурної концепції покладено діяльнісний підхід. Дослідник вважає, що це одна з методологічних парадигм сучасної науки, яка дає змогу зрозуміти як причини і мотивацію людських вчинків, так і сам механізм перетворення "світу в собі" у "світ для себе"; світу натурального, природного, у світ трансформований згідно з потребами, цілями та можливостями людини.

У цьому контексті екологічна культура є такою життєдіяльністю людини, за якої досягається адаптація (трансформація) навколишнього природного світу до людини, а її самої – до довкілля. Тому екологічна культура включає коло питань пов'язаних з використанням людиною природи, перетворенням її у власних інтересах, а також з наслідками такої діяльності, що найповніше виявляється у феномені природокористування. Смысловим і формотворчим ядром останнього і виступає екологічна культура як конкретно-історичне уособлення адаптивної стратегії людства.

Тому екокультурні норми не є чимось сталим та незмінним. Вони трансформуються, розвиваються під впливом пануючого в суспільстві способу перетворення природного простору. На кожному етапі свого розвитку вони включають найсуттєвіші надбання способів організації людської діяльності, накопичених суспільством протягом всієї історії його розвитку. Екокультурні стереотипи поведінки виступають як транслятор досвіду екологічної діяльності людей від покоління до покоління, збереження певної константної складової. В той же час, екологічна культура виконує і функцію подолання віджитого, того, що гальмує подальший розвиток відносин між суспільством та природою та не відповідає новим умовам, сприяння створенню нового, адаптації до дійсного. На сучасному етапі ця функція виступає як основоположна і направлена на створення якісно нової системи засобів та механізмів, що сприяють розв'язанню проблеми глобальної екологічної кризи.

А. А. Кравчук, канд. філос. наук, доц., КНУТШ, Київ

ПРО ЗРОСТАННЯ РОЛІ МЕТОДОЛОГІЇ В СУЧАСНІЙ ЕКОЛОГІЧНІЙ НАУЦІ

Зростання ролі методології в сучасних наукових дослідженнях набуло останнім часом такого широкого розмаху, що породило формулу

"XX вік – вік методології науки". Відбувається процес бурхливого розвитку, методологічних досліджень, методологічних розробок, методологічних пошуків. В цей процес втягуються нові і нові області науки, геологія, зокрема. Підвищення інтересу до методологічного аналізу сукупного геологічного знання на сучасному етапі його розвитку обумовлене багатьма причинами, головними серед яких є ґносеологічна і соціально-практична ситуації. Особливого значення в сучасній геології набуває філософсько-методологічна проблематика, зокрема питання ґносеологічних особливостей геологічного знання, співвідносності результатів геологічного дослідження із загальнофілософськими ідеями і концепціями.

Методологічний аналіз великого геологічного матеріалу відкриває нові можливості для ефективної взаємодії різних наукових областей, дозволяє розкрити принципово важливі світоглядні і ґносеологічні аспекти геологічного знання. У зв'язку з чим все більш актуальним стає завдання використання сучасних розробок методології геологічної науки для підготовки висококваліфікованих спеціалістів геологів.

Основна проблема може бути сформульована так: нагальність розробки методологічних засад, настанов, рекомендацій різного рівня, що роблять можливим реальний аналіз принципово важливих підходів і методів у вирішенні актуальних проблем сучасної геології, визначенню сфери використання коректних пізнавальних засобів у створенні картини геологічної реальності, визначення предметної області історико-методологічних досліджень.

Методологічна робота в сучасній геології відбувається, як правило, на двох рівнях, метанауковому, який є переважаючим і власне методологічному. Найбільш широко розвиненими є дослідження понятійного базису і термінологічних систем окремих розділів геології (літології, стратиграфії, тектоніки). В сучасній геології методологічні дослідження заключаються в основному у з'ясуванні ролі тих, чи інших моделей, аналізі принципів пізнання в геології, виробленні нормативів дослідницької роботи.

Зростання числа методологічних проблем наук про Землю і зростання їх значення викликає необхідність приведення їх в певну систему. Основою для цього може бути критерій загальності проблеми і ступінь зв'язку з філософією. На підставі цього критерію, на нашу думку, можна виділити три рівні методологічних проблем в геології: філософський рівень, рівень проблем середньої загальності, конкретно-науковий рівень. Отже, до першого рівня можна віднести проблеми суб'єктно-об'єктних відношень в геологічному дослідженні (виділення об'єктів дослідження, основних методологічних принципів пізнання, співвідношення теорії і практики). До другого рівня – дослідження стосовно визначення предмету геології, специфіки наукового факту, співвідношення емпіричного і теоретичного, застосування і взаємодії загальнонаукових методів. Даний рівень методологічних проблем геологічної науки, так як і перший, є не тільки проміжним між філософією і конкретними науками, але в певну міру є загальним для обох рівнів. Методологічні проблеми другого рівня мають менший

ступінь загальності, постановка їх обумовлена ускладненням практичних задач, а також внутрішньою логікою цього процесу.

Найбільшої уваги зараз потребує конкретно-наукова проблематика (третій рівень). Саме тут має здійснюватися категоріальний аналіз, визначення можливостей удосконалення основних понять сучасної геології, специфічних засобів дослідження і пізнавальних процедур. Стосовно методології конкретної науки, то вона ґрунтовно вивчає і оцінює не тільки методи і прийоми дослідження, а і систему доказів, зразків, за допомогою яких здійснюється пізнавальний процес.

Головними напрямками методологічних робіт в геології, на нашу думку, є наступні: філософські проблеми геології; питання організації геологічних досліджень і взаємозв'язку між теорією і практикою, наукове обґрунтування методів дослідження; проблема вдосконалення геологічної мови; структура і специфіка геологічної теорії, математизація і формалізація геологічного знання; аналіз специфіки геологічних моделей; питання методології геологічних класифікацій; історико-геологічна проблематика.

Двома основними завданнями філософського осмислення геологічного матеріалу є: 1) інтерпретація результатів геологічних досліджень, співвіднесення їх з загальнофілософськими ідеями і концепціями з метою впровадження в конкретну область науки загальнометодологічних принципів і критеріїв; 2) розробка прикладних питань логіки наукового пізнання, стосовно до потреб геології.

Різноплановість методологічних досліджень призводить до певної невідзначеності самого поняття методологічного аналізу, оскільки аналіз засобів, прийомів і методів проводиться на різних рівнях і направлений на вирішення різних методологічних задач. Внаслідок цього методологічні дослідження можуть розрізнятися за своїм теоретичним рівнем, ступенем загальності, рівнем вичленування і усвідомлення висхідних понять і засобів методологічного аналізу. Отже, задача в даному випадку полягає у створенні моделі багаторівневого аналізу геологічного знання. Ця проблема, значення якої очевидно, поки що фактично не піднімалася в цій науці.

Необхідність поглиблення методологічного осмислення великого емпіричного матеріалу все більшою мірою усвідомлюється сучасною наукою. Перед геологічними науками стоїть завдання глибокого дослідження закономірностей і умов утворення корисних копалин, потужності родовищ, форм їх залягання, закономірностей територіального розподілу, подальшого розширення мінерально-сировинної бази, а також використання глибинних джерел енергії Землі. Вирішення цих задач вимагає поглиблення розробки геологічної теорії, розширення наших знань про земні надра, проблему походження і розвитку Землі. Всі ці питання, в свою чергу, вимагають розробки як загальнотеоретичної, так і конкретно-наукової методології. Підвищення інтересу до дослідження філософських питань геології пояснюється, по-перше, особливим місцем геології в системі наук про землю; по-друге, виконанням саме геологією важливих функцій логіко-теоретичного впорядкування всіх даних цих наук.

Методологічний аналіз в геології направлений майже виключно на змістовні аспекти методів актуалізму, історизму тощо. Рідше розглядаються окремі логічні і гносеологічні сторони теоретичного пізнання.

Особливої уваги, на нашу думку, заслуговують дослідження методологічного плану, які покликані відповісти на запитання, як, яким шляхом можуть бути поліпшені існуючі теорії і побудовані нові, яким вимогам вони повинні задовольняти. Ці дослідження мають включати створення методологічних програм аналізу і побудови геологічних теорій, а також теоретичного апарату геологічних дисциплін в цілому.

Поки що немає єдиної стратегії і програми, які об'єднали б розрізнені зусилля науковців, тому результати досліджень не дозволяють говорити про відчутні зрушення в геологічній науці. Ще одна група методологічних причин незадовільного стану методологічних досліджень в геології полягає ще і в тому, що при вирішенні власне геологічних задач значного поширення набуло застосування аналогій з області фізики, математики, хімії, біології, які за рівнем теоретизації стоять значно вище.

Подальші успіхи в теоретичному розвитку сучасної геології будуть визначатися не тільки дослідженнями конкретно-наукових проблем, але і виробленням такої методології, яка врахувала б досягнення інших природничих наук, узагальнені в рамках теорії пізнання, так і специфіку самої геологічної науки. Останнім часом починає усвідомлюватися необхідність кардинальної методологічної переорієнтації геології. В якості альтернативи існуючій методологічній концепції геологічного пізнання, яка базується на принципах індуктивізму і емпіризму і яка бере свій початок з наукових традицій класичної фізики, все більш настійно пробивається системно-тектологічна концепція, яка обіцяє геології нові пізнавальні можливості.

Сучасна геологія висуває щонайвищі вимоги до теоретико-методологічного рівня досліджень і узагальнень, реалізації прогностичної функції знання на засадах формування якісно нових інтегративних характеристик. Тому тепер у геології у даному сенсі все більшого значення набуває розробка методологічних засад.

Сучасна геологія фактично перетворилася у комплекс наук про Землю, яка розглядає її, як єдине ціле, стала тим ядром, навколо якого об'єднується загальне вчення про Землю. Сучасна геологія являє собою сукупність декількох десятків наук, зв'язки між якими нерідко дуже слабкі.

В нинішніх умовах, коли спостерігається перехід до комплексного і глобального освоєння геологічної оболонки, вкрай необхідною стає все-стороння, чітка, внутрішньо погоджена система знань про Землю. Без цього неможливе як вирішення гострих екологічних проблем, проблем раціонального використання природних ресурсів, так і розвиток та вдосконалення теоретичної геології. Тому процесами, які сприятимуть прогресу геології, стануть об'єднання, інтеграція, систематизація всіх знань про її об'єкт, хоча диференціація геологічного знання продовжується і буде продовжуватися.

ВИХОВНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ДІАЛЕКТИКИ ЯК ДИДАКТИКИ

Гносеологічна близькість педагогіки та філософії значною мірою виражається тим, що ці важливі соціогуманітарні науки мають спільний предмет дослідження людину, в усіх виявах антропологічних сюжетів та аспектів її багатоманітного біосоціального життя. На сутнісному зрізі пізнання, в межах абстрактного підходу, їх основні принципи співпадають. Саме тому цілісне діалектичне обмислення конкретної сфери людської діяльності теорії і практики навчання – має важливе значення як для філософії, так і для педагогіки [Геращенко *И. Г.* Роль принципів діалектики в дидактике. – Ростов Н/Д, 1992].

Органічний зв'язок педагогіки з філософією можна простежити на всьому довготривалому шляху еволюції та розвитку зазначених суспільних наук. Як свідчить цивілізаційний досвід людства і окремих країн, прогресивно налаштовані педагоги завжди були виразниками вартісних у методологічному та світоглядному сенсі філософських ідей свого часу. Перед сучасною дидактикою стоять ще багатовисвітлені не вирішені завдання. До них слід віднести: методологічні проблеми, підвищення ефективності дидактичних досліджень, понятійно-термінологічна система дидактики, пошук ефективних способів підвищення освітньої, виховної та розвиваючої функцій навчання та ін. [Педагогический энциклопедический словарь / под ред. Б. М. Бим-Бад. – М., 2003. – С. 71].

Зазначимо, що виховний потенціал дидактики як теорії педагогічного процесу може бути повною мірою реалізованим лише в тому випадку, якщо вона трансформується в діалектику.

Це означає, що застосування фундаментальних положень теорії навчання в якості основоположних принципів діалектики є необхідною умовою реалізації виховного потенціалу дидактики. Потрібно підкреслити, що виховному смислу дидактики відповідає і моральна сутність діалектики. Це твердження є вірним не лише в контексті загальних закономірностей педагогічного процесу, але і в кожному окремому випадку виховання. Важливо зробити наголос на тому, що в педагогічній діяльності необхідно належним чином враховувати моральні аспекти виховання дитини. Адже моральність є універсальною характеристикою виховання. Тільки засвоївши моральні, загальнолюдські норми сприйняття суб'єктів історичного процесу, дитина стає особистістю. Діалектика повною мірою володіє моральною сутністю, оскільки передбачає чітку позицію індивіда в різних життєвих ситуаціях, вміння бачити єдність протилежностей та розглядати соціальне явище в його розвитку. У цьому відношенні важливе значення має усвідомлення, наприклад, морально-естетичних поглядів І. Канта чи етичної концепції Г. Гегеля.

Варто також зазначити, що діалектичність моральної самосвідомості знаходить свій вияв в процесі виховання в учня, студента здатності ви-

тримувати логіко-психологічне напруження при усвідомленні протиріччя у царині філософсько-педагогічної думки, коли раптом зазнає краху непорушна на перший погляд система моральних принципів. Саме цієї діалектичності і не вистачає багатьом сучасникам, які не здатні зрозуміти справжню сутність кризи духовного життя, існуючої моралі через невміння творчо застосовувати діалектичний підхід до проблем моральної самосвідомості.

Нехтування ж філософією в теорії та практиці виховання має досить рельєфно оформлені негативні життєві наслідки. Зокрема, відсутність навичок діалектичного мислення та поведінки, робить людину слухняною іграшкою в руках зовнішніх, нерідко деструктивних по відношенню до неї сил. Навпаки, оволодіння механізмом моральної діалектики надає людині більшої самостійності, здатності протистояти життєвим незгодам. Таким чином, діалектика як дидактика і теорія виховання несе в собі як психологічну, так і профілактичну функцію. Тому оволодіння нею в процесі навчання є одним з найважливіших засобів подолання морального безвихіддя.

Потрібно зазначити, що основною відмінністю діалектики від софістики та схоластики в теорії та практиці виховання є те, наскільки адекватно представлені в ньому загальнолюдські цінності. Якщо вони лише декларуються, то це означає втілення принципів моральності софістики, якщо ж створюють надійну морально-естетичну основу у взаємовідносинах між педагогом та учнями, то є всі підстави говорити про моральну діалектику. Ерозія духовних засад та принципів виховання нічого спільного не має зі справжньою діалектикою, яка передбачає існування моральних абсолютів.

Слід зробити особливий акцент на тому, що розум не тільки не виключає мораль, а, навпаки, є однією з найважливіших її складових. Моральне виховання має відповідну логіку розвитку, яка в кінцевому підсумку співпадає з логікою людського мислення. На нашу думку, розумна моральність і морально розвинутий розум завжди мають бути тісно пов'язані між собою, виступаючи в якості одного з найважливіших критеріїв справжнього діалектичного виховання.

О. А. Куцяк, асп., КНУТШ, Київ
lesyakut@ukr.net

КОНЦЕПЦІЯ ЗНАННЯ В ПОСТНЕКЛАСИЧНІЙ НАУЦІ

Питання "що є знання" для сучасної філософської думки знову набуває актуальності. В Античності головне місце посідала дилема "знання – думка", в епоху Середньовіччя вже йшлося про "знання – віру", в Новий час головною постає проблема джерел знання. Для доби Просвітництва характерним є міркування про співвідношення знання і свідомості. Для

нас найбільший інтерес викликає те, наскільки змінилася природа знання вже в сучасну епоху, з формуванням нової постнекласичної парадигми науковості, яким чином визначається знання, коли йдеться про пізнання складних систем, що саморозвиваються. Поняття знання, пізнання, суб'єкта й об'єкта отримували різну інтерпретацію в культурно-історичних епохах. Говорячи про наукове знання, особливо акцентується на орієнтації знання на істину.

Приймаючи за базову типологію розвитку науки (класична, некласична, постнекласична) і наукового знання, що була розроблена В. С. Стьопіним, відзначимо, що становлення постнекласичної парадигми не означає витіснення класичних і некласичних стандартів науковості. Центром класичної науки залишається механіка Ньютона, некласичної – квантова механіка, в центрі ж постнекласичної науки знаходиться еволюційно-синергетична парадигма. Сама постнекласична наука несе в собі значне розширення сфери філософсько-методологічної рефлексії над основними параметрами та структурними компонентами науково-дослідної діяльності людини.

Кінець XX – початок XXI століття характерний тим, що істотним чином трансформувалася сама соціокультурна реальність. Еволюція в постнекласичній науці розуміється як коеволюція, як системно організований процес, суть якого визначається ідеєю глобального еволюціонізму. Найбільш характерною особливістю постнекласичної науки є синергетика – міждисциплінарне знання, предмет якого – явище самоорганізації. Синергетика – це і картина світу, і мова сучасної науки, і наукова парадигма. Вона пропонує проект дій, оскільки в рамках синергетичного бачення не може бути однієї абсолютної істини, формує нове уявлення про об'єктивність опису світу. Точне однозначне знання про об'єкт залишилося прерогативою класичної науки, об'єкт якої може бути визначений однозначно. Закономірності некласичного мікросвіту визначалися статичним детермінізмом, тоді як порядок біфуркаційних подій не визначається і ймовірністю. В контексті синергетичного пізнання знати – значить, поводитися адекватним чином у ситуаціях, пов'язаних з індивідуальними актами або кооперативними взаємодіями, тут необхідним чином враховується співвіднесення отримуваних знань не лише із засобами діяльності, але й з ціннісно-цільовими структурами. Цінність знання співвідноситься з його соціальною значущістю, вже не йдеться про те, що саме знання повинне будуватися на твердих і безпомилкових підставах. Знання набуває форми соціальної програми.

Осмислення постнекласичного знання дозволяє зробити акцент не тільки на його міждисциплінарному, а й більшою мірою – трансдисциплінарному характері. Це трансдисциплінарне знання, яке характеризує як кооперацію різних наукових областей і як перенесення когнітивних схем з однієї області в іншу. Пізнання складних систем, що само розвиваються, – це швидше завдання для інтелекту, який здатний розг-

лядати контекст, планетарну складність, а не орієнтуватися на редукцію та роз'єднання, залишатися у вузьких рамках окремих спеціалізацій.

Новим аспектом стає необхідність оцінки нового знання – того, що воно несе суспільству і людині, наскільки виправданий рух у такому напрямку пізнання. Момент оцінки – в широкому аксіологічному сенсі – є обов'язковою умовою проведення досліджень з позицій постнекласичної раціональності.

Постнекласична парадигма орієнтує дослідника на аналіз феноменів становлення, розвитку та самоорганізації явищ реальності, що пізнається. Знання при цьому має і свої особливості – це трансдисциплінарна орієнтація та проблемно орієнтований науковий пошук, при якому об'єктом досліджень стає не лише природно-соціальний комплекс, але й людина, що введена в таку структуру. Знання і практика характеризуються новою взаємодією: складні дослідницькі практики передують, випереджають теорію. Постнекласичне знання характеризується конструктивністю, проєктивністю, високим ступенем абстракції, що ускладнює визначення його об'єктивності, істинності. Аксіологічна складова як індикатор істинності превалює, втрачається жорстке розділення на об'єкт і суб'єкт, коли останній опиняється в центрі сучасної теорії пізнання. В епістемологічному аспекті філософські підстави постнекласики інтенсивно розробляються в різноманітті підходів філософії науки (постпозитивістська філософія науки, епістемологічний конструктивізм), які аналізують процеси породження нового наукового знання з урахуванням соціокультурних детермінант і особливостей саморозвитку.

Характеризуючи сучасну наукову парадигму, Ю. Габермас говорить про комунікативну раціональність та комунікативному дію, що орієнтується більшою мірою на взаєморозуміння між соціальними суб'єктами, ніж на успіх. Важливою рисою ідеалу науковості стає висока соціально-практична орієнтованість. У постнекласичній науці головними є принципи системності, історизму та антропний принцип. Наукове знання як логічна структура спирається вже не на природу, а на історію, ситуацію, контекст. "Про об'єктивність тут, якщо і можна говорити, то не в сенсі відповідності дійсності, а в сенсі незалежності в рівній мірі й від суб'єктивного, і від предметного полюса пізнавального процесу. Наукове знання як би самодостатнє, стійко вкорінене у своїх власних підставах" [Маркова Л. А. Самодостаточность вместо объективности (в науке и в искусстве). – М., 2004. – С. 224–235].

Для постнекласики характерним є "вторгнення" науки в світ людиновимірних систем, що і створює принципово нову ситуацію, яка вносить на порядок денний комплекс складних світоглядних питань про сенс і цінність самої науки, про перспективи її прогресивного розвитку. Питання про ціну таких наукових інновацій, про можливі наслідки їх впровадження в структуру людського спілкування та існування стає одним з найголовніших.

ФИЛОСОФСКИЙ АНАЛИЗ И НЕОБХОДИМАЯ ИСТИНА

Различия, проводимые по линии реализм-антиреализм, синтетические и аналитические суждения, случайная (эмпирическая) и необходимая истина, эмпирическое и концептуальное знание и т. д., являются основополагающими для теории познания. В этой связи уместным будет рассмотрение одного из ключевых понятий общенаучной методологии, а именно понятие анализа. Артур Пап в предисловии к своему исследованию оснований аналитической философии утверждает, что хотя аналитическая философия в своем развитии достигла существенного прогресса, "все еще неясно, что же представляет собой философский анализ" [Пап А. Семантика и необходимая истина. – М. : Идея-Пресс, 2002. – С. 3]. А. Пап видит сущность анализа не только в разложении целого на составляющие его элементы (в духе Рене Декарта, когда должно "делить каждую из рассматриваемых мною трудностей на столько частей, сколько потребуется, чтобы лучше их разрешить" [Декарт Р. Сочинения : в 2 т. – М. : Мысль, 1989. – Т. 1. – С. 260]), но и в развернутом определении понятия. Такой вид анализа Пап А. называет "корректным анализом".

Одной из основных идей декартовского метода является принцип радикального сомнения. Б. Рассел вполне соглашается с Р. Декартом по этому поводу, но не принимает его уверенности в наличии ясного и отчетливого знания. Он четко разграничивает декартовский и аналитический метод, для которого характерно не только стремление к ясности и четкости суждений, но и наличие множества заблуждений, ошибок и недостатков в полученном знании. Мнение идеалистов в этом вопросе сводилось к тому, что на пути следования к абсолютной истине следует устранять подобного рода недостатки. Б. Рассел же заключает, что истина, как и ложь – неотъемлемые, если не сказать необходимые, свойства человеческого знания и не в наших силах (и интересах также) искоренить ложное знание, можно разве что свести к минимуму ошибки и заблуждения.

Раскрывая сущность аналитического метода, несколько своеобразно процедуру анализа понимает А. Уайтхед в своей *теории экстенсивной абстракции*. А. Уайтхед утверждает, что чем элементарнее будут производные понятия, тем проще будут их отношения друг к другу. Необходимо, прежде всего, проанализировать понятия с целью разложения их на простые элементы, а затем рассмотреть их отношения. Теория экстенсивной абстракции напоминает одно из правил Р. Декарта, но с противоположным смыслом. Р. Декарт стремился свести все сложное к простому, теория же А. Уайтхеда наоборот служит основанием возможности восхождения от простого к сложному, ибо "философия восходит к обобщениям с целью понимания возможностей их соединения" [Уайтхед А. Избранные работы по философии. – М. : Прогресс, 1990. – С. 639].

Что касается эпистемологии Дж. Мура, то он обозначил такие варианты анализа, характеризующие, по нашему мнению, в принципе аналитический метод: *анализ самих способностей ощущения*, что означает адекватность наших органов чувств (например, состояние здоровья, определяющее саму возможность полноценного восприятия); *анализ чувственных данных*, предполагающий аналитику условий и обстоятельств, сопутствующих тому или иному восприятию. Такие условия и обстоятельства, естественно, могут быть и косвенными. Так, если мы наблюдаем нечто синего цвета, что не может быть таковым в нашем обыденном представлении (например, синий цвет сигнала светофора), следует убедиться во всех возможных причинах подобного явления: изменившаяся система правил, о которой мы не знали, особое освещение, придающее привычным цветам сигнала светофора синеватый оттенок и т. д. Если подобное не выявлено, действительно следует констатировать факт прямого восприятия синего цвета сигнала светофора. *Анализ поверхности физического объекта*, предполагает непосредственное знакомство, действие с объектом восприятия, в результате которого мы сможем убедиться, что никто не покрасил светофорный фонарь в синий цвет или не произвел с ним каких-либо других действий по изменению цвета свечения.

В то же время возможны и случаи неправильного использования анализа. К таковым относятся: *тавтология*, когда имеет место частичное или полное совпадение форм анализируемого понятия (а) и того, которое получается в результате анализа (b). Другим вариантом неправильного анализа выступает *несовпадение смыслов*, когда возможны парадоксальные ситуации, как в случае с определением: "Логика – это не физика и даже не то, что вы подумали". Вероятность подобного рода ошибки возрастает при анализе не(мало)знакомых или абстрактных объектов. Если же *analysandum* (a) и *analysans* (b) не имеют единой языковой формы, констатируем о третьем некорректном варианте использования анализа – *несовпадении языков*. И, наконец, *описание способа употребления* (a): поскольку предметом анализа выступают понятия, а не предложения и анализируются они посредством других понятий, то употребление (a) в языке зависит от значения понятия (a), устанавливаемого в ходе анализа.

Разграничение гуманитарных и естественнонаучных областей знания, стимулирует корректировку понятия анализа, исходя из специфики собственно области знания. Анализ в контексте гуманитарных наук, как кажется, используется по аналогии с естественными науками, когда стали возможны не только структурный анализ в химии или спектральный анализ в астрофизике или металлургии, но и анализ поэтического текста, шизоанализ и т. п. Но, несмотря на внешнюю аналогию, анализ в гуманитарных науках принципиально иной, нежели анализ в естественных науках. Нельзя сделать повторный анализ поэтического текста, но вполне возможен повторный анализ крови. Из этого следует метафоричность анализа как сциентистской установки применительно к гуманитарному знанию, результаты которого не то что не могут, не должны быть верифицируемы.

**МЕТАФИЗИЧЕСКОЕ УЧЕНИЕ ЭЛЕАТОВ О ДВИЖЕНИИ
(ПАРМЕНИД, МЕЛИСС)
И ФИЗИЧЕСКИЙ ЗАКОН СОХРАНЕНИЯ ЭНЕРГИИ
С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ ДВУЗНАЧНОЙ АЛГЕБРЫ МЕТАФИЗИКИ
КАК ФОРМАЛЬНОЙ АКСИОЛОГИИ**

Современная опытная физика есть наука о законах движении материи. Одним из ее незыблемых законов является закон сохранения энергии. Физика античности (Парменид, Мелисс, Аристотель и др.) тоже есть наука о движении материи. В течение последних веков считается, что *в отличие от современной физики античное учение о движении материи является не столько физикой, сколько метафизикой*. Допустим, что это именно так, и исследуем логические следствия из данного допущения, объединенного с существующей в литературе гипотезой, что *в сущности, метафизика есть формальная аксиология*. В настоящей работе предмет исследования ограничивается законом сохранения энергии. Имеются в виду обе: как опытная, так и метафизическая (=формально-аксиологическая) интерпретации этого закона. При этом будет осуществлен переход от общеизвестного принципа финитизма в философских основаниях математики к пока еще неосознанному принципу финитизма в философских основаниях физики. В качестве метода будет использована двузначная алгебра метафизики как формальной аксиологии, в частности, формальной этики. В тезисах нет возможности сделать все необходимые разъяснения, относящиеся к этой алгебре, и дать точные определения всех ее понятий, поэтому, сошлюсь на публикации, в которых все эти разъяснения и дефиниции даны. В дополнение к ним введем следующие символы и определения их значений.

Глоссарий для следующей ниже таблицы 1. Символ *Да* обозначает ценностную функцию "движение, изменение (чего, кого) *а*". *На* – "небытие (чего, кого) *а*". *Ба* – "бытие (чего, кого) *а*". *Ха* – "неизменность, постоянство, сохранение (чего, кого) *а*". *Ва* – "возможность (чего, кого) *а*". *На* – "невозможность (чего, кого) *а*". *Еа* – "энергия (чего, кого) *а*". *Qa* – "количество (чего, кого) *а*". *Fa* – "конечность (чего, кого) *а*". *За* – "замкнутость, закрытость, изолированность (чего, кого) *а*". *Оа* – "открытость (чего, кого) *а*". Эти функции точно определяются ниже таблицей 1, в которой символы "х" и "п" представляют собой аксиологические (ценностные) значения "хорошо" и "плохо", соответственно.

Таблица 1. Ценностные функции от одной переменной

<i>a</i>	<i>Да</i>	<i>На</i>	<i>Ба</i>	<i>Ха</i>	<i>Ва</i>	<i>На</i>	<i>Еа</i>	<i>Qa</i>	<i>Fa</i>	<i>За</i>	<i>Оа</i>
х	п	п	х	х	х	п	п	х	п	х	п
п	х	х	п	п	п	х	х	п	х	п	х

Глоссарий для следующей ниже таблицы 2. K_{2ab} – "объединение, соединение (чего, кого) b и (чего, кого) a ". D_{2ab} – "разъединение, разделение (чего, кого) b и (чего, кого) a ". T_{2ab} – "тождество (отождествление) ценности (чего, кого) b и (чего, кого) a ". R_{2ab} – "взаимоисключение (чего, кого) b и (чего, кого) a ". I_{2ab} – "изменение (движение), преобразование (чем, кем) b (чего, кого) a ". Z_{2ab} – "разрушение, уничтожение (чем, кем) b (чего, кого) a ". X_{2ab} – "сохранение, консервация (чем, кем) b (чего, кого) a ". Эти ценностные функции точно определяются ниже таблицей 2.

Таблица 2. Ценностные функции от двух переменных

a	b	K_{2ab}	D_{2ab}	T_{2ab}	R_{2ab}	I_{2ab}	Z_{2ab}	X_{2ab}
х	х	х	п	х	п	п	п	х
х	п	п	х	п	х	п	п	х
п	х	п	х	п	х	х	х	п
п	п	п	х	х	п	п	п	х

Определение: ценностная функция (аксиологическая форма) называется *законом алгебры метафизики*, если и только если эта функция (форма) является *тождественно хорошей*, т. е. принимает значение "х (хорошо)" при любой возможной комбинации аксиологических значений своих ценностных переменных.

Используя данные выше определения, нетрудно убедиться (путем "вычисления" соответствующей ценностной таблицы), что функция $T_2\text{За}XFQEa$ является тождественно хорошей, т. е. законом алгебры метафизики. На естественном языке $T_2\text{За}XFQEa$ может быть представлена выражением "эквивалентность (равноценность) изолированности a и сохранения конечного количества энергии a ". Это любопытно, так как получается, что в отношении сохранения энергии универсально ценное (закон метафизики) и универсально сущее (закон физики) совпадают. Очевидно, что принятие факта такого совпадения зависит от принятия данных выше определений, но в любом случае обсуждение предложенной дискретной математической модели античной метафизики движения представляет научный интерес.

Ю. Ю. Макух, магистрант, НАУКМА, Київ
makukh@gmail.com

ПРОБЛЕМА ДЕМАРКАЦІЇ НАУКИ: ЛАКАТОС VERSUS ФЕЄРАБЕНД

Поряд із питаннями "Що таке знання?" та "Що таке наука?" постають ще два не менш вагомі – "Чим відрізняється наука від псевдонауки?" і, ще ширше, "Чим відрізняється наукове знання від ненаукового?". Саме останні два питання опиняються в центрі уваги у працях Імре Лакатоса та Пола Феєрабенда.

Методологія науково-дослідницьких програм Лакатоса має на меті переосмислити методологічний фальсифікаціонізм Карла Поппера. Врахову-

ючи потужну критику останнього з боку Томаса Куна та Віларда Квайна, Лакатос намагається узгодити феномен наукових революцій з потребою збереження раціональності (в розширеному смислі) та можливості раціонально пояснювати перемогу якоїсь із конкурентних науково-дослідницьких програм (які в нього стають новими дескриптивними одиницями наукових здобутків на заміну науковим теоріям). В основі науково-дослідницької програми лежить сукупність певних теорій, а також історія зазнаних ними змін та їх реінтерпретацій. Ці теорії містять "тверде ядро" та допоміжні гіпотези *ad hoc* (які Поппер вважав взагалі неприйнятними для науки), котрі виконують функції негативної та позитивної евристики. *Modus tollens* можна застосовувати лише до допоміжних гіпотез, адже вони якраз спрямовані на пояснення аномалій, що не можуть бути охоплені ядром. Отже, жодна теорія не може бути фальсифікована тільки контрприкладом (навіть саме це попперівське поняття втрачає тут свою значущість), адже вона може повернути його на свою користь завдяки гіпотезам *ad hoc*, які разом утворюють "захисний пояс" науково-дослідницької програми.

Ключовим моментом, що дозволяє судити про науковість дослідницьких програм, є оцінка того, який зсув проблеми вони демонструють – прогресивний чи регресивний. Кожен зсув поділяється на теоретичний та емпіричний. Теоретичним прогресивним зсувом буде поява такої послідовності теорій, кожна з яких заміняє попередню і має додатковий емпіричний зміст, тобто передбачає цілком нові факти, які поки є недоступними для спостереження і про які не йдеться в конкурентних науково-дослідницьких програмах. Емпіричний прогресивний зсув настає тоді, коли хоча б якась частина додаткового емпіричного змісту дійсно підкріплюється спостереженнями чи експериментом. Мінімальним критерієм, що дозволяє визнати якусь програму не псевдонауковою, а науковою, є наявність у неї принаймні теоретичного прогресивного зсуву [Lakatos I. *Philosophical Papers*. – Cambridge : Cambridge University Press, 1997. – Vol. 1. – P. 33–34]. Звідси випливає, що всі сукупності теорій, які завдяки своєму "твердому ядру" не передбачають відкриття нових фактів (при альтернативному поясненні фактів, що вже є відомими), слід визнати псевдонауковими.

Якщо ж програма наукова і, до того ж, знаходить емпіричне підкріплення своїм теоріям, це дає підстави для оцінки її як більш перспективної, ніж конкуруючі програми, тобто такої, до якої наукова спільнота може у перспективі перейти як до "панівної". Принциповим моментом здійснення фальсифікації науково-дослідницької програми, навіть за визнання її регресивною, є наявність альтернативної програми. Якщо такої немає, навіть найбільш розкритикована програма (якій на поточний момент немає альтернативи) не може бути просто відкинута. Аргументація Лакатоса суто прагматична – сучасні науковці не зможуть вести подальші дослідження, не спираючись хоча б на якусь, навіть недосконалу сукупність теорій. Про чисто емпіричну науку не може йтися, адже: а) суто експериментально неможливо обґрунтувати жодне фактуальне твердження, оскільки будь-яке спостереження має свою теорію – отже, розмежування "тверджень спостереження" та "теоретичних тверджень"

є конвенційним; б) як наслідок, неможливо вивести будь-яке судження тільки з фактів, а тому всі наукові твердження є теоретичними [Ibid. – Р. 16]. Саме тому справжня наукова критика завжди є продуктивною, оскільки замість регресивної теорії пропонує нову альтернативу.

Феєрабенд, апологет епістемологічного анархізму та вивільнення людства від тиранії науки, загалом схвально ставився до методології Лакатоса, вважаючи її чи не єдиним прийнятним варіантом раціоналізму у філософії науки (навіть значною мірою ототожнював позицію Лакатоса зі своєю як концептуально споріднені). Попри це, він відмічав у ній деякі проблемні місця, що не дозволяли йому цілком погодитись зі своїм колегою. Так, погоджуючись з критерієм оцінки науково-дослідницьких програм за їх прогресивністю/регресивністю, Феєрабенд наголошував на тому, що регресивні програми гинуть не внаслідок тиску аргументів, а через відсутність умов для виживання (відмова наукових журналів і видавництва у публікації, відмова у фінансуванні та інші види інституційного остракізму). Звідси випливає, що регресивна програма капітулює внаслідок силового тиску конкурентів, однак ніяк не через демонстрацію її нераціональності [Феєрабенд П. Избранные труды по методологии науки / пер. с англ. и нем. А. Л. Никифорова ; общ. ред. и вступ. ст. И. С. Нарского. – М. : Прогресс, 1986. – С. 341–343]. Проте, в цьому пункті позиція Лакатоса якраз є досить міцною, оскільки для нього проліферація (поява та розвиток альтернативних науково-дослідницьких програм, стан їх плюралізму) не є необхідністю. Образно кажучи, Феєрабенд бачить науку як дикий ліс, де кожна істота потенційно цінна сама по собі, а Лакатос – як культивований сад, де заради потреби збирати кращий урожай доводиться йти на жертви, борючись зі шкідниками, бур'янами та здійснюючи селекцію сортів.

Вагомішим є інше критичне зауваження Феєрабенда. Найбільшою вадою методології Лакатоса він вважає її обмеженість лише "професійною ідеологією" науки, якою вона була з XVII ст. Це проявляється у презумпції вищості стандартів, методів та результатів науки у порівнянні з усіма іншими видами знання та практиками [там само, С. 361]. Дійсно, в працях Лакатоса ця перевага науки не знаходить обґрунтування, а подається як вже доведений факт (принаймні як даність, що і надалі не матиме кращої альтернативи) [Lakatos I. Philosophical Papers. – Cambridge : Cambridge University Press, 1997. – Vol. 1. – Р. 1, 8].

З усього сказаного можна зробити висновки, що методологія науково-дослідницьких програм Лакатоса досить вправно поєднує критичний раціоналізм з конвенціоналізмом, завдяки чому її автору вдається продемонструвати раціональні чинники наукових революцій та встановити критерії для оцінки науково-дослідницьких програм на основі зсуву проблем та для визнання їх прогресивними, регресивними або псевдонауковими. Так, здійснити таку оцінку з упевненістю можна лише ретроспективно, однак цим критерієм можна користуватись як орієнтовний дороговказом при прийнятті поточних рішень. Єдиним по-справжньому слабким місцем концепції Лакатоса є недоведеність виняткового статусу науки.

О. С. Марусіна, здобувач, КНУТШ, Київ

ЛІНГВІСТИЧНА ФІЛОСОФІЯ Н. ХОМСЬКОГО У ВЧЕННІ ПРО ГРАМАТИЧНІ СТРУКТУРИ

Започаткована Н. Хомським критика дескриптивної лінгвістики (Л. Блумфілда, З. Херріса, Ч. Хоккета), яка самовизначалася філософсько-психологічними настановами біхевіоризму, засновувалася на обґрунтуванні філософської ідеї існування синтаксичних і семантичних елементів, що визначають перехід від думки до розгорнутого мислення.

Оскільки розроблена Хомським генеративна граматика орієнтується на зв'язок з процесами мислення, що здебільшого перебувають за межами реального, навіть, потенційного усвідомлення, її завдання полягає у визначенні, що мовець дійсно знає, а не те, що він може розповісти про знання. Тим самим, у сферу лінгвістичного та філософського дослідження починає входити факт мовлення, а не його інтерпретація.

Таке визначення специфіки лінгвістичного факту можна визнати початком дійсно наукового дослідження феномену опанування граматикою певної мови, оскільки в генеративній граматиці впроваджується філософсько-методологічне використання нормативів наукового дослідження. Зокрема, виокремлення лінгвістичного факту виявляє існування в лінгвістичних студіях емпіричного рівня предмета дослідження, поряд із теоретичним. Визначення наукових засад дослідження мовленнєвої діяльності є важливою методологічною основою, що дозволяє формувати обґрунтування системи правил, які взаємодіють, з метою задання форми мовлення і внутрішнього значення речень. Оформленість мовлення і значення речень дозволяє висунути робочу гіпотезу про мову як чинник, що мовною компетенцією організує суспільну комунікацію та спільну діяльність.

Окремо треба вказати, що використання поняття "мовна компетенція", у вказаному дослідженні, обмежується його методологічним розумінням, оскільки враховується дискусійність його онтологічного статусу.

Іншими словами, мовна компетенція розглядається як теоретичний конструкт, а не дескрипція реальності.

Ю. А. Мелков, канд. филос. наук, докторант, КНУТШ, Киев
ym173@ya.ru

ОБЩЕКУЛЬТУРНЫЕ ОСНОВАНИЯ СОВРЕМЕННОГО НАУЧНОГО ЗНАНИЯ

Наличие в структуре оснований науки элементов, детерминированных иными, вненаучными формами человеческой деятельности, является ныне признанной идеей в философии науки. Понятия фоновой знания (К. Поппер), фоновой культуры (Дж. Роулз), философских оснований науки (В. С. Стёпин) заставляют исследователей процесса науч-

ного познания обращаться к общекультурным факторам развития науки. Стали уже классическими работы М. Вебера, Р. Мертона, А. Койре, А. Кожева и Э. Цильселя, раскрывающие роль социальных, экономических, культурных, и в том числе религиозных, предпосылок формирования науки в эпоху европейского Нового времени. Несколько менее известным и бесспорным, но ничуть не менее интересным является принадлежащее П. Форману исследование культурно-философской ситуации в Германии после Первой мировой войны, в которой доминирование неоромантической философии жизни и экзистенциализма, а также общий рост недоверия к рационализму и концепции причинности, привели в итоге к зарождению неклассической науки: трансформации в философских и этических основаниях предварили и обусловили революцию в теоретической физике [*Forman P. Weimar culture, causality, and quantum theory, 1918–1927: adaptation by German physicists and mathematicians to a hostile environment // Historical Studies in the Physical Sciences. – 1971. – Vol. 3. – P. 1–115*].

В ситуации же современной постнеклассической науки, изучение общекультурных оснований научного знания обретает особый смысл уже в силу того, что сама концепция постнеклассической науки была создана и развивается, прежде всего, философами (В. С. Стёпин, В. И. Аршинов, И. С. Добронравова, В. В. Кизима и др.). Философия выступает субъектом рефлексии относительно оснований науки, но такие, конечно же, не исчерпываются чисто философскими категориями, будучи общекультурными по своему содержанию. Взаимодействие науки с иными формами человеческого творчества происходит в ситуации постнеклассики не только вне, но и внутри процесса собственно научного познания: формирующий тип рациональности всё чаще характеризуется исследователями как не просто научный, а социокультурный, да и неклассическое постижение научного сообщества в изоляции от всего остального человеческого общества представляется ныне невозможным. Соответственно, и современный кризис науки как социального института оказывается непосредственно связанным с проблематизацией самих норм и идеалов науки, с усложнением понятий истины, объективности, целей научного познания. При этом такое усложнение не может выступать причиной постмодернистски окрашенного отказа философии не только отвечать на эти вопросы, но и вообще задавать их в рамках своего исследования науки и культуры в целом.

Сказанное выше не означает, что философия и философы обладают некоей "универсальной отмычкой", способной сразу разрешить все проблемы, связанные с функционированием науки в данный конкретный исторический период. Напротив: кризис науки во многом обусловлен именно неспособностью современной философии выполнять свои непосредственно философские функции – осмысливать общекультурные основания процесса научного познания и осуществлять мировоззренческую легитимацию его результатов, – которая, кроме прочего, позво-

лила бы провести и чёткую границу между наукой и псевдонаукой, столь коммерчески успешной в настоящее время, – и формировать идеалы науки, идеалы социального процесса в целом. Философия не менее, нежели наука, подвергнута сегодня опасности "самозамыкания", приводящей к доминированию в исследовательском поле различного рода "языковых игр" и превращению средств познания в эрзацы отсутствующих или неартикулируемых целей и ценностей такого познания.

Именно поэтому осмысление оснований современной науки оправдано и имеет значение не только для философии науки, но и для всей культуры в целом. Только благодаря такому осмыслению можно с должной полнотой постичь, в частности, трансдисциплинарность современной науки, диалог естественных и гуманитарных наук – не в смысле экспансии, например, синергетики, и, тем более, псевдо-синергетической терминологии, в сферу гуманитаристики, но в смысле их взаимодействия, в аспекте гуманизации и гуманитаризации современных естественнонаучных исследовательских программ, в плане актуализации человеческого измерения естественных наук. Такая "гуманизация" обусловлена, не в последнюю очередь, обретением постнеклассическим научным знанием мировоззренческого характера. Как показывал киевский философ А. И. Яценко, знание возвышается в своём нынешнем развитии не просто до создания общей картины мира, но и до миропонимания и мироистолкования, выходя при этом не только за пределы специальных наук, – то есть, образуя меж- и трансдисциплинарные исследовательские программы, – но и за пределы наук в целом, органически сплавливая познание – с самосознанием и целеполаганием [Яценко А. И. Социально-практическая природа и мировоззренческая функция категорий как форм познания, самосознания и целеполагания // Мировоззренческое содержание категорий и законов материалистической диалектики / отв. ред. В. И. Шинкарук, А. И. Яценко. – Киев : Наукова думка, 1981. – С. 189]. Осуществление процесса познания, таким образом, требует в современной ситуации не просто формулирования философских оснований, норм и идеалов такого познания, но и рефлексии относительно высших человеческих чувств (В. И. Шинкарук), требует, можно сказать, любви человека к предмету, а не только к процессу, своего познания, – выражая тем самым фундаментальный характер философии как аксиологически-любивой репрезентации взаимоотношения человека и мира и открывая новые горизонты осмысления науки, истины, объективности.

Г. В. Мороз, асп., КНУТШ, Київ

СВОБОДА ЯК ПРОЯВ РАЦІОНАЛЬНОСТІ

Актуальність проблеми походження свободи впливає з особливостей і завдань сучасної епохи – епохи переходу людства до третього тисячоліття.

Дослідження свободи сьогодні постає, як одна із засад динамічного розуміння та осмислення методологічних проблем науки. В дослідженні за методологічну підставу розгляду наукового пізнання, як діяльності суб'єкта наукового дослідження, виконує положення про те, що у науковому пізнанні свобода здійснюється не в тому, що вона спрямована на саму себе і сама є об'єктом своєї власної діяльності, а в тому що вона формує інтенціональне відношення, допомагає шукати чогось іншого.

Присутність гуманістичного вектору науки є визначальною в усіх сферах буття, акцентуючи увагу на цінностях, які узгоджуються з визнанням свободи головною передумовою повноцінного життя сучасної особистості та суспільства. Це призводить, зокрема, до переоцінки значення таких понять, як обов'язок, норма, стандарт тощо, які тривалий час мали пріоритетний статус у методології, та перенесення акценту на виявлення методологічного потенціалу свободи у науковому пізнанні. У науці зорієнтованій постнекласичною раціональністю на рівні філософсько-методологічних узагальнень відбувається кардинальна зміна онтологічних уявлень про природу, світ загалом. Формується нова картина реальності, в якій переосмисленню підлягають норми, ідеали, цінності. Наприклад, замість риторичного протиставлення детермінізму і свободи формується "філософія нестабільності" (І. Пригожин), в світлі якої ці принципи не суперечать один одному. Визнання нестабільності пов'язує ідею свободи з можливістю вибору, що вводить у природний процес самоорганізації своєрідну флуктуацію, коли людина може "вколоти" середовище (С. Курдюмов), щоб спрямувати його розвиток у певному напрямі.

Свобода, насамперед, передбачає відкритість пізнання, відсутність стримуючих кордонів і стереотипів мислення. Саме завдяки їй видатні вчені відкривали нові кордони науки, незвідані досі області, нехтували усталеною картиною світу, методами дослідження та іншими правилами і авторитетами. З іншого боку, свобода дозволяє нам усвідомити межі пізнання світу, бо коли ми виходимо на нові рубежі пізнання, область непізнаного не зникає безслідно, вона лише злегка відсувається назад, даруючи нашому погляду скупі сліди істини, за якими ми намагаємось прочитати її справжній вигляд.

Раціональність є однією з базових цінностей людської особистості, і втрата справжньої раціональності є одним з факторів виникнення криз.

Більш того, і раціональність можлива остільки, оскільки вона причетна до свободи. Як зауважує С. Кара-Мурза, "сама категорія свободи як" свободи пізнання "склала важливу частину науки Нового часу, і це було тісно пов'язане з формуванням всього способу індустріальної цивілізації" [Кара-Мурза С. Наука и кризис цивилизации // Вопросы философии. – 1990. – № 3. – С. 6].

Раціональність, в свою чергу, остільки можлива в пізнанні, оскільки суб'єкт активно проявляє свою свободу (вибору, прийняття рішень і т. д.). Раціональність, взаємодіючи зі свободою, сприяє найбільш повному застосуванню людиною своїх пізнавальних структур. Спираючись

на свободу, і в той же час раціонально розуміючи існуючі кордони людського пізнання на певному етапі соціокультурного і цивілізаційного розвитку, людство по праву може розраховувати на найвищий відсоток фундаментальних відкриттів.

Зростання зацікавленості в дослідженні свободи суб'єкта в контексті розвитку науково-пізнавального потенціалу виявляє нагальну потребу в розробці нового підходу до розуміння свободи суб'єкта дослідження як засади наукового пізнання. Кожна галузь науки має власний арсенал методологічних засад, методів, понять, втім без філософського осмислення методології достатньо проблематичною видається перспектива їх взаємоузгодження між собою та метою пізнання, особливо в фундаментальних дослідженнях. Особливої гостроти проблема методологічного забезпечення наукових досліджень набуває в гуманітарних науках та передусім історичних, і не лише тому, що вони сьогодні використовують методи математики, кібернетики, геології, фізики, хімії, біології, лінгвістики тощо, а й тому, що є спокуса надати здобуткам дисциплінарно обмежених досліджень ідеологічного значення.

Наукові норми детерміновані цілям пізнавальної діяльності та ціннісними настановами суб'єкта пізнання, що вводить категорію свободи в структуру методології науки. Свобода є не тільки умовою виявлення творчих здібностей вченого, а й постає "ідеалом природного порядку", згідно з яким формуються норми опису, пояснення та розуміння світу. Виявлення сумарності процесів унормування структури методології наукового пізнання і реалізації свободи наукової творчості, потенціал якої проявляється передусім у процесі наукового відкриття, формулюванні гіпотез, моделюванні досліджуваних явищ та ін.

Чималий внесок у розкриття сутності науки крізь призму свободи, її методології, історії та перспектив зробив К. Поппер, який запропонував поглянути на світ як на відкриту систему, в якій тільки й можливий розвиток людської свободи. Ідея свободи в науці постає в концепції "епістемологічного анархізму" П. Фейєрабенда. Зростає інтерес до ціннісних аспектів науки, зокрема, до свободи, як ідеалу, що втілюється в науці. В. Белов розглядає проєкцію "світу свободи", також дослідження сутності свободи представлено в працях І. Добронравової, С. Кримсько-го, А. Нікіфорова та інш.

М. С. Нікітіна, студ., КНУТШ, Київ
nikitina.marrina@gmail.com

ВІДНОШЕННЯ "ЛЮДИНА-ЗНАННЯ" В КОНЦЕПЦІЇ ПІЗНАННЯ П. В. КОПІНА

Питаннями щодо методології науки, її розвитком та питанням про подальшу долю займалися різні дослідники, в нашій країні, одним із найяскравіших філософів та методологів науки був радянський дослід-

ник – Павло Васильович Копнін, – спеціаліст із гносеології, методології наукового пізнання, історії логіки. Також, під його керівництвом вперше у філософській науці були розроблені проблеми логіки наукового дослідження, проаналізовані логіко-методологічні основи сучасної науки. Копнін здійснив розгалужену типологію форм мислення, форм пізнання та форм систематизації наукового знання, зробив суттєві уточнення у розумінні відмінності між чуттєвим та раціональним, теоретичним та емпіричним. У таких своїх роботах як "Гносеологічні основи науки", "Логіка наукового дослідження та її основні поняття", "Гіпотеза та пізнання дійсності" Копнін аналізує методи та етапи наукового дослідження, намагається простежити логіку цього процесу. Він також розглядав наукове дослідження через єдність розуму та розсудку; це була спроба виходу за межі моделі "людина-світ", "об'єкт-суб'єкт" до вивчення відношення "людина-знання". На початку самого розгляду наукового дослідження Копнін намагається проаналізувати відношення між моментами мислення спираючись на думки своїх попередників: Аристотеля, Канта, Гегеля, критикуючи їх, доповнюючи, або погоджуючись з ними. Даний аналіз моментів мислення був необхідний йому для визначення структури логіки наукового дослідження, а вже одне із завдань, що ставить перед собою сучасний науковець коли вивчає логіку наукового дослідження є передача її окремих елементів машинам, і як наслідок, створення більш досконалого штучного інтелекту. І у своїй статті "Логіка наукового дослідження" Копнін зауважує: "Практика висуває завдання пізнати хід наукового дослідження з метою передати окремі його елементи машинам". І тому знання окремих форм мислення є переходом на новий етап – саме вивчення мислення, як процесу наукового дослідження чи логіки наукового дослідження.

Для того, щоб ми могли відобразити всі явища об'єктивного світу у всій його повноті мислення має бути одночасно і розумним, і розсудковим. У цьому і полягає одна із основних проблем у побудові штучного інтелекту, адже машина працює за заданими алгоритмами в межах системи, в межах схеми. Вона працює у межах розсудку, а для наукового дослідження необхідний і розум. Розсудок надає мисленню конкретність і строгість, він виробляє систему де ми рухаємося за чіткими логічними законами, проте розсудкове мислення є мисленням догматичним, тут ми приходимо до тієї ж проблеми – мисленню необхідне ще і вміння змінювати систему для того, щоб глибше відображати процес, який вивчається. Тобто ми не можемо обмежитися лише логікою чи раціональністю, нам необхідно ще щось, можливо, це інтуїція, яка є властивістю розуму.

Не виключно що розум, оскільки він не обмежений лише логікою, може висувати і безумні ідеї, проте в цьому випадку різницю між дійсно розумними ідеями та безглуздими може показати лише практика. Розум без "контролю" розсудку може привести до містики. І процес народження нових ідей можна пояснити виходячи із закономірностей практичної взаємодії суб'єкта і об'єкта. У процесі пошуку нового знання розум вихо-

дять за рамки минулих теоретичних надбудов, він діє інтуїтивно його не можна пояснити лише логікою розвитку пізнання. Розум аналізує факти та шукає у них те, що суперечить існуючому теоретичному поясненню. Взаємодія цих двох складових (розуму та розсудку) в теоретичному мисленні полягає у тому, що розсудкове мислення має перейти в розумне, а останнє, досягаючи певного рівня зрілості, стає розсудковим. Так трапляється, коли теорія переходить у факт (із області розумового переміщається в область розсудкову). Розум переходить в розсудок шляхом формалізації за певними принципами систем знання, що виникли на основі ідей розуму.

У цій взаємодії на початковому рівні розкривається принцип роботи машин. Вони працюють на основі алгоритму, який є розсудковим. Проте сам алгоритм є продуктом не лише розсудку, але і розуму. Це ще раз вказує на проблему того, що машини поки-що не здатні мислити як людина. Копнін у своїй статті "Логіка наукового дослідження та її основні поняття" зауважує, що без людського розуму створення нових формальних систем є неможливим. Але все ж таки, людина у процесі мислення не може керуватися лише розумом чи лише розсудком – це було б неповноцінним. Вся суть полягає в тому, що взаємозв'язок та взаємоперехід розуму та розсудку в процесі руху мислення створюють умови для осягнення об'єктивної природи предмету такою, якою вона є в дійсності.

Логіку наукового дослідження не можна назвати ідеальною логічною моделлю. Для повноцінного мислення нам необхідний не лише розсудок, але і розум, а наукове дослідження включає у себе процес інтуїтивного пізнання. Воно не може в повній мірі бути виражене у суворій формальній системі.

Вивчення процесу наукового дослідження неможливе засобами лише формальної логіки. Наявна така ситуація, що нова теорія, як складова наукового дослідження перевіряється минулими теоріями, нове знання мусить логічно витікати із старого, проте в той же час мусить суперечити йому, здаватися дивним. Ми маємо справу з науковою творчістю, коли в ході наукового дослідження мислення виходить за рамки минулих теоретичних уявлень і цей вихід не можна відразу формально-логічно обґрунтувати, він здається нам алогічним, Копнін пояснює це так: "Алогічність виникає лише тоді, коли саме логічне замикається в рамки "формально-логічного", а останнє, в свою чергу визнається незмінним та даним раз і назавжди".

Існує дуже сумнівна мета у вивченні логіки наукового дослідження, а саме: наука завжди вимагала від логіки того, щоб вона ближче підійшла до оволодіння таємницею наукових відкриттів, щоб вона відкривала та встановлювала універсальні правила наукового пошуку. Проте, вище уже йшла мова про основну перешкоду для здійсненні цього завдання – в науковій творчості (на те вона і творчість) важливе місце займають факти позалогічного характеру: талант, досвід, творча атмосфера, новітні лабораторії. Тому спеціальна логіка відкриттів, що є лише фантасти-

чною мрією, повинна буде направляти пошук вченого, займатися розробкою понять, які описують хід наукового дослідження. Тому, напевно, слід відмовитися від пошуку "логіки відкриттів", а займатися аналізом нових наукових методів, що необхідні для успішного проведення наукового дослідження, в даному контексті основною частиною предмету вивчення логіки є вивчення методів.

Н. В. Ніколаєнко, канд. філос. наук, викл., НТУУ "КПІ", Київ
natalia.nikolayenko@gmail.com

ПРОБЛЕМА ЦІННОСТЕЙ ПОСТЛЮДСЬКОГО МАЙБУТНЬОГО

Серед більшості цивілізаційних проблем людства значне місце належить збереженню біологічних основ людини. В першу чергу така загроза виникає з боку новітніх біотехнологічних практик, які виникли в галузі сучасної фундаментальної науки, досить широко використовуються в житті людини, змінюючи його. Мова йде про те, що вперше в історії людство стає здатним модифікувати за допомогою генетичної інженерії свою біологічну природу. Не виникає сумніву той факт, що новітні біотехнологічні практики направлені на вирішення багатьох проблем людства, а особливо питань медичної сфери, але в той же час, вони є тим інструментом, який здатен підкорити саму людину. На жаль, в наш час, відбувається переоцінка усталених світоглядних уявлень і зміна ціннісних настанов. В першу чергу, це відбувається з розвитком новітніх біотехнологічних практик, зокрема, молекулярної біології та генетики, які каталізують процес падіння цінності людського життя.

У зв'язку із наведеним вище, не дивно, що питання про наслідки застосування новітніх біотехнологічних практик щодо буття людини та її цінностей є одними з актуальніших питань сьогодення.

Сьогодні стає зрозумілим, що вона вже не є онтологічною константою, як це вважалося раніше, а сприймається нині як історична змінна. "На попередніх етапах розвитку біології вважалося, що з людської ДНК можна тільки зчитувати (списувати) генетичну інформацію. Вписувати ж нову інформацію в це сховище генетичної інформації вважалося принципово неможливим. Сховище спадкової інформації здавалося надійно захищеним від людських спроб його цілеспрямованих змін. Тому й склалося уявлення про те, що людська природа – є онтологічною константою" [Лук'янець В., Соболев О. Горизонти гуманитарії: проблема постчеловеческого майбутнього // Філософія освіти. – 2006. – № (3)5. – С. 159]. Сьогодні ж, як наголошує В. Лук'янець, "визнання факту неостаточності, недовизначеності, напередзаданості людської природи спонукає сучасних філософів розглядати природу людини як предмет своєрідного мислительства в надрах якого здійснюються різноманітні конструкторські, дизайнерські, біоінженерські проекти й задуми" [Там же. – С. 163]. Так, центральне місце серед цих питань належить проблемі постлюдського

майбутнього. Серед основних питань, що підіймаються та обговорюються філософами можна назвати такі: 1) Який шлях розвитку відкриває людству шквал революцій у науках про людину? 2) Наскільки глибоко новітня індустрія наукомістких технологій здатна перетворити не тільки буття соціуму, але й природу людину? 3) Що може людство знайти й що втратити на цьому шляху? та інші.

Адже сучасні біотехнології, які здатні перетворити людину у постлюдину базуються на таких небезпечних практиках, як молекулярна нанотехнологія; генна інженерія; штучний інтелект; на ліках для зміни настрою, терапії проти старіння; нейроінтерфейси; програми для керування інформацією; ліках для поліпшення пам'яті; на комп'ютерах, які імплантуються тощо. Все це змушує вже зараз задуматися над тим, чого саме прагне людство і разом з тим, що вважає неприйнятним.

Розвиток атомно-молекулярних технологій може призвести до появи взагалі нової цивілізації, до вироблення нових цінностей та ідеалів. Тому, як справедливо відзначає Е. Гнатік, "сьогодні необхідно подолати раціоналістичне й прагматичне засилля в освоєнні буття й повернути традиційні цінності, порівняні з "благоговінням перед життям" і відповідальністю людини за собі подібних і за все живе. Результатом цього повинно стати утвердження світовідчування, центральними ідеями якого стануть ідеї цінності й значущості життя, єднання людини й живої природи" [Гнатик Е. Н. Генетическая инженерия человека: Вызовы, проблемы, риски. – М. : Книжный дом "ЛИБРОКОМ", 2009. – С. 179–180].

Хотілося б наголосити на тому, що аналізуючи питання щодо наслідків новітніх біотехнологій для людства потрібно акцентувати увагу не тільки на мисленні людини, її інтелекті та розумі. Адже в першу чергу людина – це її духовність, яка ґрунтується на моральних цінностях та традиціях. Тому, можна говорити про те, що втрата цієї духовності незмінно призведе до втрати самої людини. Оскільки цінності людини, такі як, свобода, індивідуальність, моральність будуть знехтувані у постлюдському майбутньому. Тому проблема цінностей на сьогодні залишається базисною в питанні сучасного розвитку цивілізації.

І. В. Омельчук, студ., ЧНУ ім. Ю. Федьковича, Чернівці
i.omelchuk@i.ua

ПРОБЛЕМА ЕПІСТЕМНОГО ПОТЕНЦІАЛУ МЕТОДОЛОГІЧНОГО ПЛЮРАЛІЗМУ

Актуальність дослідження визначається передусім особливостями сучасного стану філософії та методології науки, постмодерної культури загалом, які в умовах кризи класичного ідеалу знання опинилися перед потребою осмислення власних перспектив свого поступу. Відтак одним з важливих засобів розв'язання цих проблем є принцип плюралізму.

Плюралізм не існує у вигляді якоїсь єдиної і/або самостійної філософської течії, тобто, він не склався як окрема філософська школа, а

постає як характеристика і елемент різних філософських систем і напрямків. У такому вигляді плюралізм виявляється у багатьох представників майже у всіх головних течіях сучасної філософії (прагматизм, феноменологія, персоналізм, екзистенціалізм, герменевтика, неопозитивізм, постпозитивізм, постструктуралізм, постмодернізм).

Феномен плюралізму набуває власної адекватності кількома шляхами: як критичне переосмислення класичного ідеалу науковості; як самодостатній, фундаментальний принцип настанов неklasичної методології; як спроба формування позитивних альтернатив попереднім ідеалам наукового пошуку. Іншими словами, плюралізм є безпосереднім співучасником формування нового стандарту науковості.

Криза класичного ідеалу науковості імпліцитно включає в собі плюралістичні тенденції становлення сучасного знання. Власне зрушення які відбуваються в науці декларовані насамперед вичерпанням можливостей методології класичної науки, потенціал якої виявився недостатнім. Класична наука репрезентує пізнавальний процес "суб'єкт – об'єктивним" взаємовідношенням, тоді як сучасні ґносеологічні потенції розширюють проблемне поле ґносеології до зв'язків "суб'єкт – суб'єкт", "суб'єкт – культура", "суб'єкт – цінності" та ін. Сучасна наука почала вести справу з ідеалізованими об'єктами, штучно сконструйованими, віртуальними. Визначається фундаментальна роль соціо-гуманітарної зумовленості пізнавального процесу.

Згідно з такими міркуваннями, важливо звернути увагу ще й на таку особливість плюралізму. На думку А. Кезіна, плюралістичній тенденції "характерний розгляд в якості еталонного не стану "готової", "завершеної" науки, а науки, що перебуває "на марші", в процесі розвитку" [Кезин А. В. Наука в зеркале философии. – М., 1990. – С. 33]. Іншими словами, "наука і вироблені в ній стандарти все більше розглядаються не як самоціль, а як засіб розв'язання проблем. На зміну фундаменталістської обґрунтованості як провідної цінності в класичному ідеалі науковості все більше висувається критерій проблемності: здатність науки бути ефективним засобом розв'язання різноманітних пізнавальних проблем" [Там же]. У такій перспективі розкривається методологічний потенціал плюралізму, який у контексті сучасної філософії та методології науки набуває відмінно завершеного вигляду у концепціях парадигм Т. Куна, науково-дослідницьких програм І. Лакатоса, моделі обґрунтування знання Л. Лаудана, еволюціоністської програми дослідження науки Тулміна, особистісного знання М. Полані, концепції тематичного аналізу науки Холтона, методологічного анарізму П. Фейєрабенда. Строкатість підходів свідчить про те, що "стратегія методологічного плюралізму полягає головним чином у виявленні, формулюванні різних стандартів науковості та обґрунтуванні законності їх функціонування" [Кезин А. В. Научность: эталоны, идеалы, критерии. – М. : МГУ, 1985. – С. 86]. Цей висновок ґрунтується на тому, що загальною передумовою плюралізму в сучасній західній філософії та методології науки є переконання в принциповій гіпотетичності наукового знання та спростуванні його об'єктивної істинності.

Методологічний плюралізм неklasичної науки передбачає існування конкуруючих одночасно теорій, методів, картин світу, дослідницьких програм. Він переростає у принцип розмаїття пізнання, конкурентну демократію, необхідність досягнення спільними зусиллями консенсусу. В цілому позиції плюралізму вzasадничені на усвідомленні складних об'єктів, творчому характері пізнання що, в свою чергу передбачає застосування різних принципів та прийомів. Тобто, в сучасній неklasичній науці проглядається "рішуча відмова від методологічного редукціонізму, а його місце займають уявлення про необхідність різноманітних стандартів та ідеалів науковості <...> Методологічне мислення стає менш ригористичним і набагато більш терпимим, що відповідає загальним тенденціям наукового пізнання" [Кезин А. В. Наука в зеркале философии. – М., 1990. – С. 38].

Насамкінець зазначимо, що відкритим залишається питання про те, якою мірою значущими є потенції методологічного плюралізму на шляху творення нового знання. Адже як феномен загалом і методологічний принцип зокрема, плюралізм перебуває на етапі свого становлення. Відтак, залишається й відкритим питання щодо евристичного потенціалу принципової поліфонії наукового знання? Чи, можливо, значення методологічного плюралізму полягає не в конструкції і аргументації певних концепцій та теорій, а лише в їх терапевтичному аналізі та критичному переосмисленні попередньо набутих знань? Ці питання передбачають спеціальні дослідження змісту та функцій принципу плюралізму.

С. П. Оржеховський, асп., КНУТШ, Київ

ВИРІШЕННЯ ПРОБЛЕМИ ОБ'ЄКТИВНОСТІ В ФІЛОСОФІЇ Ж. П. САРТРА

Перш за все потрібно зазначити, що основою розуміння об'єктивності світу даного людині в філософії Ж. П. Сартра виступає сама людина. Людина, або її буття, розуміється Сартром перш за все як ніщо чи для-себе-буття. В такому випадку у Сартра людина виступає основою об'єктивності. Адже людина таким чином протиставляє себе своєму буттю яке розкривається її як те, що дане їй в способі того, чим вона не являється.

Тут потрібно зробити декілька зауважень що до структури суб'єктивності. Суб'єктивність або для-себе-буття розкривається собі в двох іпостасях: по-перше як те чим вона являється, що перш за все виражається в проєкті буття суб'єктивності направленого в майбутнє. Тобто, в такому випадку суб'єктивність являється тим чим вона фактично не являється або являється в проєкті свого майбутнього. В такому випадку людина повинна здійснити подвійне проектування, по-перше проектування ідеального стану, такого який він повинен бути сам по собі, тобто об'єктивно і по-друге проектування себе в такому стані як такої людини що набула повноти своє суб'єктивності. Хоч Сартр говорить що на початковому

рівні покладання себе суб'єктом таке розрізнення може бути тільки формальним, а для суб'єктивності ці два моменти тут являють собою єдине ціле, проте потрібно зазначити, що таке розрізнення здавалося б формальних моментів в подальшому має своїм наслідком виокремлення ідеального буття, що виступає у формі об'єктивності. Власне тут і відкривається основа для діяльності рефлексії. "Таким чином, рефлексивна свідомість може бути названа, власне кажучи, моральною свідомістю, оскільки вона не здатна з'явитися, не розкриваючи тут же цінностей. Само собою зрозуміло, що своїй рефлексивній свідомості я залишаюсь вільним направляти увагу на них або не приймати їх до уваги, відповідно також від мене залежить, чи звернути, наприклад, більше уваги на цей стіл, на вічне перо чи на пакунок тютюну. Чи являються вони об'єктом ретельної уваги чи ні – вони є" [*Сартр Ж. П.* Бытие и ничто: Опыт феноменологической онтологии / пер. с фр., примеч. В. И. Коллядко. – М.: Республика, 2000. – С. 127]. Отже тут перш за все виступає об'єктивність цінностей, які таким чином можуть стати об'єктом рефлексивної свідомості, а отже бути зміненими та вдосконаленими виходячи з тієї ж самої настанови свідомості у майбутнє на співпадання свого ніщо зі своїм майбутнім і розуміння себе як нестачі, а також зміни таким чином себе. Звідси, на цьому рівні, можна говорити про взаємодію цінностей з цінностями.

Інша іпостась для-себе-буття розкривається як чим воно не являється, тобто має у формі не його. Це перш за все буття в собі речей та явищ які є основою його досвіду і по відношенню до чого суб'єктивність себе покладає, як те чим вона не являється. Таким чином тут ми маємо справу із об'єктивністю: так буття-в-собі речей та явищ (які в нього ототожнюються) протистоїть своєю індиферентністю буттю-для-себе суб'єктивності. Суб'єктивність таким чином приречена на об'єктивну фактичність світу; якраз по відношенню до неї і можлива її свобода. Ця відчуженість тільки посилюється із включенням буття іншого, адже тут маємо справу з свободою іншого, яка протистоїть нашій свободі.

Є. В. Паламарчук
palamarchuk_88@mail.ru

АКМЕОЛОГІЯ ЯК СПОСІБ ТА ФОРМА ТРАНСДИСЦИПЛІНАРНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Вступивши в ХХІ ст., людство досягнуло небувалих вершин в фізиці, техніці, біоінженерії і т. п. Однак, важливим питанням постала необхідність дослідження рівня індивідуального розвитку особистості, її творчих можливостей, утвердження та самореалізації людини. В такому спрямуванні знаходимо розробки в акмеології, як конкретній науці. Акмеологія визначається як наука, що постає на перетині природничих, соціальних і гуманітарних дисциплін, також вивчає закономірності та механізми роз-

витку людини на шляху її зрілого становлення [Деркач А. А. Акмеологический словарь].

Досліджуючи складні системи, де вагоме місце надано людині, акмеологія застосовує ряд міждисциплінарних методів, що яскраво виражено в синергетичній акмеології. Це дозволило зблизити акмеологію із соціальною філософією та виокремити синергетичну акмеологію, як таку. Проте, такий підхід несе лімітований характер, тобто в контексті постнекласики міждисциплінарні дослідження не дають повноцінної картини.

На міждисциплінарності акмеології акцентують свою увагу такі дослідники: М. Ажажа, О. Дубасенюк, І. Ершова-Бабенко, С. Пожарский, І. Семенов. Зокрема це виражено в таких працях "Акмеологія як фактор розвитку міждисциплінарних досліджень людини", "Професійна педагогічна освіта: акме-синергетичний підхід", "Акмоологія новий напрямок міждисциплінарних досліджень людини", де описано специфіку акмеологічних досліджень, як міждисциплінарні. Однак це не зовсім так, оскільки акмеологія зорієнтована не тільки на суміжні дисципліни, а й виокремлює із них конкретний аспект. Дослідження якого постає трансдисциплінарним. Такими аспектами постають дослідження закономірних зв'язків і залежностей між рівнями продуктивності й професіоналізму творчої діяльності ряду фахівців і співтовариств, чинниками самореалізації творчого потенціалу на шляху до вершин професіоналізму й продуктивної творчої діяльності, що втілюється в соціально-значущих продуктах культури, мистецтва, літератури, науки, техніки, освіти [Вакулєнко В. Загальна характеристика акмеології як науки і сфери практичної діяльності].

І. Семенов виділяє суспільно-гуманітарну природу й аксіологічно-гносеологічний статус акмеології завдяки чому вона тісно пов'язана із такими соціальними науками, як історія та культурологія, соціологія й економіка, політологія та конфліктологія, педагогіка й екологія. Він вважає, що центральною лінією у взаємодії акмеології із цими науками слугує соціально-культурний простір суспільної освіти людини як індивідуума і його професійно-екзистенційної самореалізації в обраній сфері діяльності [Семенов И. Н. Акмеология – новое направление междисциплинарных исследований человека]. Тобто, акмеологія несе міждисциплінарний характер. Поділяємо його думку що до природи та статусу акмеології, однак не погоджуємось із тим що акмеологія має тільки тісний зв'язок із цими науками. Згуртовуючи знання цих дисциплін та орієнтуючи в одному руслі, вона розкриває цілісну картину в дослідженні людини. Тобто, доповнюючи міждисциплінарний характер, постає трансдисциплінарною формою дослідження.

Після того як В. С. Стьопін диференціював наукову раціональність на класику, некласику та постнекласику, значну увагу звернули на постнекласику і виявили що дисциплінарні та міждисциплінарні методи не забезпечують повноцінною мірою результати дослідження. Щоб вирішити це питання було запропоновано трансдисциплінарний підхід, який формує шляхи вирішення методологічних конотацій в сфері складних систем.

Трансдисциплінарна індустрія виробництва наукових знань стає головною епістемологічною проблемою, а пошук істинного наукового знання об'єднує дослідників, конструкторів, технологів у трансдисциплінарні лабораторії, основною ідеєю яких є трансфер методів, стратегій наукового дослідження [Лебідь А. Є. Трансдисциплінарні дослідження і проблема істинності наукового знання].

Варто зазначити про ще одну грань трансдисциплінарної акмеології. Акмеологія як "наука-точка" перетину дисциплін виокремлює таку епістему як творчість. При дослідженні феномену творчості, акмеологія акумулює та координує знання психології, педагогіки, а також виокремлює і характеризує творчий потенціал у природничих та прикладних дисциплінах. І саме ця координація надає трансдисциплінарності акмеології. Адже як влучно зазначено чилійським дослідником трансдисциплінарності Артуром Манфредом Макс Нефом: "трансдисциплінарність є результатом координації всіх ієрархічних рівнів міждисциплінарного дослідження" [Manfred A. Max-Neef. Foundations of transdisciplinarity].

Методологічна цінність акмеології визначається саме її трансдисциплінарністю, оскільки а ні дисциплінарність, а ні міждисциплінарність не дозволяють вийти за свої рамки. Це є принциповою відмінністю, адже методи психологічних досліджень (дисциплінарні дослідження) – привілей тільки фахівців, і з людиною повинні працювати тільки професійні психологи. Натомість предметом акмеології є зрілі люди, різних рівнів продуктивної діяльності, які творять нову реальність і прагнуть зрозуміти причини своєї низької продуктивності. Щоб допомогти такій людині, і теорію, і метод потрібно дати в руки самій людині [Вакуленко В. Загальна характеристика акмеології як науки і сфери практичної діяльності]. Такий підхід до науки виносить її за межі і таким чином вона постає трансдисциплінарною.

Отож, можемо із впевненістю стверджувати що акмеологія виходячи із дисциплінарних та міждисциплінарних сфер дослідження постає трансдисциплінарною. Про те варто наголосити що трансдисциплінарність ніяким чином не утискає дисциплінарні чи міждисциплінарні дослідження, навпаки вона є логічним продовженням цих досліджень. Адже як будь яка система, в тім числі і трансдисциплінарна, виходить із попередніх знань та напрацювань. Тому для дослідження трансдисциплінарної акмеології важливе місце посідають міждисциплінарні схеми дослідження.

Н. І. Петруньок, магістр, НаУКМА, Київ
i_m_free@ukr.net

ПОЛ К. ФЕЄРАБЕНД ПРО АНАРХІЗМ ЯК ПРЕПАРАТ ВІД ЗАНЕПАДУ РАЦІОНАЛЬНОСТІ

Характерною рисою філософії є з'ясування принципових питань, однак ракурс, під яким розглядаються ці питання, час від часу зазнає радикальних змін. Сюди належить постання у XX ст. такої широкої й бага-

тоаспектної традиції, як філософія науки. Одним із найцікавіших центрів розвитку цього напрямку стала Лондонська школа економіки – осередок поперіанства і його критики.

Принципове питання для філософів (і істориків) науки, які, до того ж, не були невігласами у самій науці, полягало у з'ясуванні оптимальних шляхів наукового прогресу: К. Поппер обстоював критичний раціоналізм і фальсифікаціонізм, Т. Кун – гостру парадигматичну теорію наукових революцій, І. Лакатос – помірковану теорію дослідницьких програм. Як виклик цим та іншим поборникам раціоналізму і науковості як такої було сприйнято П. Феєрабенда, який зі студій класичної фізики і теорії відносності Ейнштейна зробив висновки, що треба "лікувати" сучасну науку, вдаючись до "епістемологічного анархізму". Недивно, що відкритий лист Феєрабенда І. Лакатосу (під назвою "Проти методу" цей текст згодом став центральною і найвідомішою роботою Феєрабенда) викликав широке обговорення і навіть обурення. Послідовник К. Поппера, Дж. Агассі став одним із тих, хто суттєво вплинув на сприйняття тез Феєрабенда як абсурдних.

Можна висловити таку тезу: якщо щось у позиції Феєрабенда і є до певної міри абсурдним, то це аж ніяк не його заклик до тимчасового застосування такого лікувального засобу, як "анархізм", а, радше, віра у його остаточну дієвість і в те, що при відділенні науки від держави перша автоматично стане розвиватися як належить, а друга позбудеться свого найгострішого ідеологічного меча. Ніби наперед відчуваючи закиди опонентів, Феєрабенд зрозумів, що з прагматичної точки зору в чинній для нього історичній ситуації вигідніше адаптувати до "боротьби проти розуму" не власний "анархізм", а позицію І. Лакатоса, званого захисника розумності й істини, який разом з тим визнавав полісемію терміна "раціональність" [Феєрабенд П. Протип методу. Очерк анархистської теорії пізнання. – М. : АСТ ; ХРАНИТЕЛЬ, 2007. – С. 201].

На переконання Феєрабенда, раціональність, якщо її пристосовують для того, щоб створити схему прогресу науки (чи то у формі постановки проблем і їх вирішення методом спроб і помилок, як це робив Поппер, чи то в зображенні кризових зламів тих або інших теорій, як це робив Кун, або у вигляді деградації старих дослідницьких програм, яку відстоював Лакатос), істотно страждає в результаті таких "фундаментальних припущень".

Феєрабенд радикалізує висловлену Куном тезу про непорівнюваність парадигм. Його оцінка феномену неспівмірності (тобто неможливості критику однієї теорії в межах іншої) сміливо входить у небезпечне поле культурного релятивізму. Низку аргументів на користь самоспростування такого релятивізму наводить Т. Мостеллер (Timothy Mosteller, *Relativism in Contemporary American Philosophy*). Але навряд чи Феєрабенда цікавили такі складні логічні спроби аналізу понять істини й несуперечливості, які характерні для сучасної епістемології.

Професійна чесність Феєрабенда полягала у тому, щоб не ховатися за свою "професійну ідеологію", якою для нього, як і для решти згаданих вище дослідників, була наука і філософія науки. Він проблематизував загальнозначущість понять істини, розуму, логіки. Називаючи науку ли-

ше "історичним феноменом", одним з можливих способів вирішення проблем, Феєрабенд не йшов проти сучасної ліберальної настанови, навпаки – у цьому його заклик до глибшого розуміння есе "Про свободу" Мілля, а також до рівності усіх форм культури. Зовсім не бажаючи перемоги тоталітаризму, Феєрабенд не вважав, що демократичне суспільство виграє від нав'язування свободи і свого погляду на дійсність. Вимога "самодіяльності громадян" у вільному суспільстві, яку відстоював Феєрабенд, звісно ж, не позбавляє це суспільство серйозних ризиків.

Ризиків не позбавлена також і наука, тому не виникає рішучості іти на них – навіть ретроспективно, оцінюючи лише історію науки. Викривати помилки минулого – одне з улюблених завдань тих, хто замикає на собі наявну на їхній час історію. Однак часто це не призводить до бажаних результатів і наша "раціональність" продовжує страждати від нових викликів. Те, що було правильним і доцільним колись, вже не є таким зараз. Цю просту тезу і захищав Феєрабенд, коли детально описував умови, за яких Галілей прийняв теорію Коперника.

Феєрабенд вживав метафору "все дозволено" ("*anything goes*") як іронічне узагальнення проблем, які постають перед раціоналістами: "Жодна система правил не перебуває у безпеці, і вчений, який зіткнувся із невідомим, може порушити вимоги будь-якої такої системи, навіть якщо вона "раціональна"" [Феєрабенд П. Наука в свободном обществе / пер. с англ. А. Л. Никифорова. – М. : АСТ ; АСТ МОСКВА, 2000. – С. 237].

Але ця іронія виправдана не лише як закид тим, хто претендує вмістити бурхливу історію в "розумну" догматичну клітку. Її сенс також і у тому, щоб у самій науці бачити більше, помічати значущі подробиці, які виходять поза межі логічних відношень і теорії раціональності. Попри часткове відмежування від такого неоднозначного історичного симптому, як прогрес, Феєрабенд не відмовлявся від нього цілковито: просто складові цього феномена виходять за межі доцільного для того, що ми тут-і-тепер називаємо розумним.

Відтак, заклик до методологічної вседозволеності став свого роду критичним інструментом, який запропонував Феєрабенд. Для поступу в пізнанні лишатися при якомусь одному методі є згубною практикою: жоден метод (як зосереджена на собі система) не може претендувати на визначення меж між наукою і псевдонаукою. Отже, будь-яка спроба раціоналістів захистити раціональність для Феєрабенда означала лише захист догми, але аж ніяк не прояв справжньої раціональності.

А. П. Петухов, студ., КНУТШ, Київ
untunize@gmail.com

ЕВРИСТИКА ТРАНСЦЕНДУВАННЯ ЯК ЗАПОРУКА ЕВОЛЮЦІЇ НАУКОВОЇ КАРТИНИ СВІТУ

Відповідно до розуміння наукової картини світу як простору онтологізованих положень низки наукових теорій, обмеженого горизонтом сис-

тематизованого знання [Лешкевич Т. Г. Философия науки: традиции и новации : учеб. пособ. для вузов. – М. : Издательство "ПРИОР", 2001], котре приймається науковою спільнотою в якості засадничого щодо проекту здійснення подальшого наукового пізнання, вкрай проблемним мені бачиться визначення способу, в який відбувається еволюція наукової картини світу, а саме – встановлення стимулу до розширення її горизонту та домінантної евристичної стратегії, що використовується в ході такого розширення.

Картина світу [Хайдеггер М. Время картины мира [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.gumer.info/bogoslov_Buks/Philos/Heidegg/Vr_KartMi.php] необхідним чином постає у відповідності до актуального, співчасового їй стилю мислення. Стимулом до еволюції картини світу є потреба у підтвердженні низки гіпотез, висунутих в рамках програми захисту її цілісності й конкурентоздатності серед суперечливих щодо неї теорій (таких, що виникають згідно того самого стилю мислення, характерного пануючій картині світу, але не усталюються, не приймаються до її меж). Ті з зазначених гіпотез, що уникли спростування, є запобіжними [Лакатос И. Фальсификация и методология научно-исследовательских программ – М. : Медиум, 1995] й доповнюють простір картини світу без започаткування нового стилю мислення. Зміна картини світу неможлива засобами висунення запобіжних гіпотез, адже вони виконують антикризову функцію.

Оскільки еволюція картини світу відбувається в рамках загального пізнавального процесу, то кризовий її стан розглядається як передумова для постання картини світу нової, заснованої на відмінному від попереднього стилеві мислення. Виникнення такого стилю мислення паралельно зі старим запускає евристику трансцендування – висунення гіпотез за межі горизонту поточної картини світу з метою розширення її обсягу. Такого роду гіпотеза є виключно позитивною, адже не містить жодного контрмоменту, не висувається у відповідь на іншу гіпотезу; вона – суть маркер, встановлюваний на нерозміченій території для подальшого розширення горизонту картини світу до його меж, але місце встановлення якого подекуди стає центром, звідки постає нова картина світу.

Поступальна еволюція кожної попередньої актуальній картини світу досьогдні обов'язковим чином тягла по собі кризу, яка розв'язувалась кризь революційним переходом до нової картини світу, що визнавала позиції теорій попередньої як ідеалізовані моменти власних теорій. Такий перехід зумовлювався евристикою трансцендування (як здійснення виходу за межі горизонту актуальної картини світу шляхом висунення гіпотез, положення яких жодним чином не можна вивести із поточного проекту наукового пізнання), що існує паралельно із запобіжною евристикою (висунення контргіпотез щодо гіпотез-розхитувачів з-поза горизонту панівної картини світу згідно спільного із зазначеною стилію мислення).

Момент усвідомлення можливості революції як неодмінного наслідку еволюційного процесу був притаманним науковій спільноті в межах кож-

ної з посталих на сьогодні картин світу: сам факт їх послідовної зміни вказує на принципову невизначеність в межах системи знання меж власної об'єктивної застосовуваності – лише сторонні щодо усталеного знання дослідження сприяють його приростові. Не остаточність актуальної на сьогодні наукової картини світу, наприклад, часто виводиться із визнання в її межах пристосовуваних до більшості теорій моменту відносності, неможливості довгочасного випереджального прогнозування із високим ступенем точності, неунікність суб'єктивного впливу на дослідження й решти заперечних щодо можливості вичерпного пізнання чинників.

А. І. Пупич, доц., КНУТШ, Київ

ПОСТ-МОДЕРНОВЕ, ІНФОРМАЦІЙНЕ СУСПІЛЬСТВО У СВІТЛІ КОНЦЕПЦІЇ СОЦІАЛЬНОГО ОПОСЕРЕДНЕННЯ (ФІЛОСОФСЬКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ)

Поняття про суспільство, яке змінюючись удосконалюється – здобуток епохи, яка отримала назву Модерну. І тому ледве чи не ключовим концептом у розумінні суспільних перетворень цієї епохи стала ідея прогресу. Пост-модернова соціальна філософія поставила під сумнів цю ідею, виправдавши тим самим крамольну ще зовсім недавно думку Ф. Ніцше про зміни на краще як небезпечну ілюзію, що приховує кволість почуття і розуму. Опинившись перед проваллям самознищення, людство вже сьогодні може "подивитися на загибель зблизка" [Ніцше Ф. Так казав Заратустра. Жадання влади. – К.: Основи, 2003. – С. 351], відчути подих цього провалля. Це, як ніколи, схиляє розум, котрий вже давно та безнадійно втратив свої позиції у спробах влаштувати життя на Землі, до сміливості і дисципліни.

І передовсім це стосується налагодження таких суспільних взаємовідносин, які хоча б знизили градус протистояння поміж людьми різних націй, релігій, майнових чи суспільних станів. Усі спроби якось нівелювати самі ці відмінності, вирівняти людей, призводили лише до загострення конфліктів, поглиблюючи й помножуючи ті нерівності ("складки") та корозійні розломи, що утворюються повсякчас між людьми, на соціальному, національному чи релігійному ґрунтах.

Втім, є одна сфера суспільного життя – сфера науки і техніки, в межах якої зазначена Ніцше ілюзія ще й досі поширена, не зважаючи на жахи літературних та кінематографічних анти-утопій, що передрікають можливість загибелі людства через вихід з під контроль, створених самими ж людьми штучних інтелектуально-інформаційних систем. В межах апокаліптичних настроїв цей сценарій чи не найпоширеніший і в той же час чи не найоптимістичніший, зважаючи на віру в дієвість рецептів, пропонує для подолання катаклізмів пов'язаних з ним. Йдеться про науково-технічний прогрес – одну з небагатьох соломинок, за яку люди ще готові ухопитися, щоб уникнути найгіршого. Тому не випадково, що і

концепція інформаційного суспільства, передусім методологічно, претендує на те, щоб стати рятівною, слідуючи далеко не найкращим традиціям суто модернового мислення.

Сама ідея інформаційного суспільства як вищого етапу розвитку, що випливає з тріади: суспільство аграрне (архаїчне) – суспільство індустріальне (модерне) – суспільство інформаційне (постмодерне) – не просто нагадує, а є поганою копією концепції О. Конта про три стадії розвитку людства чи теорії К. Маркса про суспільно-економічні формації. При цьому забувається, що сама суть концептуальних побудов зазначених мислителів – прогрес інтелектуального і суспільного розвитку, у такому контексті абсолютно безпідставно починає розглядатися лише через призму технічного розвитку, інструментального розуму, завдяки якому і здійснюється удосконалення систем комунікацій між людьми.

Так, люди вступають у стосунки між собою частіше за все не прямо і безпосередньо, а використовуючи засоби комунікації. І зазначене твердження стає особливо актуальним саме сьогодні, коли ці засоби змінюються, удосконалюються ледь не кожен день. Всесвітнє павутиння мобільного зв'язку та Інтернету зробило далеких людей *технічно близькими*, звузивши тим самим і світ людського спілкування до власного помешкання, мобільного засобу спілкування.

А всезагальним посередником комунікації, зрозуміло, розглядається передусім мова, найперше (знову таки, зрозуміло) – природна, а потім і штучна, яка дозволяє технічне зближення, взаємозаміну різних природних мов.

Втім, таке вузьке і спрощене розуміння медіації як вербальної системи комунікації, яке концептуально глибоко вкорінене ще з часів неокантіанства, має й раціональне зерно – символічна дія в межах категоріального протиставлення активності і пасивності – це найбільш "пасивний" з усіх можливих "актів" (дій) людини. Але, будучи дією – актом, який будуються за тією ж концептуальною схемою "мета – засіб", як і будь-які інші дії, вербальна комунікація може бути також і репресивною, способом технічної маніпуляції людиною, як в межах технічного використання природної мови, так і відповідного застосування засобів візуалізації, інших прийомів, пов'язаних з широкими можливостями цифрових технологій, заснованих на штучних мовах.

І лише розширене розуміння медіації, як такої, що роздвоюється на *опосереднення-опосередкування* [Див., напр., *Пипич А., Пипич О.* Соціальні кола у світлі концепції соціального опосереднення (теоретико-методологічний аспект) // *Соціологія: теорія, методи, маркетинг.* – 2008. – № 4. – С. 152–160], а тому і розгляд самої вербальної комунікації як, з одного боку, опосереднення (в концептуальній схемі "посередництва"), а з іншого – опосередкування (в концептуальній схемі "мета – засіб"), дозволяє вийти з глухого методологічного кута, в який заганняє себе старий раціоналізм ціле-раціональної, інструментальної чи стратегічної дії.

Вже концепція комунікативної дії Ю. Габермаса є досить показовою і в чомусь навіть успішною спробою вийти з цього кута. Втім, ні ідея двої-

стості раціональності, ні спроба протиставити "праці" "інтерацію" [Див., напр., *Хабермас Ю.* Техника как наука и идеология. – М. : Праксис, 2007. – С. 8–116] кардинально не вирішують проблему подолання репресивного контролю за поведінкою людей, яка виникає у зв'язку з застосуванням сучасних засобів комунікації.

Радикальне вирішення проблеми технічного, як способу відчуження людини від людини, полягає скоріше за все у відмові від "діяльнісного підходу" як такого, у принциповому перегляді значення і ролі проблеми "активності – пасивності" в методологічному арсеналі суспільствознавства. Не тільки в контексті розгляду способів удосконалення суспільних стосунків поза межами концептуальної схеми "мета – засіб", а й поза межами протиставлення "праці" та "інтерації", на базі їх ототожнення та поглинання цієї тотожності в методологічну розрізненість "опосереднення" та "опосередкування". Тоді на першу роль в удосконаленні соціуму починає претендувати "посередник" замість "діяча", залишаючи, зрозуміло, йому хоча і другорядну, але безумовно значущу – технічну роль.

М. В. Поздняков, асп., КНУТШ, Київ
spacepinball@yandex.ru

СИНЕРГЕТИЧНІ АСПЕКТИ ПРОБЛЕМИ ЕТНОГЕНЕЗУ

На сьогодні синергетичний підхід є напрямом, що активно розвивається. Явища самоорганізації, нелінійні ефекти в динаміці різних процесів, хаотизація їх станів активно вивчаються представниками різних наук, що використовують категоріально-понятійний апарат і методи синергетики. Однак, як і в будь-якій науці, що розвивається, в синергетиці тривають дискусії – переважно про те, які методи цієї науки можуть з найбільшим ефектом застосовуватися в тій чи іншій конкретній науці.

Ідея нелінійного розвитку, що застосовується в синергетиці, не може бути відірвана від прийнятих суспільством уявлень часу, історії, розвитку. І, безумовно, саме життя ставить об'єктивні рамки динаміці цих уявлень. Так, цілком ймовірно, глобалізація проблем і конфліктів цивілізації помітно сприяла прийняттю ідеї нелінійності представниками гуманітарних наук [*Євстигнєєв В. Р.* Ідеї Пригожина в економіці. Нелінійність і фінансові системи // *Суспільні науки і сучасність.* – 1998. – № 1. – С. 112].

Розгляд ключових проблем етногенезу з позицій філософії та методології постнекласичної науки поки що нехарактерний для вітчизняної етнології. Така ситуація не дає змогу по-новому побачити контури етнології та етнологічної методології, дати нову інтерпретацію багатьом складним і суперечливим питанням цієї галузі науки.

З того часу як етнічні процеси стали предметом наукових досліджень, наука пройшла кілька етапів у своєму історичному розвитку, і методологічний фокус досліджень почав поступово змінюватись.

Невідповідність теоретичних положень сучасній парадигмі наукового пізнання була головним джерелом гострих розбіжностей між існуючими

концептуальними уявленнями етногенетичних процесів. Їх подолання можливе за умови, що етноісторична теорія стане частиною постнекласичної науки. Перший крок на цьому шляху – вихід у площину філософії, оскільки очевидно, що сучасна етнологія не змогла запропонувати не-суперечливого розуміння етнічної сфери життя суспільства без глибоких узагальнень про природу людини і суспільства, залишивши без відповіді філософські підстави своїх концепцій [Хаустова Р. Т. Проблема этногенеза в постнеклассической науке. – М., 2004. – С. 150].

В новому науковому контексті актуальності набуває проблема аналізу етносу як тотальної цілісності і пов'язане з нею з'ясування універсального способу соціальної самоорганізації. Соціальна самоорганізація етносу стає зрозумілою у порівнянні з природними механізмами, як їх продовження і водночас заперечення. Синергетичний підхід дозволяє простежити, по-перше, генезис соціальності як нелінійний перехід природної самоорганізації в соціальну, по-друге, з'ясувати чинники цього переходу, тобто механізми створення, підтримання і ускладнення соціальності як такої. Синергетичний підхід в значній мірі обезсмищує виділення в етнічності двох рівнів – індивідуального і колективного, оскільки в ньому діє єдиний самоорганізаційний процес, в котрому індивіди, великі чи малі соціальні групи є рівноцінними учасниками цього процесу.

Згідно положень синергетичного підходу, механізм формування етносів має біфуркаційний характер. Під біфуркацією в синергетиці мають на увазі раптову, стрибкоподібну і непередбачувану зміну характеру процесів, що протікають в системі [Пригожин И., Стенгерс И. Порядок из хаоса: Новый диалог человека с природой. – М. : Эдиториал УРСС, 2000. – С. 147–153]. Сутність біфуркацій полягає в тому, що відразу, після того, як накопичення змін у системі сягає якогось певного критичного порогу, відбувається різкий якісний стрибок у її змісті. При цьому після проходження критичної точки, званої точкою біфуркації, точно передбачити напрямок подальшого ходу змін у системі вважається неможливим. Цій позиції відповідає теорія пасіонарності і етногенезу Л. М. Гумільова, у якій прослідковуються синергетичні аспекти.

Знання з етнічної проблематики, безсумнівно, має яскраво виражений міждисциплінарний характер. Тому подолання роздробленості, фрагментарності, усунення концептуальних розривів в області етнічного сьогодні представляється можливим на шляху поглиблення загальнонаукових інтеграційних процесів, у взаємодії з загальнонауковими концепціями.

Л. О. Рідченко, асп., СумДПУ ім. А. С. Макаренка, Україна, Суми
Luda_Ri@i.ua

ВІРТУАЛЬНА РЕАЛЬНІСТЬ В ПОСТНЕКЛАСИЧНІЙ ПАРАДИГМІ

Дана робота присвячена аналізу концепта "віртуальної реальності" в постнекласичній парадигмі науки. Терміну "віртуальна реальність" при-

таманна багатозначність, та щоб зрозуміти її побудуємо суб'єкт-субстанції віртуальної реальності за допомогою дослідження трансформації віртуальності та реальності, тобто проаналізуємо віртуальність віртуального, реальність віртуального, віртуальну реальність, реальність реального та як вони взаємодіють між собою.

Розглянемо трансформації понять віртуального та реального виконавши теорію смислоопераційних практик. Автор даного виду практики Л. М. Богата [*Богатая Л. Н.* На пути к многомерному мышлению : монография. – Одесса : Печатный дом, 2010] пропонує здійснення опису певного дослідження спираючись на чотири смислоопераційні процедури: смислопроявлення, смислопрояснення, смислоскріплення та смисловживання.

- *Смислопроявлення* віртуальної реальності характеризується термінами "віртуальність" та "реальність", окремий розгляд яких відмічається певною логічною несумісністю цих понять.

- *Смислопрояснююча* процедура смислоопераційної практики. Віртуальна реальність у структурі відносин людини і світу складається з таких компонентів як віртуальності віртуального, реальності реального та реальної віртуальності. Спочатку зупинимось на вищезгаданому компоненті *віртуальності віртуального*. Даний компонент передбачає взаємодію людини з штучною або свідомо чи несвідомо створеною ілюзією. На сьогоднішній день, для науки, досить актуальним є питання феномену існування невідомої частини спектру життя за межами реального, тобто видимого. Поняття "віртуальності віртуального" розглядається як віртуальне середовище нереальної реальності. Тобто якщо людина за допомогою віртуальних об'єктів перебуває в нереальній реальності, то створена ілюзія стає реальністю для суб'єкта в віртуальному середовищі. Наприклад, людина за допомогою віртуального об'єкту машини часу потрапляє в нереальну реальність її майбутнього яке в даний момент часу вона сприймає як реальність. Чи то наприклад, комп'ютерний вірус мешкає у віртуальному середовищі і здатен створювати сам себе.

Настав час перейти до наступного – *реальності реального*. Даний компонент передбачає багаторівневість реальності, бачення суб'єктом за допомогою п'яти органів відчуттів, спеціальних пристроїв тощо світу, який існує умовно незалежно від нього. Наприклад, ми знаємо про існування певного сузір'я, але детально розглянути його можемо за допомогою телескопу, або деяку бактерію на столі за допомогою мікроскопу, зрозуміти вміст страви за допомогою п'яти органів відчуттів та хімічного аналізу.

Розглянемо наступний компонент *реальність віртуального*. Дане поняття уже було предметом розгляду таких вчених як Ж. Дельоз та М. Кастельс. Так, М. Кастельс говорить, що "реальність, так, як вона переживається, завжди була віртуальною – вона переживалась через символи, які завжди наділяють практику деяким значенням, що відхиляється від їх строгого семантичного визначення" [*Кастельс М.* Информационная эпоха: экономика, общество и культура. – М. : ГУ ВШЭ, 2000.

– С. 351]. Цей компонент передбачає бачення суб'єктом можливих світів. Наприклад, ми знаходимось під гіпнозом, а експериментатор за допомогою нас спостерігає за надуманим світом реальності віртуального, але ми в свою чергу перебуваємо у ілюзорному світі віртуальної реальності.

- Процедура *смыслозакріплення*. Значить, структура віртуальної реальності пов'язана з взаємодією трьох компонентів віртуальності віртуального(тобто штучно створеного світу людини чи то за допомогою її думки, або органів відчуття та штучно створених інформаційних технологій), реальності реального(тобто об'єктивного світу людини, світу який вона сприймає усіма органами відчуттів та реально доведеного, який можна побачити за допомогою спеціальних пристроїв чи то мікроскопу, чи телескопу та інших технічних пристроїв) та реальності віртуального(тобто суб'єктивний світ людини, світ не просто надуманий, а який сприймається як дійсний за допомогою технічних, психологічних засобів, чи то просто сну). Слід зауважити, що об'єкти зі стану віртуальності можуть переходити в стан реальності і навпаки. Наприклад, існує певний вид рослини, але з часом із-за необережного ставлення до природи людини, даний вид рослини поступово відмирає, його заносимо до червоної книги, але запізно і ця рослина зникає зовсім, тобто з реального стану існування переходить у віртуальний. Або навпаки людство виводить нову породу собаки і тим самим дана тварина з віртуального стану переходить у реальний.

- Процедура *смысловживання*. Так, сутність проблеми віртуальної реальності на пряму залежить від аналізу ситуації в яку потрапила в даний момент людина. Дослідження свого внутрішнього світу за допомогою віртуальної реальності не тільки дасть змогу само пізнати себе самого, а й створити нову дійсність яка б дозволила людині завдяки своїм відкриттям управляти розвитком природи та суспільства. За допомогою технічних можливостей, суб'єкт може потрапити у нову дійсність, якій характерні свої відносини, критерії оцінки, своя система вимірювань, свій спосіб передачі інформації і т. д. Але незважаючи на технічні можливості кожна людина в певний момент часу буде сприймати свій простір, свій можливий світ по різному.

Таким чином, запропонована суб'єкт-субстанція віртуальної реальності за допомогою трансформації понять віртуальності та реальності на основі смислоопераційної практики дозволяє комплексно представити технологію віртуальної реальності для подальшого її розвитку, що дозволить поглибити та розвинути різні області наукового знання.

О. М. Рубанець, д-р філос. наук, проф., НТУУ "КПІ", Київ
rubanets@gmail.com

КОГНІТИВНА СКЛАДОВА СКЛАДНОСТІ

Когнітивна складова складності пов'язана з розвитком рефлексивності та складнішого мислення. В постнекласичній методології вве-

дення в розгляд рефлексивної складності пов'язане із зміною співвідношення між ціллю, формуванням задач і визначенням засобів наукового дослідження. М. Розов пов'язує її рефлексивним перетворенням, зміною цільових настанов. Рефлексивне перетворення розкривається як "зміна цільових установок, між якими зберігається рефлексивний зв'язок" [Киященко Л. П. Постнеклассические практики: фундаментально-прикладной аспект // Постнеклассические практики: определение предметных областей : материалы международного междисциплинарного семинара / под общ. ред. О. П. Астафьевой. – М. : МАКС Пресс, 2008. – С. 13]. Необхідно звернути увагу, що рефлексивна складова може бути не тільки контролюючою, а й керуючою. Рефлексивність отримує важелі впливу на організацію та проведення наукового дослідження. Виокремлення когнітивної складової складності орієнтує на відокремлення того, що пов'язане з когнітивною активністю людини від знаннєвого (результативного) змісту когнітивного та об'єктивного (онтологічного) виміру наукового знання. Онтологічний вимір розкриває ті характеристики та риси складності, що пов'язані з репрезентацією об'єкта дослідження в системі наукового знання.

Зростаюча роль складності у визначенні мислення людини дозволяє акцентувати увагу на багатоманітності його траєкторій руху, багатоходовості в окресленні проблеми та шляхів її розробки. Когнітивна складова складності мислення не обмежується розкриттям його як психологічного та семантичного. В когнітивних розробках мислення як інкарнованого, інактивованого та укоріненого [Varela F. L., Thomson E., Rosch E. The Embodied Mind: Cognitive Science and Human Experience. – Cambridge, MA: MIT Press, 1993] формуються засадничі складові формування тілесного підходу, розкриття мислення як втілення. В нейролінгвістичній гіпотезі Ф. Варели мислення розкривається як процес, під час якого виникають і формуються певні структури мозку. Йдеться про нейронну синхронізацію, що передбачає сполучення когнітивного акту з єдиним і специфічним з'єднанням клітин, які його утворюють [Князева Е. Н., Алюшин А. Л. Эндофизика и временные шкалы виртуального восприятия // Вопросы философии. – 2007. – № 2. – С. 82].

Когнітивна складова складності мислення в рамках управління знаннями, що виокремлюють процеси функціонування знання в житті організації, пов'язується з когнітивними механізмами системи прийняття рішень, насамперед із розробкою когнітивних карт. Технологізація процесу управління передбачає розробку відповідних когнітивних технологій [Максимов В. И., Корноушенко Е. К., Качаев С. В. Когнитивные технологии для поддержки принятия управленческих решений // Информационное общество. – 1999. – № 2. – С. 50–57].

У постнекласичній науці відбувається перехід від суб'єкт-об'єктної діяльносної схеми гносеологічного відношення до включення комунікативних процесів – комунікативної взаємодії суб'єкта та об'єкта (І. Чернікова), введення когнітивної комунікації як засобу удостоверення результатів суб'єкт-об'єктної взаємодії (Р. Даниляк).

Перехід від розгляду знання у співвідношенні із свідомістю (знання – свідомість) та розкриття його ролі з позицій комунікативної взаємодії до розробки концепції знаннєвого середовища як середовища комунікативних взаємодій, що трансформують ландшафт явного знання, яке міститься в документах [Рубанець О. М. Процесуальність знання // Мультиверсум : філософський альманах. – 2011. – № 100. – С. 4–13], актуалізує питання когнітивної присутності людини як цілісності в знаннєвому середовищі, яка здатна до комплексної оцінки наявного рівня знання з урахуванням темпоральних змін, що відбуваються у знаннєвому середовищі.

Організація здатна постійно навчатися. Знаннєве середовище в процесі самонавчання організації стає важливим елементом, що характеризує рефлексивний характер складності.

Б. Б. Руденко, асп., КНУТШ, Київ
nauka@bogdanrudenko.ru

КОМУНІКАТИВНІ АСПЕКТИ ПРАВА В КОНТЕКСТІ ПОСТНЕКЛАСИЧНОЇ НАУКИ

Більшість сучасних дослідників погоджуються із тим, що постнекласична раціональність, постнекласичне наукове знання постає як знання комунікативне. Проблема соціальної комунікації, як соціальної взаємодії, заснованої на інтерпретації соціально значущої інформації, що має знакову форму, в тому або іншому аспекті досліджувалася багатьма мислителями. А. В. Поляков виокремлює, наприклад, такі напрями досліджень, як феноменологічні трактування комунікації, комунікативний персоналізм, комунікацію у філософії екзистенціалізму, герменевтичні аспекти комунікації, комунікативні аспекти соціологічних теорій, комунікацію як символічний інтеракціонізм, комунікацію як діалог, теорію "комунікативної дії", комунікацію та психоаналіз, структуралістські та постструктуралістські теорії комунікації, метафізику комунікації, семіологічну теорію комунікації, теорію комунікації в постмодернізмі. Дедалі більша потреба у комунікативних знаннях і навичках, що відчувається наукою та суспільством в цілому, зумовила "комунікативний бум", привела до того, що про проблеми комунікації сьогодні говорять і пишуть представники різних дисциплін, а сам термін "комунікація" міцно увійшов до понятійного апарату соціально-гуманітарного знання.

О. Ю. Бабайцев виокремлює чотири різновиди комунікації: 1) комунікацію в широкому сенсі – як одну з основ людської життєдіяльності та різноманітні форми мовної діяльності, що не обов'язково передбачають наявність змістовно-смыслового плану; 2) інформаційний обмін у технологічно організованих системах; 3) мислекомунікація як інтелектуальний процес, що має витриманий ідеально-змістовний план і пов'язаний з певними ситуаціями соціальної дії; 4) екзистенціальна комунікація як акт виявлення Я в Іншому.

А. В. Поляков, підкреслюючи, що для юридичного знання основне значення має мислекомунікація, визначає останню як взаємодію між суб'єктами, опосередковану певним знаковим об'єктом (текстом), іншими словами – це смисловий аспект соціальної взаємодії. Дії, свідомо орієнтовані на їх смислове сприйняття, називають комунікативними діями, а основною метою комунікації є досягнення соціальної спільності при збереженні індивідуальності кожного її елементу.

Розуміння комунікації у цьому аспекті є характерним для різних комунікативних проектів. Мислекомунікація перетинається, наприклад, із лінгвістичною філософією, семантикою та герменевтикою. Г.-Г. Гадамер, наголошуючи на тому, що з усіх напрямів нинішнього філософствування особливу актуальність набули семантика та герменевтика, підкреслював, що висхідним їх пунктом є мовна форма вираження нашого мислення. І семантика і герменевтика залишили спроби вийти за межі мови як щонайпершої форми даності всякого духовного досвіду. У тій мірі, в якій обоє вони мають справу з мовним феноменом, пропонуванa ними перспектива бачення воістину універсальна. Семантика описує дану нам мовну дійсність немовби спостерігаючи її ззовні, завдяки чому стала можливою навіть класифікація форм використання знаків. <...> Герменевтика ж зосереджується на внутрішній стороні поводження з цим світом знаків або, краще сказати, на такому глибоко внутрішньому процесі, як мова, яка ззовні постає в якості освоєння світу знаків. Як семантика, так і герменевтика, кожна по-своєму, тематизує усю сукупність людських відношень до світу, як вони виражені в мові. Нарешті, і семантика, і герменевтика ведуть свої пошуки, відволікаючись від наявної множинності мов [Гадамер Г.-Г. Актуальность прекрасного. – М. : Искусство, 1991. – С. 60–61].

Комунікація пов'язана як з пізнанням, так і з відношенням до пізнаного, а також і з дією відповідно до пізнаного. Тому соціальна комунікація включає інформаційний (раціональний), емоційно-ціннісний (ірраціональний) і праксеологічний (діяльний) рівні. Комунікація може виникати на індивідуальному, груповому та масовому (суспільному) рівнях. Відповідно такі комунікації є мікрокомунікацією, мідікомунікацією та макрокомунікацією. Для юридичного знання важливе також те, що комунікація може бути імперативною (з пріоритетністю прямого зв'язку), а отже, монологічною та диспозитивною (з пріоритетом зворотного зв'язку), тобто діалогічною.

Таким чином, в контексті постнекласичної науки право постає як людинавимірна система, не існуюча без суб'єктів, що беруть участь у правовій комунікації. Як підкреслюють А. В. Поляков й О. В. Тимошина, суб'єкт інтерпретує правові тексти, виявляє в процесі інтерпретації сенс зверненої до нього правової норми, здійснює акт визнання вміщеного у ній ціннісного змісту, робить її актуальним правилом поведінки в правовій взаємодії з іншим суб'єктом. Отже, соціальним буттям права виступає система правових комунікацій, суб'єкти яких на основі інтерпретації різних соціально легітимованих правових текстів нормативно взаємодіють між собою шляхом реалізації належних їм прав та обов'язків.

РОЛЬ МОРАЛЬНИХ ЧИННИКІВ В СУЧАСНІЙ ЕКОЛОГІЇ

Для сучасної людини вже замало просто констатувати ситуацію глобальної екологічної кризи та потреби радикального покращення стану довкілля. Вже в кінці ХХ ст. назріла потреба відповісти на питання: "Чому так сталося?" Відповіді, які давалися, представили не лише наукову та практичну площину, а й моральну.

Утвердження нових ціннісних орієнтацій в пізнання біосфери та практичних дій стосовно неї здійснюється з позицій постнекласичної раціональності. Вона представляє новий етап розвитку етосу пізнання та практикування. Практичні дії людини в природі вже не можуть оцінюватися з ціннісно нейтральних позицій. Людина, що нищить довкілля, не може вважатися моральною. В сьогоденному світі сфера морального відношення розширена, і до неї включене і ставлення людини до світу живого, до біосфери. Йдеться про поширення загальногуманістичних принципів на екосистеми, біосферу в цілому. Сформувалась така галузь, як екологічна етика, що містить етичні регулятиви людського ставлення до природи, біосфери.

На наш погляд, формування екологічної етики створює умови для становлення неруйнівних – про-екологічних практик. Для того, щоб виробити систему дій, яка б не шкодила природі, біосфері, людині, потрібно принципи, орієнтації цих дій "пропустити" через моральну свідомість. Це важливо тому, що моральні норми не мають моменту відносного, вони завжди – максими. Отже, лише набувши статусу моральних переконань, вимог, дозволів та заборон засади людської діяльності можуть стати підґрунтям неруйнівних екологічних практик. Недарма багато дослідників зауважують про включання взаємин людина – природа в сферу морального відношення та формування вимог екологічного імперативу. Отже, принципи екологічної етики є підґрунтям для становлення про-екологічних практик.

Треба зауважити, що традиції української культури у ставленні до природи мають взірці етичних роздумів. Так, методологічні засади екологічної етики можливо сформувати, спираючись на ідеї Г. С. Сковороди. Йдеться про певну трудову етику. Так, сенс людського буття Г. С. Сковорода вбачав у трудовій діяльності – життя і діло є одне і те саме, але справжнє щастя може бути тільки у спорідненій праці, яка заснована на пізнанні людиною своїх природних нахилів та здібностей.

Дослідники наголошують таку стратегію обґрунтування екологічної етики, як подолання антропоцентризму шляхом слідування наступним традиціям: етиці рівності всього живого, яка ґрунтується на принципі "благоговіння перед життям", та голістичній етиці, яка виходить з визнання морального статусу всієї природи. Водночас, оскільки все ж таки діє людина, то момент людського завжди буде привнесений в форми та результати діяльності. Тому важливу регулятивну роль відіграє принцип відповідальності людини за інші живі істоти, за біосферу.

Слід зауважити, що в сучасній літературі представлена різноманітність концептуального бачення екологічної етики. Відсутня якась одна, спільна точка зору з приводу її визначення. Так, екологічну етику розглядають як породження інвайронментальної етики, як такої, що виникає значно раніше. Водночас, вони обидві вважаються важливими джерелами та складовими глобальної біоетики.

В західних англومовних джерелах екологічна етика оцінюється як така галузь, що має майбутнє, галузь, що буде рухатися вперед. Таке пов'язують принаймні з трьома факторами. По-перше, екологічна етика повинна стимулювати зміни в політичних зусиллях стосовно розв'язання екологічних проблем. Екологічна етика стосується формулювання наших моральних зобов'язань стосовно навколишнього середовища. Йдеться про те, щоб вказувати альтернативні та більш ефективні варіанти розв'язання проблем, з якими людство стикається.

Втім, сфера екологічної етики все одно є ширшою. Оскільки визнається, що людина має екологічні зобов'язання, то це впливає на всі сфери етики, включаючи теорію справедливості, прав людини та ін. Тому, по-друге, виявляються глобальні аспекти екологічного впливу, та вони породжують моральні проблеми, наприклад, шкода будинкам, аспекти санітарії, стійкість до хвороб – все це пов'язане з навколишнім середовищем та водночас є правовими питаннями. І, нарешті, екологічна етика пов'язана з наукою, чи то йдеться про зміни в нашому розумінні того, як екосистеми функціонують, чи то про відомості про екологічну кризу – таке буде впливати на наукове мислення і через нього – на наші екологічні практики.

В західних англومовних джерелах з екологічної етики підкреслюється її націленість на регулювання саме екологічних практик. Так, в полє роздумів екологічної етики вводяться такі питання, як моральність чи неморальність певних практичних дій людини в природі. Наприклад, вибракотування диких видів для захисту цілісності певної екосистеми – чи є це морально припустимим?

Отже, потрапляючи у сферу регулятивних дій екологічної етики людина як суб'єкт про-екологічних практик, представляє нове, порівняно з практиками техногенної цивілізації, ставлення до біосфери. На противагу їх спрямуванню – перетворенню природного у штучне, про-екологічні практики відновлюють зв'язок людини та біосфери як природній для обох сторін, долають агресію людини стосовно природи, її експансію в природу та відновлюють екологічну сутність людини.

И. В. Станковский, ассист., НИУ "БелГУ", Белгород, Россия

ПРОБЛЕМНО-МЕТОДИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ СОВРЕМЕННОГО ВОСПРИЯТИЯ ТВОРЧЕСТВА М. ХАЙДЕГГЕРА

Одно из правил современной герменевтики, практической науки о понимании, гласит примерно следующее: всякий исследователь, обра-

щающийся к памятникам прошлого и желающий уразуметь его подлинную значительность, должен исходить в своем исследовании из понятий и ситуации именно своего времени. При этом историю он должен осмыслить как нечто целое, включающее в себя не только прошлое, но также и живую современность. При таком подходе в поле необходимых задач исследователя попадает осознание своей собственной предвзятости насчет того или иного исторического предмета, т. е. он позволяет придать акту понимания историческую осознанность.

В свете этого, "наивная предпосылка историзма", согласно которой, по словам Г.-Г. Гадамера, "люди переносятся в дух времени, мыслят понятиями и представлениями эпохи, а не своими собственными, и так приближаются к исторической объективности", должна быть отброшена. Однако, в действительности, историзм в себе самом заключал возможность собственного обновления и преодоления, что, собственно, и происходило в конце позапрошлого – начале прошлого века.

Для мыслителей того "переходного" этапа в развитии западной, прежде всего немецкой, философии (Гадамер обозначил это событие как "переход от мира науки к миру жизни") был характерен выход за пределы той установки, которую М. Хайдеггер называл "theoretische Einstellung". Речь, прежде всего, шла о новой, постидеалистической проблематизации историчности бытия, о критике предшествующей метафизической традиции. И переход этот был связан с именами Э. Гуссерля и М. Хайдеггера, а также с теми, кто учился у них. Однако, завоеванная тогда позиция, сегодня, как представляется, не является уже предпосылкой для исследования, укорененной в историческом опыте. "Апперцептивный" фон, необходимый для всякого понимания, оказался теперь крайне ослаблен утратой исторической преемственности. Поэтому и обозначенное Гадамером событие перехода для нас сегодня оказывается малопонятным.

Историческая преемственность западной мысли дает о себе знать при обращении к мыслителям в виде "вытягивания" на поверхность огромных пластов традиции, далеко продлевающегося тематического горизонта. Известный факт, что весь путь Хайдеггера как мыслителя, проходил именно в диалоге с традицией – он предстал своеобразным историком философии со своей задачей деструкции западной метафизики – способствует усложнению исследовательской задачи, однако, такая трудность есть одновременно и перспективная задача, побуждающая вновь и вновь вести диалог с западной мыслью. В этой связи представляется необходимым (пока лишь предварительно) наметить возможные сегодня методические шаги, которые впоследствии могли бы способствовать такому диалогу.

Пожалуй, самая главная трудность заключается в том, что исследование сталкивается с проблемой включения нашей собственной историчности в предмет обсуждения (однако такая установка требует еще своего обоснования, точнее говоря, требуется высвечивание историчности в

качестве основания всякого исследования). Но такая парадигмальная установка сегодня развивается либо в противопоставлении себя эпистемологии естественнонаучного толка, либо является делом некоторого числа своих сторонников, выработавших свою методологию исследования, свой язык, но в итоге как бы замкнувшимися от диалога и выхода к границам. Проблемная констелляция в философии начала прошлого века, бесспорно, возобновляется сегодня, однако выход на уровень действительно продуктивного диалога пока не представляется возможным.

Если под предметом истории понимать не только прошлое (нечто отошедшее, уже завершённое), но также и поступательное движение вообще всякого рода событий, включая все то, что происходит в чьей бы то ни было современности, то представляется крайне важным для современных попыток подступить к философии Хайдеггера учесть историю рецепции его взглядов (во всей ее дифференцированности). Как и всякая история рецепции, она продолжает расти и постоянно меняет свой смысл, продолжается наращивание значения тех или иных его текстов. Практическая сторона всякого подхода к немецкому мыслителю не утрачивает своего значения за пределами исследовательских практик конкретного исследователя. Более того, поскольку всякие исследовательские методы, научные споры имеют свое историческое основание и объяснение, искать последние представляется целесообразным скорее в общей духовной истории, тем самым, расширяя горизонт, включая в предмет исследования совокупность вненаучных и внутринаучных факторов. Исторический синтез, задача придания традиции хайдеггероведения актуального единства, с одной стороны, усложняется практической необозримостью самой истории, но с другой стороны (как бы парадоксально это не звучало) сегодня становится, в принципе, выполнимой. "Во всяком настоящем заключается опасность застроить историю – не открыть ее, а сделать недоступной. Так что критическая задача – в том, чтобы освободиться от подобных предсуждений и вновь задуматься об условиях, которые делают возможным постижение прошлого. От философского исследования неотъемлемо то, что оно есть критика настоящего".

Такой синтез вполне мог бы привести к историческому самосознанию нашего времени, а это, в свою очередь, выявило бы перспективы дальнейшей работы. А ведь именно о перспективах сегодня становится все более затруднительным говорить. Такая задача при удаче могла бы быть осуществлена на путеводной нити методического понятия "исходного пункта" виднейшего немецкого филолога и литературоведа Э. Ауэрбаха. Предварительно отметим, что выбор "исходного пункта" для исследования по сути дела задается степенью осознанности своей современности (герменевтическая ситуация). А эта осознанность – результат отложившейся в виде "доминант" и "предрассудков" истории. Поэтому исследовательская задача сводится к проверке на текстах как самого Хайдеггера, так и его исследователей по тому или иному вопро-

су, этой самой осознанности. Т. е. интереснейшим предметом исследования в таком случае становится живая традиция осмысления тех или иных вопросов философии Хайдеггера в рецепции его взглядов и воздействие этой традиции на современные попытки повести диалог с этим немецким мыслителем.

Вся трудность такого подхода состоит в том, что попытка исторического синтеза не должна привести к потере предметности исследования; нужно осознать, что главное искушение состоит в том, "чтобы путем гипостазирования абстрактно упорядочивающих понятий как бы сразу овладеть всею конкретной полнотою подлежащего материала, что приводит к стиранию предмета, к подмене его в дискуссиях по поводу мнимых проблем и наконец к полному ничто (*ins bare Nichts*)". Ауэрбах отмечает, что "сами вещи должны заговорить", и здесь, как нетрудно заметить, имеет место переключка с феноменологией Гуссерля, Шелера и Хайдеггера, а также с новой герменевтикой Хайдеггера, Гадамера и многих других мыслителей. Стоит повториться, что всякий исследователь сам историчен в своем подходе, и именно поэтому в современной герменевтике отчетливо видно стремление проконтролировать себя в собственных "предрассудках", и лишь после ослабить их действие в деле познания. При таком подходе "задача – способствовать тому, чтобы люди в своей собственной истории осознали самих себя", – в перспективе вполне могла бы стать выполнимой.

А. П. Сторожук, студ., КНУТШ, Київ
m-mel@ukr.net

СМИСЛ ЯК УМОВА ЄДНОСТІ МЕТОДОЛОГІЧНИХ ПІДХОДІВ СУЧАСНОГО НАУКОВОГО ПІЗНАННЯ

Єдина методологія дослідження смислу може бути заснована на комунікативній парадигмі, що поєднує достоїнства обох "однобічних" парадигм, одночасно усуваючи їхні недоліки. У парадигмі менталізму добре досліджуються концепт і субстрат (спираємося на системну модель продукування смислу), але майже зовсім не досліджується структура, тобто спосіб їхнього зв'язку. У парадигмі лінгвоцентризму добре вивчений "середній рівень" моделі розуміння смислу, але не вивчається рівень концепту і субстрату. Як бачимо, відношення додатковості має місце і між моделями смислу, і між парадигмами, що їх використовують. Комунікативна парадигма синтезує і моделі, і методи їхнього вивчення.

У розвитку методології наукового пізнання існують дві галузі. Перша, що включає в себе різні варіанти філософії науки (критичний раціоналізм К. Поппера, методологія дослідницьких програм І. Лакатоса, парадигмальна філософія науки Т. Куна тощо), на наш погляд, найбільш релевантна для менталістських підходів до вивчення смислу. Наука досліджується тут як особлива форма духовної діяльності людського

суспільства. Філософія науки вивчає сутність науки, її функціонування в системі суспільства, її зв'язок з іншими видами духовної діяльності людського суспільства.

Друга галузь методологічних досліджень ХХ століття – методологія гуманітарних наук, що формує особливі стандарти досліджень у гуманітарних науках, до яких можна віднести герменевтичний, феноменологічний, семіотичний, логіко-семантичний, структуралістський, історичний, психологічний та інші. Герменевтичний методологічний стандарт характеризується тим, що відображення дійсності в ньому опосередковане текстами як знаковими утвореннями, що несуть інформацію. Герменевтика потрібна там, де існує нерозуміння. Якщо смисл прихований від суб'єкта пізнання, то його потрібно дешифрувати, зрозуміти, засвоїти, витлумачити, інтерпретувати. Всі ці поняття можуть бути синтезовані в загальну методологічну категорію "розуміння".

Легко побачити, що ця галузь методології найбільш релевантна лінгвоцентристським підходам до смислу. На наш погляд, проведений аналіз двох парадигм – менталістської та лінгвоцентристської – може виявитися корисним для осмислення самої можливості побудови загальної методології наукового пізнання, що органічно включає в себе і філософію науки, побудовану переважно на вивченні історії природознавства, і герменевтичні методи гуманітарного пізнання. Методологія, що відповідає комунікативній парадигмі, це не якась третя галузь методології, а синтез перших двох, що дозволяє зробити обидві парадигми більш ефективними.

Подібно цьому і загальна методологія наукового пізнання, синтезуючи взаємодоповнюючі один одного підходи, знаходить місце і цінність для кожного результату, отриманого і у філософії науки, і в герменевтичній методології. Спроби перебороти різке протиставлення методології природознавства та методології гуманітарних наук на сьогодишньому етапі проявляють себе в різних формах. Наприклад, за допомогою виділення філософського і загальнонаукового рівнів методології, за допомогою виділення "метатеоретичного знання", "метафілософії науки". В. О. Лекторський обговорює постмодерністський варіант більш радикальних змін, пов'язаних з переходом від тексту як основного носія смислу і "об'єктивного знання" (за Поппером) до аудіовізуальних засобів. Мова йде про витіснення книжкової (текстової культури) аудіовізуальною культурою, про наслідки цього заміщення, в тому числі, про "виникнення іншого типу особистості з досить розмитою, якщо не зниклою свідомістю власної ідентичності", оскільки остання припускає можливість саморефлексії, яка виникає на основі об'єктивації свідомості у вигляді письма. Філософія науки, що виростає саме в текстовій культурі, починає втрачати свої культуроутворюючі функції. В. О. Лекторський вважає ці побоювання перебільшеними, однак визнає необхідність неминучих змін самого відношення до знання, до методології пізнання. Класичні підходи поступаються місцем неklasичним. Їхнє протистояння відбувається за

різними ознаками. Для класичної епістемології та методології науки характерні гіперкритицизм, фундаменталізм, суб'єктоцентризм, наукоцентризм, а для некласичної – довіра до традиції, врахування конкуренції і дискусії таких традицій, відмова від фундаменталізму, від суб'єктоцентризму, нове розуміння "внутрішніх" станів свідомості тощо.

Некласична методологія будується навколо розуміння знання як культурного феномена, як комунікативного феномена: від знання як панування варто переходити до знання як до діалогу того, хто пізнає і того, що пізнається, кожний з яких відіграє роль самостійного партнера. На наш погляд, ті процеси в методології вивчення смислу, які розглянуті нами, цілком можуть бути розглянуті як модель, образ ситуації в методології сучасного наукового пізнання в цілому. Подальший розвиток різних її галузей, на наш погляд, дає численні приклади їхнього реального синтезу – при всьому розходженні і навіть антагонізмі вихідних принципів. Внутрішня логіка розвитку філософії науки, що виросла з філософії природознавства, все частіше приводить до звертання до духовності як рівня людської культури, внутрішньо пов'язаної із цінностями та ідеалами не тільки пізнання, але й життя взагалі, і, насамперед, спілкування та взаєморозуміння людей. Як приклад можна навести існування таких феноменів, як етика науки, етос науки, етична експертиза і т. д. Поряд з теоретичним осмисленням етичного аспекту наукових досліджень в етиці науки формуються моральні норми, що функціонують у реальних дослідженнях, що регулюють поведінку вчених стосовно наукового знання, один до одного, суспільства та держави, до самого себе.

На нашу думку, сама система цінностей-імперативів для науки також перетерплює зміни: поряд з колективізмом, визнанням соціального характеру наукової інформації, все частіше фігурує особиста, індивідуальна відповідальність вченого перед істиною, перед наукою, перед самим собою, перед суспільством.

Герменевтична галузь методології пізнання часто протиставляється філософії науки за двома ознаками. По-перше, за відношенням до життя, практики та людини в самому широкому розумінні. "Ми переходимо від світу науки до світу життя", – пише Г. Гадамер, і потім продовжує: "Герменевтика – це практика" [Гадамер Г.-Г. Істина і метод. – М.: Прогрес, 1988. – С. 7–8]. По-друге, за їхнім розумінням істини та досвіду: "Фундаментальна істина герменевтики така: істину не може пізнавати і повідомляти хтось один. Усіляко підтримувати діалог... – от у чому душа герменевтики" [Там само].

Широке розуміння життя, досвіду приводить герменевтичне вчення до визнання якихось констант, ціннісних універсалій культури, які висвітлюються у мистецтві, релігії, політиці, інших сферах життя особистості та суспільства, і без яких неможливе взаєморозуміння людей.

Як бачимо, обидві галузі приходять до усвідомлення цінності концептів культури, фундаментальних соціальних констант як життєбудівних стимулів, що виражають стиль, лад, порядок максималь-

но налагодженого соціального буття. Неважко побачити близькість понять "фундаментальні константи буття", "константи культури", "інваріантні цілі-цінності культури". Філософія науки не зводить константи картин світу тільки до категорій, структуруючих природу; вона включає сюди і категорії, що структурують поведінку людини ("етос науки", "етика науки").

Таким чином, створюються умови для синтезу двох галузей методології – синтезу на рівні концептів двох систем. Ці концепти формуються як константи культури, тобто в сфері набагато більш широкій, чим наука або мистецтво. Назва "життєвий світ" стала загальною для всіх галузей методології, пізнання, освоєння світу. Вивчення різних форм і рівнів життєвого світу можливо тільки в контексті людського спілкування в самому широкому його розумінні. Загальна методологія пізнання не може не бути комунікативною.

Розвиток парадигм дослідження смислу – це модель для усвідомлення шляхів формування єдиної системи методології пізнання.

Підбиваючи підсумок, відзначимо, що єдина методологія може виникнути як синтез філософії науки і герменевтичного досвіду гуманітарних наук, що відбувається на рівні концептів, на рівні структур і на рівні субстрату відповідних систем.

С. Ю. Трофимцева

ИНФОРМАЦИОННАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ: НАУКА ИЛИ МЕЖДИСЦИПЛИНАРНОЕ НАПРАВЛЕНИЕ (МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ)

Развитие целого спектра наук на современном этапе продолжает демонстрировать устойчивую тенденцию к акцентированию внимания на общеметодологических вопросах, поскольку, если перефразировать высказывание Э. Трёльча, любая наука сама испытывает потребность "включения в философское мышление", когда от анализа эмпирического материала выходит на уровень синтеза и саморефлексии. Эта тенденция свидетельствует о сохранении значимости философии науки для частных наук, что, по мнению Е. В. Дегтярёва, можно характеризовать как синтетическую тенденцию, отражающую единство философии и частных наук [Дегтярёв Е. В. Тенденции взаимопроникновения философии и науки – важнейший аспект единства познания // Философские вопросы естественных, технических и гуманитарных наук : сборник статей Международной научной конференции : в 2 т. / под ред. Е. В. Дегтярёва. – Магнитогорск : МаГУ, 2006. – Т. 1. – С. 3]. Данную тенденцию можно считать актуальной и для достаточно "молодой" предметной области – информационной безопасности, которая в настоящее время также испытывает определённую потребность придания формально-теоретического характера научно-прикладным поискам в области обеспечения безопасности информационных процессов. В этой

связи одной из важных проблем в плане методологического анализа информационной безопасности является отнесение её либо к одной из частных наук, либо к специфическим междисциплинарным направлениям.

С одной стороны, можно выделить ряд параметров, дающих право рассматривать информационную безопасность как науку, в частности, возможно определение её объекта (инфосфера) и предмета (деятельность субъектов инфосферы и возникающие при этом отношения между ними) [См.: Трофимцева С. Ю., Линьков А. В. Генезис информационной безопасности как науки: проблема выделения предмета и объекта // Философские вопросы естественных, технических и гуманитарных наук : сборник статей Международной научной конференции : в 2 т. / под ред. Е. В. Дегтярёва. – Магнитогорск : МаГУ, 2006. – Т. 1. – С. 210–214]. Тем не менее, при этом можно констатировать, что формирование категориального аппарата для данной предметной области явно не завершено, что в свою очередь, как отмечают В. А. Садовничий, В. А. Носов, В. В. Яценко, приводит к трудностям в международном общении [Садовничий В. А., Носов В. А., Яценко В. В. Математические проблемы безопасности информационных технологий // Научные и методологические проблемы информационной безопасности : сборник статей / под ред. В. П. Шерстюка. – М. : Изд-во МЦНМО, 2005. – С. 8], причём, в первую очередь, это касается дефиниций самого понятия "информационная безопасность". В принципе, данное положение можно было бы охарактеризовать, пользуясь терминологией Т. Куна, как генезис "нормальной науки" [См. подробнее: Трофимцева С. Ю., Линьков А. В. Методологические проблемы информационной безопасности: информационная безопасность в спектре частных наук // Философские вопросы естественных, технических и гуманитарных наук : сборник статей Международной научной конференции : в 5 т. / Под ред. Е. В. Дегтярёва. – Магнитогорск : МаГУ, 2009. – Вып. 4. – Т. 2. – С. 138–141], однако, следует признать, что современное состояние информационной безопасности с определённой устойчивостью демонстрирует несколько иные тенденции.

Необходимо отметить, что изначально в конце XX века информационная безопасность формировалась как совокупность результатов, в основном, научно-прикладных исследований в области математических и технических наук, а само понятие "информационная безопасность" в этой связи рассматривалось синонимичным понятию "безопасность информации" (См., например, исследования В. А. Галатенко, Л. Д. Реймана, Е. А. Степанова, И. К. Корнеева, В. И. Ярочкина). В начале XXI века проблемами информационной безопасности стали заниматься исследователи в области социогуманитарных наук, что позволило серьёзно расширить предметную область информационной безопасности.

Однако для развития информационной безопасности как *особой науки* всем исследователям в данной области нужно признать *необходимость* формирования информационной безопасности в качестве *науки*, а также целенаправленно разрабатывать специфические методы и средства научной деятельности, характерные именно для *данной науки*.

Тем не менее, следует констатировать, что на настоящий момент специалисты в отдельных научных областях (особенно в области технических наук) явно демонстрируют отсутствие стремления к поиску особых, специфических методов и средств научной деятельности в области информационной безопасности и, кроме того, вообще к созданию нового научного сообщества, занимающегося конкретно научно-методологическими проблемами информационной безопасности.

В этой связи анализ развития информационной безопасности с точки зрения философии и методологии науки наталкивает на предположение о том, что информационная безопасность вряд ли вообще состоится как особая наука. Скорее всего, в дальнейшем информационную безопасность можно рассматривать либо как сложный, многоплановый объект междисциплинарных научных исследований [Шерстюк В. П. О развитии в МГУ научных исследований и учебного процесса в области информационной безопасности // Научные и методологические проблемы информационной безопасности : сборник статей / под ред. В. П. Шерстюка. – М. : Изд-во МЦНМО, 2005. – С. 43], либо как междисциплинарное направление, использующее результаты целого комплекса теоретических и эмпирических исследований в математических, технических и социогуманитарных (включая правоведение) науках, связанных с вопросами безопасности информации, информационных ресурсов, информационных систем, защиты индивидуального и общественного сознания от угроз информационного характера, а также с вопросами регулирования отношений между субъектами инфосферы.

Таким образом, применение научно-философского подхода к анализу возникающих в условиях информационного общества новых областей научного знания позволяет достаточно четко разделять науки и междисциплинарные научные области, решая при этом дискуссионные проблемы общеметодологического характера.

Н. Г. Федорова, асп., ТГУ, Томск, Россия
Fedorova-nata@yandex.ru

НАУЧНАЯ ИСТИНА В КОНТЕКСТЕ КОММУНИКАТИВНОЙ ОНТОЛОГИИ

Развитие философии и методологии науки показало неоднозначность категории истины в условиях современного развития науки. Современная методология обращает внимание на осмысление истины в условиях нарастающей коммуникативности науки в связи с изменением объекта и субъекта научного познания. В данной статье ставится задача осмысления особенностей научной истины в контексте коммуникативной онтологии.

Коммуникативная онтология – онтология, интегрирующая на своей основе множество онтологий, соответствующих разным типам когнитивных практик, занимает особое место среди других онтологий. Она вы-

ражает современную картину мира, которая соответствует определенному уровню научного познания.

В философии существуют точки зрения постмодернистов, в которых они утверждают, что истина в научном познании не существует, что от самого понятия нужно отказаться. Но отказ от понятия истины приведет к отказу от самой науки, к разрушению всей системы логических доказательств и рассуждений. Откажись от поиска истины, наука перестала бы быть наукой. Исходя из этого наша задача показать, что ситуация связанная с коммуникативностью требует нового осмысления понятия истины. Какая концепция истины сегодня может быть адекватна современной науке.

Коммуникативная онтология меняет роль и место субъекта в познании, а вместе с ним и представление об объекте. В рамках коммуникативной онтологии привычные представления о науке ставятся под вопрос. В основе классической науки лежал принцип строгого разделения субъекта и объекта, познаваемого и познающего. В современной науке "то, что сообщает нам природа, зависит не только от ее устройства, но и от позиции спрашиваемого, тогда как последняя в свою очередь, также не является непосредственной: она детерминирована системой отношений. В современной науке реальность держится субъектом, а объект есть то, в какие отношения он включен/

Результатом коммуникативных трансформаций онтологии современной науки становится также и пересмотр понятия научной истины. Истина в науке при коммуникативной онтологии не должна отказываться от критерия intersubjectivity. Если на критерий intersubjectivity посмотреть с точки зрения современной науки, то можно заметить укрепление его позиций. Intersubjectivity как критерий классически репрезентирующей себя истины позволяет "спасти" понятие истины, свести ее к когерентности в коммуникативном контексте.

С одной стороны, отказ от истины равносителен отказу от самой науки. Но, с другой, традиционные корреспондентские теории истины теряют смысл в условиях нового видения реальности. Корреспондентская теория просто predetermined, что реальность действительно ответственно за истинностные значения предложений. Но уже когерентная концепция истины ухватывает коммуникативный аспект. Она рассматривает истину как согласованность знания, которая устанавливается на различных уровнях: внутри теорий; между различными теориями в рамках одной научной дисциплины; между различными дисциплинами. Таким образом, коммуникативная онтология позволяет преодолеть разрыв между миром теоретических представлений и миром практических действий и соединить познавательные и социокультурные функции науки.

Таким образом, научная истина, перенимая на себя особенности современной науки, характеризуется принципиально новыми чертами. Во-первых, научная истина в своей онтологии становится коммуникативно организованной и процессуальной, непрерывно изменчивой. Это движение не во времени, а в пространстве, т. е. коммуникативная подвижность. Во-вторых, выражением коммуникативной природы научной ис-

тины является ее конвенциональный характер. В-третьих, научная истина интерсубъективна. Она становится значима не в сфере одной научной дисциплины, а в междисциплинарной, коммуникативной сфере. В-четвертых, научная истина носит междисциплинарный характер. Сегодня происходит активное проникновение дисциплинарно разделённых наук друг в друга, появление новых "междисциплин" типа кибернетики, синергетики, нанотехнологий.

Рассмотренные особенности научной истины продемонстрируем на примере проявления научной истины в географической науке, для которой характерны все коммуникативные признаки научного развития.

Особенность географической науки состоит в том, что она демонстрирует все специфические признаки современной постнеклассической науки. Одним из основных признаков является ее объект познания, который объединяет в себе природное и социальное. Коммуникативная онтология меняет представление об объекте. География находится на стыке естественных и общественных наук, поэтому ее объект социализирует в себе. Субъект начинает играть принципиально иную роль в исследованиях науки. Обращается внимание на то, что его социальность проявляет себя в форме научного сообщества, коллектива научной лаборатории и т. п.

Перенимая на себя характеристики современной науки, географическая истина становится коммуникативной и процессуальной. География – динамичная наука, она развивается, не отвергая ранее проверенных жизнью теорий и оправдавших себя методологических принципов, но непрерывно обогащаясь новыми подходами, идеями, теориями. Географическая истина обладает и свойством междисциплинарности. Поскольку географическая истина становится значимой не в сфере одной научной дисциплины, а в междисциплинарной, коммуникативной сфере, то она является интерсубъективной. Географическая истина находится в постоянном коммуникативном движении.

Таким образом, современное понимание науки, в том числе географической, существенно изменило ее образ. Изменяется объект и субъект познания. На первый план выходит познающий субъект. Меняются и условия достижения объективности истины. Современное понимание научной истины уже предполагает диалог различных философских концепций и синтез наиболее плодотворных идей в контексте современных представлений науки.

В. Б. Ханжи, канд. филос. наук, доц., ОНМедУ, г. Одесса
vladkhan.od@mail.ru

ХАЙДЕГГЕРОВСКОЕ "DASEIN" И ПОСТНЕКЛАССИЧЕСКИЙ ПОВОРОТ В ПОНИМАНИИ ВРЕМЕНИ

В предыдущих публикациях (Ханжи, 2010, 2011), указывая на возможность рассмотрения времени как атрибута человеческого бытия

("антропное время"), мы имели в виду фундаментальное качество, не заданное человеку миром (сущее-от-мира), а возникающее в результате конституирования мира самим человеком (сущее-от-человека). Такая позиция присутствует в работах ряда представителей экзистенциализма (М. Хайдеггера, Ж. П. Сартра), который, как известно, не только по-новому обратил философский интерес к теме человека, но и принципиально "очеловечил" решение вопросов, традиционно понимаемых в онтологической артикуляции. Естественно, что тенденция антропологизации, нашедшая свое продолжение в постнеклассическом знании, не обошла и проблему времени. *Целью* данной работы является осмысление времени как *антропологической* категории: от учения Хайдеггера, которое послужило одной из предпосылок авторского понимания, мы перейдем к собственному видению выбранной проблемы, фундированному позициями постнеклассики.

Органичную взаимосвязь бытия и времени немецкий философ конкретизирует через категорию *Dasein* ("здесьбытие", "здесь-бытие", "вотбытие"), под которой понимает "такое сущее, которое мы сами есмы и которое между прочим обладает бытийной возможностью вопрошать..." [Хайдеггер М. Работы и размышления разных лет. – М.: Гнозис, 1993. – С. 318], т. е. человека. Бытие как присутствие есть пребывание, постоянно задевающее человека [Хайдеггер М. *Время и бытие* // *Время и бытие* : Статьи и выступления. – М.: Республика, 1993. – С. 398] через сугубо человеческие "теперь" и "здесь". В таком контексте здесьбытие оказывается "избранным" в том смысле, что именно его бытие становится основой раскрытия "самого бытия", бытия всеобщего. Отсюда вытекает и идея человеческой вовлеченности в овременение мира. Присутствование, имея пролонгированный характер, оказывается причастным и к прошлому, и к настоящему, и к будущему, и в этом протяжении обнаруживается своеобразное единство временных фаз: грядущее в своей пролонгации несет осуществившееся, которое, в свою очередь, протягивает себе свое естественное продолжение – будущее. Взаимосвязь первого и второго вычленяет из себя настоящее: своеобразная аннигиляция "еще" и "уже" в еще-не-настоящем и уже-не-настоящем на их едва уловимом стыке и дает то самое "теперь" в потоке временного единства. *Dasein* есть опора, через которую время приобретает не только существование, но и смысл и целенаправленность. Время, преломленное через "Я", есть "время-для", время, отведенное "на что-то", требующееся "для чего-то". Когда человек, глядя на часы, говорит "теперь", это "теперь" автоматически подразумевает "теперь-для-того-чтобы". И в этом уже сказывается, скорее, не столько о внешнем объекте, сколько о самом *Dasein*: "Сказывание "теперь" – не опредмечивающее заговаривание с чем-то, но, без сомнения, это – выговаривание чего-то. *Dasein*, которое всякий раз экзистенцирует так, что оно отводит себе время, *выговаривает себя*", – пишет Хайдеггер [Хайдеггер М. Основные проблемы феноменологии. – СПб.: Высш. рел.-филос. шко-

ла, 2001. – С. 340–341]. В таком контексте Dasein через свое "здесь" и "теперь" само становится мерилом бытия.

Артикуляция проблемы времени, осуществленная экзистенциалистами (в частности, Хайдеггером) в антропологическом аспекте, является одним из оснований идеи антропного времени (под этой категорией мы понимаем форму протекания человеческой деятельности, в которой выражается ее (деятельности) интенсивность, продолжительность, порядок). Своеобразие сочетания личностных и социальных детерминант в каждом конкретном примере человеческой жизнедеятельности определяет уникальность темпа и ритма жизни личности, что, в свою очередь, обуславливает возникновение адекватного ей темпорального слоя. Следует заметить, что уникальными временными условиями бытия обладает также и социальная группа, к которой причастна личность, а ее время, с одной стороны, являющееся целостным и самодостаточным образованием, с другой стороны, выступает элементом более широкой темпоральной среды (слоя) – времени человечества (опираясь на концептуальную модель И. В. Ершовой-Бабенко "целое в целом" [Ершова-Бабенко И. В. Место психосинергетики в постнеклассике // Постнеклассика : философия, наука, культура : коллективная монография. – СПб. : Міръ, 2009. – С. 460–488], в предыдущих работах мы выразили соотношение слоев человеческой временной реальности через образ матрешки, предложив и соответствующее понятие – "временная матрешка"). В таком контексте мы приходим к модели многослойного антропного времени, причем здесь имеется в виду многослойность как вертикального (от времени личности – к общечеловеческому времени), так и горизонтального (темпоральные слои различных личностей в рамках одного социального образования или различных социальных ячеек на более масштабном уровне) порядков. Таким образом, как и в концепции Хайдеггера, в данной модели именно человек становится осевым началом времени: через насыщение собственной жизни особым комплексом событий он конституирует неповторимые темпоральные условия своего бытия.

Я. М. Чайка, асист., КНУТШ, Київ
yanachaika@gmail.com

ШТУЧНІСТЬ ДСЦИПЛІНАРНОЇ НАУКИ

В різні історичні періоди в становленні та розвитку наукового знання відбувалась послідовна зміна механізмів інтеграції та диференціації. Дисциплінарна наука по своїй суті виступає штучною наукою, тому що вона відображає світ окремими частинами і не зводить отримані знання до цілісності. Свій внесок у розвиток дисциплінарної науки внесли Г. Галілей, І. Ньютон, Ф. Бекон, Р. Декарт. В епоху Відродження та Нового часу процеси диференціації наук переважають: розкладання природи на окремі частини, розділення різних процесів і предметів природи на певні класи,

дослідження внутрішньої будови органічних тіл за їхніми різноманітними анатомічними формами. І. Ньютон провів первинний дисциплінарний поділ загальнонаукового поля натурфілософії у "Началах натуральної філософії". Дослідники виділяють ряд факторів диференціації знання на дисципліни. Перший чинник – відсутність критеріїв, пов'язаних з виділенням предметної області від механіки, з відходом від антропоморфізму, переходом до безсуб'єктних моделей. Другий фактор – розширення предметного діапазону знання, яке вимагає відповідності кожного предмета своєї дисципліни. Саме різні предмети породжують різні галузі знання, різні науки, різні понятійні апарати. Третій фактор диференціації знання на дисципліни полягає у відсутності цільової причинності дій. Дії тіл, що викликають рух інших тіл, не має цілей на відміну від дій людей. Отже, дисциплінарність – відносно самодостатня, відокремлена сфера людського досвіду, що складається з фахівців певної галузі знань, які переслідують спільну мету, розробляють відповідний категоріальний апарат, методологію тощо.

Подальший розвиток науки пов'язаний з процесами інтеграції, об'єднання наук на тлі домінуючого процесу диференціації науки на окремі дисципліни, на емпіричне та теоретичне направлення. Приходить розуміння того, що знання частин не дає цілого. Починають пропонуватися загальні системи або класифікації наук з метою об'єднання всіх наук в єдине ціле. Вже в XVII ст. стали пропонуватися загальні системи або класифікації наук з метою об'єднання всіх наук в єдине ціле. У XIX столітті активний розвиток інтеграції базувався на теоретичному синтезі та спирався на об'єктивні основи, які були закладені самим прогресом наукового знання. Три великих відкриття XIX століття – створення клітинної теорії, відкриття закону збереження і перетворення енергії і еволюційне вчення – з'явилися обґрунтуванням діалектико-матеріалістичних поглядів на природу, розкриваючи загальний взаємозв'язок, сталість руху, зміни і розвиток явищ. Таким чином, намічаються наступні тенденції еволюції знання: від диференціації наук до їх інтеграції, від координації наук до їх субординації, від ізолюваності наук до міждисциплінарності. Тенденція до диференціації з домінуючої стає підлеглою по відношенню до інтеграції. Поява нових галузей більшою мірою сприяє не відділенню, а інтеграції знання, що і робить диференціацію способом здійснення інтеграції. Уже з другої половини XIX століття почалося виникнення наук проміжного характеру (на стику наук), що найчастіше пов'язане із застосуванням методу однієї науки в якості нового засобу до вивчення предмета іншої науки. Таким чином, подальша диференціація наук розвивалася в більш глибоку інтеграцію. Починаючи з XX століття, виклики епохи вимагають інтенсивних змін всіх систем соціуму, і не окремо, а разом. Відбуваються глибокі зміни в людині, структурі суспільства, життєзабезпечуючих технологіях, економіці. Це – один із найсерйозніших викликів, з якими зіткнулося людство. Наявність загальної динаміки розвитку науки, освіти, культури дозволяє виявити певні закономірності їх спільного розвитку. Масштабні і динамічні процеси еволюційних і коеволюційних

перетворень, дія механізмів самоорганізації в умовах соціальної нестійкості і нестабільності є трансдисциплінарними проблемами. І для свого вирішення вони вимагають об'єднання зусиль філософів, культурологів, соціологів, політиків та трансдисциплінарного підходу. Відбуваються зміни пов'язані з пошуком нових форм складних систем, зміною норм і стилів, ієрархії цінностей, генеруванням нових смислів. Вони супроводжуються процесами оновлення відповідних парадигм, концептуального оновлення принципів і пріоритетів освітньої політики, закріпленням принципів плюралізму, формуванням інформаційної культури.

Формування підстав становлення поснекласичної науки та її трансдисциплінарного статусу включає безліч філософських проблем. Вони пов'язані з розумінням особливостей складних систем і методологічних принципів їх аналізу. Перш за все, це проблема нового погляду і сенсу парадигм, концепцій, категорій, забезпечують бачення і розуміння таких систем. Тобто, трансдисциплінарність – це інтеграція не науки, а знання. Диференціація наукового знання була необхідним етапом у розвитку науки. Конкретні науки класифікувалися з точки зору їх предмету або методу. В результаті, в якійсь мірі, втрачалось розуміння істинної цілі науки про світ в цілому, а насправді – як єдиного цілого. Це всвою чергу відбилося на науці і спричинило за собою все більше перетворення вченого в спеціаліста у вузькій області знання, а вищі навчальні заклади в місця підготовки фахівців.

Єдиний світ пізнається науками, розділеними на окремі дисципліни. Спеціалізація і дисциплінарний поділ єдиного поля на дисципліни призвело до прогресу пізнання протягом XX століття, і вони ж створили перешкоди для пізнання. Глобальні проблеми взагалі винесені за межі наукових дисциплін, але входять до проблемного поля філософії, що розглядає фундаментальні і глобальні проблеми і намагається інтегрувати знання в єдину природну сукупність. Наука починається з проблем, і її розвиток є перехід від одних проблем до інших – від менш глибоких до більш глибоким. По мірі розвитку наукового пізнання стає все більш очевидним, що дисциплінарний підхід (тобто в рамках однієї дисципліни) не сприяє розкриттю глибоких загальних закономірностей. Однак дисциплінарна диференціація в науці не зникає. Постає потреба переосмислення основних настанов науки, та штучності дисциплінарного розрізнення науки. Розробки підходящої методології, що уможливило інтеграцію та синтез наукових дисциплін, та зближення ненаукового та наукового знання.

Д. І. Чорноморденко, магістр, КНУТШ, Київ
demon.killer@mail.ru

КОНВЕРГЕНТНІ ТЕХНОЛОГІЇ (НВІС) ТА ЕКОЛОГІЧНА РАЦІОНАЛЬНІСТЬ

Екологічна раціональність як розроблюване останніми роками поняття може виконувати окрім пізнавальної і методологічну функцію, роз-

криваючи конкретний потенціал різних явищ, у даному випадку, конвергентних технологій у вирішенні актуальних екологічних проблем. Безпосередньо щодо конвергентних технологій, екологічна раціональність розкриває зміст, який можна зрозумілим чином цілеспрямовано використовувати для ефективного вирішення таких проблем. Іншими словами, екологічна раціональність може розглядатися як основа здійснення обґрунтованого вибору окремих технологій для вирішення конкретних екологічних проблем.

Треба враховувати, що множина розроблених сучасним суспільством конвергентних технологій не може розглядатися як відповідна множині наявних екологічних проблем, оскільки такі технології створюються з метою оптимізації, за допомогою наукових досліджень, існуючих та можливих технологічних рішень (соціальних, екологічних, економічних, політичних, мілітаристських проблем). Відповідно, осмислення таких технологій з позиції екологічної раціональності є окрема методологічна подія.

Зауважимо, проте, що є певна складність у практичному аспекті реалізації конвергентних технологій, позаяк розвиток сучасного наукового пізнання носить переважно міждисциплінарний характер, через що повною мірою не може бути реалізована і екологічна раціональність. На користь такої позиції наведемо міркування дослідниці, предметом наукового інтересу якої є саме конвергентні технології або так звана "NBIC-конвергенція".

NBIC-конвергенція (N – "нано"; B – "біо"; I – "інфо"; C – "когно") на думку Владленової В. І. "... виступає джерелом інтеграції наук" [Владленова В. І. Формирование NBIC-конвергентной парадигмы в современной науке // Практична філософія. – 2010. – № 4. – С. 20] і це за своєю суттю не є негативним явищем, а є таким, що ілюструє міждисциплінарні процеси у науковому світі. Та головними, як вважає дослідниця є такі елементи нового конвергентного підходу: 1) Синтез областей науки (нанотехнології та нанонаука, біотехнологія та біомедицина разом із генною інженерією, інформаційна технологія та різноманітні комунікації, когнітивна наука разом з моделюванням штучного інтелекту тощо), в результаті якого стало можливим вирішення ряду народногосподарських та військових проблем; 2) Розвиток нанотехнологій дозволив інтенсифікувати наукові розробки в області біотехнологій; 3) Стрімкий розвиток в області інформаційних технологій, без яких неможливі будь-які наукові дослідження, особливо в сучасній науці, забезпечують нанотехнології. Головним же на разі, згідно з Владленовою В. І. є антропологічна складова цього підходу, якому відповідає когнітивна наука, адже саме завдяки дослідженню ментальних, психічних процесів, зворотних реакцій відповідно до оточення з'являється можливість оптимізації процесу, що відбувається між людським та машинним. Але ця третя складова якраз і утворює простір для запитань. До речі, сама авторка із цим погоджується, заявляючи про те, що "Безумовно, когнітивна наука може слугувати об'єктом філософської критики" [Там само. – С. 21].

Також доволі гострим є той факт, який засвідчує стаття В. І. Владенової, що хоч дослідження в рамках конвергентних технологій і прагнуть до єднання фундаментальних проблем із прикладними, проте ця ідея є далеко не очевидною. А вона мала б такою бути, адже "Фундаментальна наука є джерелом нових знань і забезпечує інформаційну базу для пошуку оптимальних шляхів вирішення практичних задач, виступає підґрунтям для створення нових інноваційних технологій. В той час як прикладна наука є мостом який з'єднує фундаментальні науки з інженерною практикою, а її новаторські рішення доробляються, активізуються та використовуються з метою вирішення важливих соціальних проблем. Прикладна наука здатна використати базові знання, отримані в рамках фундаментальних досліджень і застосовувати їх для вирішення практичних проблем ..." [Там само. – С. 23–24], але прикладні дослідження залежать від фундаментальних, а останні, натомість недостатньо фінансуються, на противагу прикладним, через що і відбувається гальмування розвитку.

Як бачимо, на разі відсутні реальні приклади, котрі б засвідчували дієвість екологічної раціональності в системі постнеокласичної раціональності при здійсненні нею методологічної функції обґрунтованого вибору окремих технологій для вирішення конкретних екологічних проблем.

Отже, екологічна раціональність, на нашу думку, має існувати як в фундаментальному так і прикладному вимірах науки, оскільки бажаним є створення чогось нового через призму саме екологічної раціональності, на відміну від позиції, щодо якої науки і філософія, зокрема, часто не встигають осмислювати результати певних новацій або ж роблять це із відчутним запізненням, що негативно впливає на функціонування як суспільства так і усього живого. Розпізнавання можливих ризиків повинно відбуватися до початку реалізації певних наукових програм або ж ці програми мають вчасно коригуватися, щоб не виправдовувати позицію У. Бека про "суспільство ризику". Доречними, ми гадаємо, будуть слова Марка Аврелія, котрий повчав "дуже уважно вдивляйтесь у наслідки".

В. Л. Чуйко, д-р філос. наук, проф. КНУТШ, *Kuiv*
chuiiko1@telehouse-ua.net

НАУКА ЯК КРИТИКА МЕТАФІЗИЧНИХ ЗАСАД КАРТИНИ СВІТУ

Не обґрунтовуючи детально важливу для когнітології демаркуючу характеристику науки, якою є критика метафізики, вважаю за необхідне, спираючись на таку характеристику, висловити ряд тез, що конкретизують зв'язок науки з картинами світу.

Як відомо, М. Гайдегер запроваджує поняття "картина світу", лише протиставляв спосіб буття людини в античному міфологізованому світі способу буття у Новий час. Одночасно, виявляючи настання "часу картини світу", основу якого складає ставлення до оточуючої дійсності,

сформоване примітивною абстрактно-методологізованою проекцією, він визначає метафізичність її засад. Розглядаючи метафізику як "безперервне запитування про буття", можна визнати, що усвідомлене питання формує суб'єкта, який відноситься до дійсності з локалізованою зацікавленістю. Людина, що має усвідомлене питання, у контексті цього питання, визнає за "сущє", "істотне", "важливе" лише таке існування, яке має зв'язок, відношення до запитування. Усе інше залишається по-за увагою як "не-сущє", "не-істотне", "другорядне".

Метафізичність засад таким чином побудованої картини світу створює ситуацію, яку можна назвати циклопне відношення до дійсності (наприклад: професійний кретинізм представника органів правопорядку полягає в тому, що він бачить усіх людей лише як порушників закону). Тобто побудована на метафізичних засадах картина світу в-собі не має меж, вона трансцендентується тотальним чином, безперервно продукуючи зачароване коло варіацій самої себе.

Критику подібного "зачарованого кола" та методологічну ідею його подолання можна знайти у відомому розмежуванні схоластичної і наукової дедукції, яке запропонував Р. Декарт, обґрунтовуючи принцип "методологічного сумніву". Іншими словами, поставши у відношення сумніву до картини світу можна зрозуміти, що її час минув. Відношення сумніву формує опосередкований зв'язок людини і картини, в якому картина критикується, аналізується, деконструється, тощо.

Специфіка наукової критики картин світу полягає у тому, що замкнене коло загальних понять, які можна повторювати епістемологічно (за правилами їх побудови), розривається постійним пошуком презентацій одичного, унікального і неповторного існування (фактів), виявлення якого демонструє принципову обмеженість картини. Тобто, критикується власне метафізичність картини, якій наука протиставляє об'єктивний зміст.

А. Л. Шевченко, магістр, МНУ ім. В. О. Сухомлинського, Миколаїв
a.l.shevchenko@i.ua

ВЕЛИКАЯ ТЕОРЕМА П. ФЕРМА В КОНТЕКСТЕ ПРОБЛЕМЫ НЕПОЛНОТЫ К. ГЁДЕЛЯ

Современная математика развивается экспоненциально. В ней периодически делаются выдающиеся открытия, обусловленные интенсификацией и расширением проблематики математических исследований. Так, одной из наиболее известных проблем в математике прошлого века была, так называемая, Последняя, или Великая теорема Ферма (ВТФ), которая привлекала внимание таких исследователей, как Эйлер, Лежандр, Дирихле, Племель, Софи Жермен, Ламэ, Лебег, Куммер, Гильберт, Гаусс, Мириманов, Виферих [Dickson L. E. History of the theory of numbers. – Chelsea, 1923. – Vol. 2. – P. 731–776].

В 1995 году профессор Принстонского университета – Эндрю Уайлс – доказал ВТФ в общем виде в её современной формулировке: уравне-

ние $x^n + y^n = z^n$ при $n > 2$ и $xyz \neq 0$ не имеет решений в целых числах. В его доказательстве были задействованы арифметическая теория эллиптических кривых, теории модулярных форм, представлений Гаула и их деформаций, развитые, в частности, Таниямой, Шимурой, Фреем, Серрем, Рибетом и Тейлором [Рибенбойм П. Последняя теорема Ферма. – М. : Мир, 2003. – С. 9–10].

Существующее доказательство ВТФ считается вполне достоверным и не требующим дополнений или пояснений, однако, несмотря на всю популярность и известность этой теоремы, оно не считается одним из основных достижений математики XX столетия. Почему? Ответ на этот вопрос, возможно, находится в контексте проблемы неполноты Гёделя.

В 1931 году, в немецком научном журнале была опубликована статья "О формально неразрешимых предложениях "Principia Mathematica" и родственных систем", автором которой был математик Венского университета Курт Гёдель [Нагель Э., Ньюмен Дж. Р. Теорема Гёделя. – Изд. 2-е, испр. – М. : Красанд, 2010. – С. 7]. В этой статье доказывалось, что в формальной системе, изложенной в сочинении Алфреда Норта Уайтхеда и Бертрана Рассела "Principia Mathematica", и в других достаточно богатых формально-содержательных системах (критерием содержательности является способность выразить арифметику натуральных чисел), имеются неразрешимые, т. е. недоказуемые и одновременно неопровержимые языком данной системы предложения [Gödel K. On formally undecidable propositions of principia mathematica and related systems. – N. Y. : Dover Publications, inc., 1992. – P. 72].

Теорема Гёделя о неполноте получила большой резонанс в научном сообществе, поскольку она имела важное методологическое и гносеологическое значение, смысл которого заключался в невозможности полной формализации мышления.

Существует ли взаимосвязь между теоремой Гёделя и доказательством ВТФ?

Последняя является частным утверждением о некотором свойстве целых чисел, не имеющем сегодня ни теоретического, ни прикладного применения.

Теорема же Гёделя о неполноте коренным образом изменила представление о формальных системах и расширила проблематику логико-математических исследований. Более того, именно теорема Гёделя позволяет дать объективную и адекватную оценку имеющегося доказательства ВТФ.

ВТФ была сформулирована в терминах элементарной теории чисел (ЭТЧ). И главной проблемой её доказательства было стремление её доказать языком ЭТЧ. Но, в процессе доказательства ВТФ, всё более расширялась область поиска решения, и окончательное доказательство было осуществлено достаточно сложно – методами современной алгебраической геометрии. Вопрос существует ли более элементарное доказательство этой теоремы, т. е. в терминах ЭТЧ, – остается открытым и поныне.

Таким образом, ВТФ, вероятно, попала в категорию неразрешимых предложений, обусловленных теоремой Гёделя. Невозможность ни доказать, ни опровергнуть некоторые положения, языком конкретных теорий, вероятно, была известна древним, которые сформулировали известные задачи – трисекции угла, бикуба, квадратуры круга. Только в XIX столетии было доказано, что предписываемые в них построения вообще неосуществимы [Нагель Э., Ньюмен Дж. Р. Теорема Гёделя. – Изд. 2-е, испр. – М. : Красанд, 2010. – С. 13–15]. Современная математика многомерна, разнопланова, гетерогенна, плюралистична и политеоретична. И одной из фундаментальных её философских проблем является – идентификация некоторых её утверждений на предмет их соответствия или несоответствия Гёделевской неполноте.

Л. В. Шиповалова, доц., СПбГУ, Санкт-Петербург, Россия
ladaship@gmail.com

ПРОБЛЕМА СОВМЕСТИМОСТИ ИСТОРИЧНОСТИ И ОБЪЕКТИВНОСТИ НАУКИ. СЛУЧАЙ ФЕНОМЕНОЛОГИИ

В современной философии науки трудно оспорить тезис о том, что историчность и объективность представляют собой значимые характеристики научных исследований.

Объективность становится таковой начиная с XIX века, после того как ее современный смысл был учрежден Кантом и зафиксирован Гегелем. Необходимо отметить, правда, что в результате философской тематизации понятие объективности отнюдь не приобрело единства значения. Гегель в "Науке логики" говорит о трех смыслах объективности, при этом определение объективности как независимости от субъекта, очевидное на уровне здравого смысла, и объективности как отсылающей к всеобщности и необходимости субъекта (кантовское) дополняется синтетическим, гегелевским. Эта неоднозначность понятия выражается, во-первых, в научных преследованиях объективности как эпистемической ценности, в необходимой смене ее форм: от механической объективности представителей естественных наук к структурной объективности математики. Об этом пишут известные современные исследователи понятия научной объективности Л. Дэстон и П. Галисон. Во-вторых, в неоднозначном истолковании термина в современной эпистемологии. Например, Ю. Фримен определяет дополнительность двух смыслов объективности: объективность в соответствии с фактами и объективность в соответствии с правилами. Е. А. Мамчур говорит о двух необходимых контекстах истолкования понятия, эпистемологическом, определяющем отношение теории к объективной реальности и культурно-историческом, предполагающем ценностную нейтральность научного знания.

Не меньшее внимание уделяется и историчности как характеристике исследовательской деятельности. О. Конт определяет классификацию и дифференциацию наук, в том числе и по генетическому (историческому) критерию и закладывает основания понимания истории науки как необходимого элемента истории цивилизации. П. Дюгем своим анализом исторических аспектов бытия науки создает базис развития французской исторической эпистемологии. Тем самым в общих чертах задается пространство исследования истории науки в позитивизме. Кризис программы логического эмпиризма в обосновании научного знания и ее критика К. Поппером приводит к тому, что проблемы истории науки распространяются и в англо-американской традиции позитивистской философии науки. Нельзя сказать, правда, что само понятие историчности оказывается при этом достаточно концептуализированным и, тем более, однозначно определенным. Исследование историчности научных исследований происходит в пространстве альтернативности внутренней и внешней истории, эволюции или революционности научных изменений, возможности на принципиальную новизну или необходимости традиционности. Однако настаивание на незавершенности, изменчивости, эпихальности научного исследования не раз вызывают подозрения в релятивизме. С такого рода подозрениями приходится более или менее явным образом сталкиваться и исторической эпистемологии (Ф. Гонсет) и представителям постпозитивистской философии науки (Т. Кун).

Если ставится вопрос об определенности сущностных, а не привходящих характеристик науки объективность и историчность оказываются проблематично совместимыми. Поскольку объективность, по-видимому, предполагает редукцию субъективности или, по крайней мере, тех ее черт, которые предполагаются историчностью. Научное познание, выражающее культуру своих субъектов, понятую в ее историческом многообразии должно смириться с первичной необходимостью определять единую природу своих объектов. Причем указание на эволюционные характеристики объектов, сущих и мыслимых во времени не снимает принципиальное единообразие объективной реальности, подлежащей научному поиску. В этом смысле существует и реализуется две возможности совместности. Или история подчинена суду разума, от имени единства которого, говорит объективность как характеристика научных исследований. Или историчность продолжает обнаруживаться в качестве сущностной определенности науки и при этом, возможно не противоречит не только объективности как всеобщности и необходимости субъекта, но и позволяет отсылать к объективной реальности.

В контексте этой проблемы достаточно интересен случай феноменологии, поскольку в трудах ее основателя данные понятия оказываются едва ли не ключевыми. Проект феноменологии как строгой науки был изначально связан с критикой натурализма и историзма. В поздних работах, идея кризиса по преимуществу соотносится Э. Гуссерлем с объективизмом научного знания, исключающего из пространства сво-

его интереса собственно движущую науки субъективность. В этом смысле оказывается совместимым критика историцизма и релятивизма с одной стороны и объективизма в отношении объектов научного знания и самой научной теории, с другой. Возможность такой совместимости может быть прояснена, отчасти, тем, что имплицитным образом в работах Гуссерля присутствует то кантовское понимание объективности, которое отсылает к трансцендентальному субъекту как к основанию бытия объекта в его всеобщности и необходимости. Такое понимание объективности, как кажется, не предполагает, а напротив, отрицает историчность знания. В этом смысле проект поздних работ Гуссерля "Кризиса европейских наук" и, особенно текста названного "Начала геометрии" предполагает конструктивную современную трансформацию кантовских идей. Раскрытие исторической традиции науки оказывается основным способом приведения ее к очевидности (геометрия являет собой образцовый случай). Может ли быть объективность проинтерпретирована таким образом, чтобы остаться не подчиненной, но первостепенно значимой в таком контексте понимания науки? Даже если однозначный ответ на этот вопрос и не дается в работах основателя феноменологии, его необходимость не может не быть осмыслена.

***Д. Г. Шкаев, директор Бизнес-инкубатора
Российского нового университета, Россия***

ИННОВАТИКА КАК ФИЛОСОФИЯ И МЕТОДОЛОГИЯ ИННОВАЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Инноватика дает понимание принципов и законов инновационных процессов в социально-экономических системах, однако вопреки распространенному заблуждению, не является отдельной отраслью знания, поскольку и сами инновации неотделимы от конкретной материально-технической или теоретической базы, на которой разработаны. Инноватика – часть общегуманитарного дискурса, часть философского познания социума, и принципиально междисциплинарная область.

В инноватике важно окончательно прояснить базовое понятие "инновация", раз и навсегда увязав его только с качественным развитием продукта, востребованного рынком. Разумеется, нет необходимости заменять понятийную составляющую в практике, однако связывая образовательный процесс с механизмами разработки и коммерциализации инноваций, мы обязаны заострять внимание новых участников процесса модернизации и технологического развития на правильном прочтении термина.

Иными словами, устраняя терминологический разброд, мы сокращаем количество фиктивных инноваций и требуем от инноваторов не столько гениальности, сколько понимания реальных запросов рынка. Таковы требования реальных секторов экономики.

Да, инноватика прочно привязана к реалиям экономики, но как гуманитарное знание ориентирована, прежде всего, на человека и социум. Инноватика – это история и теория инновационной деятельности, ее философия и методология.

Так, например, инноватика убедительно показывает, что развитие инновационной деятельности вполне может дублировать систему внедрения рационализаторских предложений, действовавшую в СССР. Очевидно, внедрение инновационного элемента для хорошо известного прибора, либо разработка инновационного прибора для очевидной аудитории потребителей с понятным циклом производства и реализации, вызывает куда больше позитивных эмоций, нежели гениальный инновационный проект, но без потребителей...

И, разумеется, инноватика прочно взаимосвязана с ювенологией, наукой о молодежи, поскольку, по статистике, большинство открытий совершается людьми в возрасте до 35 лет, сегодня именуемыми молодыми учеными и специалистами.

ЗМІСТ

Секція "Логіка та дисципліни логічного циклу"

Аврамов Н. В. Диалогический подход к анализу аргументативного дискурса	3
Алексеев М. В. Связь логики Боэция и логики стоиков: современное состояние проблемы	3
Алексюк І. А. Неодевідсонівське удосконалення символізації висловлювань про дії: тематичні ролі.....	4
Андрущакевич М. М. Прийоми впливу в суперечках у трактаті Марка Мінуція Фелікса "Октавій"	6
Баймуратов И. Р. Теория типов Ф. Рамсея	8
Болдарева М. П. Научный вопрос в неполных системах	10
Бондажевська Л. С. Помилки в аргументації: прагма-діалектичний підхід	12
Бугайченко А. І. Породжуюча метафора в американській філософії XX ст.	13
Васильев Е. А. Выразительные возможности некоторых фрагментов языка динамической эпистимической логики.....	15

Воронова Е. Ф. Легитимность отказов от выполнения конвенциональных процедур	17
Гаджиєв В. В. Головні підходи до побудови теорії аргументації.....	17
Галимова А. М. Решение задач посредством поиска.....	19
Загудаєва О. А. Мова як інструмент аналізу в логіці Конділляка	21
Ільченко Г. О. Семантична концепція істини Я. Хінтіки.....	23
Ковалевич О. С. Логико-теоретические аспекты фантастического образа.....	25
Ковальчук І. А. Знання в логіці: презентація чи репрезентація.....	26
Колотілова Н. А. Взаємозв'язок риторики та логіки в "Етимологіях" Ісідора Севільського	27
Комаха Л. Г. Дискурс і комунікативна дія.....	29
Кондратюк В. В. Прагма-діалектичний аналіз телеологічної аргументації в нормативних контекстах.....	30
Копылова А. О. Теория суппозиции в ментальном языке У. Оккама	32

Коробко М. І. Запитання та відповіді як метод в теорії аргументації	34
Крикун В. Ю. Комунікативні аспекти поняття брехня.....	36
Кузьменко В. Й. Поняття як логіко-гносеологічна категорія.....	37
Кулик Х. М. Логіка в театрі абсурду на прикладі п'єси Єжена Іонеско "Носороги"	39
Леоненко В. О. Риторичні фігури в концепції риторики О. Ребуля	41
Lobovikov V. From formal logic of thinking to formal ethics of acting (proving a strange meta-theorem about formal-ethical inconsistency of the arithmetic).....	42
Мамедова Т. Е. Феноменологічний характер аргументативної структури	44
Мерцалов А. В. О соотношении диалектики и логики	46
Новолодская И. В. О случайной необходимости в модальных рассуждениях Аристотеля и А. Фреддосо.....	48
Павлова А. М. Истинность в диалоговой логике и IF-логике	50

Плахтій М. П. Закони логіки у викладі професора Генріха Єгоровича Струве	52
Politiuk A. Discovering Perelman's "New rhetoric" through Tindale's "Rhetorical argumentation"	54
Прокопенко М. М. Аргументи ad hominem у "Логіці" А. Арно і П. Ніколя	56
Синиця А. С. Енігмологія як засіб пошуку концептуальної системи латентних смислів	58
Соболєвський П. А. Критичні зауваження до теорії Пола Грайса (Уейн Девіс)	60
Ступак Я. В. Аналогія у судових промовах Ф. Н. Плевако	62
Супрун Н. Т. Особливості логіко-лінгвістичної концепції І. Міхневича	64
Сухонос І. М. Розширення традиційного визначення аргументу	65
Тискин Д. Б. Типология систем естественного вывода и мотивация ограничений на кванторные правила вывода	66
Тищенко М. В. Роль контексту та бекграунду в аргументаційному дискурсі	69
Ущатовська Г. В. Критичне мислення як метод навчання	70

Khomenko I. V. Is a real argument the subject matter of informal logic?	72
---	----

Shapiro O. O. Multiple-valued logics: the historical excursus and variants of practical application	73
--	----

Шевченко К. В. Концептуально-методологический плюрализм проблемы обоснования математики	75
--	----

Щербина О. Ю. До питання про неоднозначність розуміння терміна "законодавство" в Україні	76
---	----

Яценко В. Л. Проблема рівноцінності візуальної та вербальної аргументації	79
---	----

Секція "Філософія та методологія науки"

Александрова Ю. К. Возникновение проблематики рационализма в классической философии	81
--	----

Богатая Л. Н. О терминологической проявленности парадигмы	82
---	----

Богачевський П. С. Проблема категоріального визначення поняття віртуальності	84
--	----

Бойко В. І. Співвідношення науки і технології	85
---	----

Брахман Г. А. Философская архитектура естественной классификации	87
Галиновский С. А. Состояние эффективности системы и её кризис: системно-параметрический анализ	89
Гарин А. В. Отрицание качества как категории	91
Горбатюк Т. В. Стратегії розвитку сучасної науки та майбутнє цивілізації.....	93
Денежников С. С. Мировоззренческие трансформации человека в идеях трансгуманизма	95
Калинин Э. Ю. Проблема субъекта и реальность в современной космологии.....	97
Кармадонова Т. М. Особливості постнекласичної методології пізнання соціальної адаптації	100
Коперльос Р. Ю. Екологічна культура як вид діяльності	102
Кравчук А. А. Про зростання ролі методології в сучасній геологічній науці	103
Курило Л. Ф. Виховний потенціал діалектики як дидактики.....	107
Куцяк О. А. Концепція знання в постнекласичній науці	108

Лебедь А. Е. Философский анализ и необходимая истина	111
Лобовиков В. О. Метафизическое учение элеатов о движении (Парменид, Мелисс) и физический закон сохранения энергии с точки зрения двузначной алгебры метафизики как формальной аксиологии.....	113
Макух Ю. Ю. Проблема демаркації науки: Лакатос versus Феєрабенд	114
Марусіна О. С. Лінгвістична філософія Н. Хомського у вченні про граматичні структури.....	117
Мелков Ю. А. Общекультурные основания современного научного знания	117
Мороз Г. В. Свобода як прояв раціональності	119
Нікітіна М. С. Відношення "людина-знання" в концепції пізнання П. В. Копніна	121
Ніколаєнко Н. В. Проблема цінностей постлюдського майбутнього	124
Омельчук І. В. Проблема епістемного потенціалу методологічного плюралізму	125
Оржеховський С. П. Вирішення проблеми об'єктивності в філософії Ж. П. Сартра.....	127
Паламарчук Є. В. Акмеологія як спосіб та форма трансдисциплінарного дослідження ..	128

Петруньок Н. І.

Пол К. Феєрабенд про анархізм

як препарат від занепаду раціональності 130

Петухов А. П.

Евристика трансцендування

як запорука еволюції наукової картини світу 132

Пипич А. І.

Пост-модернове, інформаційне суспільство

у світлі концепції соціального опосереднення

(філософсько-методологічний аспект)..... 134

Поздняков М. В.

Синергетичні аспекти проблеми етногенезу 136

Рідченко Л. О.

Віртуальна реальність в постнекласичній парадигмі 137

Рубанець О. М.

Когнітивна складова складності..... 139

Руденко Б. Б.

Комунікативні аспекти права

в контексті постнекласичної науки 141

Сидоренко С. А.

Роль моральних чинників в сучасній екології 143

Станковский И. В.

Проблемно-методические аспекты

современного восприятия творчества М. Хайдеггера 144

Сторожук А. П.

Смисл як умова єдності методологічних підходів

сучасного наукового пізнання 147

Трофимцева С. Ю. Информационная безопасность: наука или междисциплинарное направление (методологический анализ)	150
Федорова Н. Г. Научная истина в контексте коммуникативной онтологии	152
Ханжи В. Б. Хайдеггеровское "dasein" и постнеклассический поворот в понимании времени.....	154
Чайка Я. М. Штучність дисциплінарної науки.....	156
Чорноморденко Д. І. Конвергентні технології (NBIC) та екологічна раціональність	158
Чуйко В. Л. Наука як критика метафізичних засад картини світу	160
Шевченко А. Л. Великая теорема П. Ферма в контексте проблемы неполноты К. Гёделя.....	161
Шиповалова Л. В. Проблема совместимости историчности и объективности науки. Случай феноменологии	163
Шкаев Д. Г. Инноватика как философия и методология инновационной деятельности	165

Наукове видання

ДНІ НАУКИ

ФІЛОСОФСЬКОГО ФАКУЛЬТЕТУ – 2012

МІЖНАРОДНА НАУКОВА КОНФЕРЕНЦІЯ
(18–19 квітня 2012 року)

МАТЕРІАЛИ ДОПОВІДЕЙ ТА ВИСТУПІВ

ЧАСТИНА 6

Друкується за авторською редакцією

Оригінал-макет виготовлено Видавничо-поліграфічним центром "Київський університет"
Виконавець Д. Ананьївський

Формат 60x84^{1/16}. Ум. друк. арк. 10,23. Наклад 125. Зам. № 212-5995.
Гарнітура Arial. Папір офсетний. Друк офсетний. Вид. № Фл7.
Підписано до друку 22.03.12

Видавець і виготовлювач
Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет"
6-р Т. Шевченка, 14, м. Київ, 01601
☎ (38044) 239 32 22; (38044) 239 31 72; факс (38044) 239 31 28
e-mail: vpc@univ.kiev.ua
WWW: <http://vpc.univ.kiev.ua>
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1103 від 31.10.02